

1 p.
Petras Vileišis. 1926.
LCVA.

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

rankose laikote žurnalo numerį, kuris išleistas jau be Romualdo Ozolo. Gyvenimas keičiasi, tačiau mūsų leidinio turinys bei forma didelių permainų kol kas nepatyrė. Ir toliau laikysimės žurnalo įkūrėjo, pirmojo redaktoriaus nubrėžtų gairių.

Šis numeris ir pradedamas R. Ozolo samprotavimais apie vieną mūsų didžių asmenybių inžinierių Petrą Vileišį, dirbusį Lietuvai valstybės atgimimo aušroje. Filosofo, redaktoriaus mintys neprarado aktualumo ir šiandien, o tokių žmonių kaip P. Vileišis mums ir dabar nepaprastai trūksta. Kalbėdamas konferencijoje šio kultūrininko 150-ųjų gimimo metinių proga R. Ozolas atkreipė dėmesį: „Lemtingais valstybei momentais visų akys krypsta į jos politikus. Lemtingais tautai momentais visi gręžiasi į kultūrininkus“.

Faktų ir įžvalgų dalyje – dvi temos: Alvydas Butkus apžvelgia dviejų gimininguų tautų istoriją ir Lietuvos bei Latvijos bandymus suartėti nuo tolimų amžių iki XX amžiaus pradžios, kai pilsudskinės Lenkijos pastangomis, klasta ir sumaniais diplomatiniais ėjimais buvo suardyta karinė Baltijos valstybių sąjunga, ir didysis Rytų kaimynas su kiekviena valstybe susidorojo po vieną.

Kita šios dalies tema – atviras Vlado Drėmos laiškas ano meto Lietuvos kompartijos Centro komiteto sekretoriui draugui Lionginui Šepečiui. Vladas Drėma – vienas iš nedaugelio mūsų dailės istorikų, sovietmečiu nebijojęs garsiai į akis sakyti tiesą apie kultūros paveldo padėtį komunistų valdomoje Lietuvoje. Sovietinė nomenklatūra juo nepasitikėjo ir ignoravo, už tiesos sakymą V. Drėma sumokėjo savo karjera. Dailės istoriko laišką komentuoja kultūros paveldo apsaugos tarptautinė ekspertė, ICOMOS narė, žinoma paveldosauginkė Jūratė Markevičienė.

Dokumentų skyriuje tęsiame pasakojimą apie „Lietuvos kelią“. Šiame numeryje –Angonitos Rupšytės parengta Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio konferencijos Sporto rūmuose 1990 m. vasario 3 d. stenograma.

Mąstymuose politologas Vytautas Sinica apžvelgia patriotizmo raidą, tikrą ir netikrą patriotizmą Lietuvoje, sovietinę patriotizmo revoliuciją, metamorfozę nuo euro patriotų į pseudopatriotizmą.

Kaip įprasta paskutiniame žurnalo puslapyje pristatoma verta skaitytojo dėmesio knyga. Šįkart Valentinas Sventickas aptaria vieno iškiliausių lietuvių mąstytojų Juozo Girniaus (1915–1994) literatūros ir kultūros kritikos rinktinę.

Redaktorius

MŪSŲ DIDIEJI

ROMUALDAS OZOLAS

VILEIŠIO PRINCIPAI

VILNIAUS ŽINIOS

Pirmasis lietuvių dienraštis „Vilniaus žinios“.

Lemtingais valstybei momentais visų akys krypsta į jos politikus.

Lemtingais tautai momentais visi gręžiasi į kultūrininkus.

Lemtingiausi Lietuvos *valstybei* įvykiai jau praeityje: nors formaliai Europos Sąjungai ir NATO dar nepriklausome*, mus jau tvarko, ir dabar Lietuvos valstybingumas konfigūruosis jau iš esmės pagal šių suprastruktūrų mutacijas. Neturiu vilties, kad jo bus labai daug. Tačiau Lietuvos politikai sutartinai kartoja: pakaks, kiek bus. Ir, atrodo, nebepasakys nieko nauja.

Lemtingiausi Lietuvos *tautai* įvykiai – tik prasidėję: jau keleri metai populiacija miršta: pirmaujame savižudybių skaičiumi, atrodo, tik įpusėjo emigracija, grasinanti tapti didžiausia per visą Lietuvos istoriją, vyksta keletas revoliucijų, iš esmės keičiančių nacijos dvasią – buities, intelekto, etikos, vertybių.

Petro Vileišio ir apskritai Lietuvos Prisikėlimo laiką drąsiai galėtume pavadinti lietuvių grįžimo Lietuvon vardu, o P. Vileišio gimimo 150-ųjų metinių minėjimo metą, mūsų dienas – lietuvių išėjimo iš Lietuvos metu.

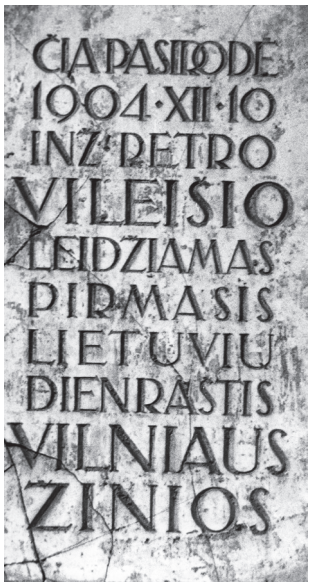
Negi iš tiesų – kažkada sugebėjusi šoktelti į karalystę, paskui sukūrusi Didžiąją Kunigaikštystę, bet nesugebėjusi perimti naujos civilizacijos ir visas savo dvasios galias atidavusi kitos tautos kultūrai, prisikėlusi iš prasigyvenančio kaimo ir per juodžiausio lig šiol imperializmo XX amžių dukart atkūrusi savo valstybę, – negi lietuvių tauta dabar galutinai pasimeta savyje ir pasauly?

Juozas Tumas Vaižgantas, 1926 m. rugpjūčio 16 d. Kauno arkikatedroj bazilikoj stovėdamas prie Petro Vileišio karsto, kalbėjo: „/.../ anuomet, kai jis ėmė pirmąjį lietuvišką dienraštį leisti, mums, tariamai „pažengusiems“ modernistams, jo bendradarbiams, rodės pavėluoti, nebe to laiko (jo žodžiai „dirbkim, ponuliai“, – *R. O.*); mums reikėjo pliaukš pliaukš, kad žmonėms akys reibtų, ausys kurstų, galva suktųs, ir jie, nieko nebegalvodami, virstų pultų rodomon pusėn. Mums reikėjo politikos, o mūsų šefas kartojo: „Ponuliai, dirbkime tik kultūros ir ekonomikos darbą, o kai visa to padaugės, tai ir politikos atsiras savaime. Tada ji bus esminė, sava, nebeatskiriama nuo mūsų žmonių ir ji pridarys didžių darbų.“

Petras Vileišis žinojo ir tautos, ir valstybės esmę. Lietuviai šiandien daugiau žino apie kokią nors Britni Spyrs ar Maiką Džordaną, negu apie Petrą Vileišį ir jo gyvenimo principus. Nors jų iš viso tik du: darbas ir Tėvynės meilė. Aukščiau jų, anot Vileišio, tik Dievas – tų dviejų prasmė.

Kad darbas karališkojo valstiečio tvirtai surėstam sūnui yra gyvenimo pamatas – lyg ir savaime aišku. Bet iš kur ta meilė Tėvynei, apie kurią šiandien netgi Lietuvoje likę nelinkę kalbėti? Iš pasipriešinimo gimnazijos lenkomanams? Iš suvokimo, kad lietuvius visi grumdo, kas gali? Suvokta ir tai. Iš Vilniaus ekstazės, pergyventos 1873 m. vasarą? Galbūt. Turbūt ir iš to. Bet pirmiausia – *iš to paties* šaltinio – *iš darbo*. Ne to darbo, kuris leidžia užsidirbti – tokiam tereikia *tiktai laiko*, *bet ne vietos* („Zeit ist Geld“ – užrašyta ant studento Vileišio bendrabučio durų, ir Vileišis pirmąjį ir kitus milijonus uždirba Rusijoje, pastatydamas per šimtą patvariausių tiltų). Petro Vileišio Tėvynės meilė kyla iš darbo, už

** Kalba sakyta 2001 m. rugsėjo 28 d. Vileišio 150-ųjų gimimo metinių minėjime Valdovų rūmuose Vilniuje. – Red.*

Paminklinė lenta pirmajam lietuvių dienraščiui „Vilniaus žinios“. Fotografas M. Sakalauskas. 1986 m.

kurį jis negauna pinigo, netgi pats moka už tai, kad jam būtų leista darbas dirbti – *iš darbo, kuris žemėje tvarką daro*.

Vieta, kuri Petrui Vileišiui geriausiai žinoma, apie kurios sutvarkymą jis galvoja ir pergalvoja, yra Lietuva, Petro Vileišio tėvynė. Ji pavergta rusų, kurie, anot jo, „daro, ką nori“. Kaip pasipriešinti, kai ir valdžia, ir pinigai – kitų rankose, o lietuvių galvose – pagiringa tamsa?

1923 m. birželį, treji metai prieš mirtį, septyniasdešimtmetis Vileišis atneša Martynui Yčui paskutinį savo darbą – teisės profesoriaus Fiodoro Martenso dviejų dalių veikalą „Civilizuotų tautų šiuolaikinė tarptautinė teisė“. Nei Vileišis, nei Yčas pinigų šiam didžiuliam rankraščiui išleisti neturi. Bet svarbiausia – jis, Vileišio įpročiu, „sulietuvintas“, t. y. labai laisvai išverstas. Tokių darbų nebereikia – rašomi originalūs darbai.

O 1876 m. pradžioje, kai pasirodė Vileišio ir jo draugų šapirografuotas laikraštėlis „Kalvis – melagis“, arba, netikėtai gavus cenzūros leidimą, tais pat metais spausdinta pirmoji knygelė „Apsakinėjimas apie žemę ir atmainas oro“, – Petras Vileišis kilo kaip ant sparnų! Iki pat spaudos draudimo panaikinimo Vileišis rašo, verčia arba lietuvina knygelę po knygelės, kartais net po penkias šešias per metus, spausdina jas Mažojoje Lietuvoje ar Jungtinėse Valstijose, tuo pat metu atkakliai belsdamasis į Rusijos cenzorių, gubernatorių, ministrų duris ir prašydamas pagaliau leisti spaudą lietuviškomis raidėmis. Ta leidyba – vargo leidyba, jos knygelės po 16, 30, 50 puslapių. Bet kokia ji galinga! Daugiau kaip 80 pavadinimų vien atskirų leidinių, sudarančių beveik 4 000 spausdintų puslapių! Tai – neskaitant periodikos, kurios grynos produkcijos irgi turbūt ne mažiau.

Tikras Petro Vileišio žygdarbis yra pirmasis lietuvių dienraštis „Vilniaus žinios“, pasirodęs 1904 m. gruodžio 10 d. ir ėjęs iki 1909 m. kovo. Jis pademonstravo, kad lietuviai nebūtinai žemo proto, kaip teigė ir argumentavo spaudos draudėjai, – užtenka tik atsibusti, matant bendrą tikslą, ir veikti. (Deja, pastebėsiu greta, Povilo Višinskio partinės pretenzijos ir pasitraukimas iš redakcijos, išsireikalaujant kone metinės algos dydžio kompensaciją, kai dėl to nebuvo sutarta, o pats laikraščio leidėjas jau brido į skolas, rodo gimstant naują – ne darbo, o uždarbio kartą.)

Dar nuostabesnis Petras Vileišis po to, kai praranda viską – laikraštį, spaustuvę, knygyną, gamyklą – ir išvyksta į Rusiją vėl užsidirbti pinigų naujiems sumanymams Lietuvoje vykdyti. Ir ką gi, Gruzijoje jis susikrauna per penkis milijonus, kuriuos praranda dėl Rusijos revoliucijos. Dėl lenkų okupacijos netenka savo puikiųjų namų Vilniuje. O grįžęs į Kauną ką daro? – vėl sėda prie inžinerinių projektų ir naujų rašto darbų. Kurių, beje, niekam nereikia.

Sakoma, kad Petro Vileišio senatvė buvo aprūpinta, jo asmuo pagerbtas – taip valstybė atsilyginusi, anot Mykolo Biržiškos, vienam pačių įžymiausių, pačių garbingiausių tautos vyrų.

Tačiau Vileišis nesijautė laimingas ar bent patenkintas. Buvo įsitikinęs, kad spaudą jis atgavo, o tauta, kaip tada, taip ir dabar liko indiferentiška, anot jo, svarbiausiam jo gyvenimo darbui. Užtat savo nuopelnus surengiant Didįjį Vilniaus seimą menkino, nors be Vileišio gyvenimo ir veiklos Vilniuje vargu bau šis etapinis tautos išsivadavimui lietuvių susibūrimas būtų buvęs toks svarus ir reikšmingas. Negalėjo pats adekvačiai vertinti ir pirmojo lietuviško dienraščio išleidimo – matyt, per daug gyvas, kaip savo paties kūnas, tebuvo.

Galėtume pasakyti: užtat laimingi mes, Petrą Vileišį turėję – jau daugiau kaip prieš šimtą metų sulaukę žmogaus, kuris, jo žodžiais tariant, „savo paties sumetimais, vien savo širdies raginamas, savo išmanymu ir savo paties atsakomybe“ suformulavo ir parodė svarbiausiąjį naujųjų laikų tautoms žmogaus kokybės kriterijų – išsilavinimą, apšvietą, anot Vileišio. Visą gyvenimą ir pats nenuilstamai siekęs žinių bei su jomis ateinančio išmanymo, itin sėkmingai praktiškai jomis naudojęsis, Petras Vileišis manė, kad ir kiti per apšvietą ant kojų atsistosią ir savo vietą po saule susirasią. Ar jo mąstymas nėra akibrokštas šiandienos

visuomeninei psichologijai, anot kurios, ne protingumas, o gudrumas, ne išmanymas, o sumanymas, ne darbas, o loterija yra visų sėkmių pradžios? Nė kiek nemenkinant visų kitų Petro Vileišio darbų, didžiausiu, svarbiausiu ir pasekmingiausiu lietuvių tautai laikytinas tas beveik šimtas spaudos draudimo meto švietėjiškų knygelių, sudarančių XIX a. pabaigos žmogaus pasaulio pažinimo enciklopediją. Etaloniškas yra paties Petro Vileišio mąstymo skaidrumas: „Lietuvių skaitliui, – rašo jis 1898 m. savo „Trumpoj geografijoj“, – kasmet pasidauginant ant 40 tūkstančių, žemdirbystė nebegal visų išmaitinti. Todėl lietuviai turėtų kibti prie prekybos ir pramonės /.../“, kuriose, kaip rašė dar 1877 m., „tegali būti laisvas“. Kas gali pasakyti, kiek ūkininkų gali likti šiandien Lietuvos kaime, kokio dydžio gali būti našiausias vienas Lietuvos ūkis ir kur turi dėtis kiti iš kaimo išeiti turėsiantys?

Petras Vileišis yra pirmas ryškus Lietuvos naujųjų laikų verslusis žmogus. Jo sėkmės prielaidos galėtų ir turėtų būti mūsų šiandienos verslininkų ir pramonininkų studijų objektas.

Petras Vileišis yra pirmas ryškus prisikeliančios Lietuvos pramonininkas kultūrininkas. Tikras kultūrininkas ne politikas. Net antipolitikas. Kultūrininkas iki bankroto.

Gerai, kad tauta lemiamais savo gyvenimo momentais gali atsigręžti į savo šviesiuosius ir paklausti: o kaip toliau? Gerai, kad ji jau turi ko klausytis, kad jai nebereikia, kaip Vileišiui 1873 m. vasarą, klausinėti Vilniaus mūrų, klydinėjant svetimomis kalbomis kalbančiomis gatvėmis.

Petro Vileišio dvasios tipas tik pradedamas apmąstyti. Tačiau tai, atrodo, ir bus ta gyvoji versmė, kuri mus su Petru Vileišiu susies ne tik jo istorinių darbų prisiminimu: juos pagimdžiusi dvasia yra nemirštanti, jeigu tik yra, kas su ja kalba.

Lietuvos Prisikėlimo laikų titaną matau stovintį savo rūmų kiemely. Bronza ar granitu pats laikas jį ne tiktai pagerbti mūsų laikų Lietuvos sostinei, bet ir priminti mūsų jaunimui: šitas senolis žinojo, ko jūs dar nežinot. Galite klausti jo.

Broliai Vileišiai. Iš kairės: teisininkas Jonas (1872–1942), inžinierius Petras (1851–1926), gydytojas Antanas (1856–1919), ūkininkas Anupras (1854–1946).
Fotografas B. Miedzionis. 1904 m.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

ALVYDAS BUTKUS

LIETUVOS IR LATVIJOS KONFEDERACIJA

Ar galėtų lietuviai ir latviai turėti savo bendrą valstybę? Toks klausimas buvo iškilęs ties XIX–XX a. slenksčiu, lietuvių ir latvių inteligentams modeliuojant šių dviejų baltų tautų ateitį. Panslavizmo fone formavosi jo atsvaras – panbaltizmas, akcentavęs baltų vienybės idėją. Bene aktyviausias šios idėjos propaguotojas tada buvo Jonas Šliūpas, dar 1885 m. rašęs JAV leistame lietuvių laikraštyje „Unija“: „Mes neabejojame – bus, bus /.../ lietuv-latviška respublika, kaip šiandien kad yra Prancūzija, Šveicarija ir kitos tokios valdystės“.[1] Savo atsiminimuose J. Šliūpas rašo: „Tad nuo pačių pradžių mano triūsui Amerikoje buvo užbrėžtos aiškios linijos: pirmoje vietoje lietuvybė su idealu laisvos Lietuv-Latvijos, 2) troškimas atsiskirti nuo lenkų įtakos, kuri tuomet reiškėsi ypačiai per lenkų bažnyčią, ir 3) noras šviesti ir auklėti tautą mokslo, laisvės ir pažangos šviesoje, nusikratant tarp kitko ir nuo pragaištingos įtakos religiškųjų dogmų.“[2] Šliūpo nuomone, lietuvių ir latvių tautas sieja labai artima giminystė, ir tik vokiečių invazija į šiaurės baltų žemes neleidusi sukurti bendros valstybės, o Mindaugui tapti lietuvių ir latvių karaliumi[3].

Valstybės modelio paieškos ypač suaktyvėjo per Pirmąjį pasaulinį karą. Tų modelių atsirado net keletas. Be J. Šliūpo siūlyto baltiškojo ir baltoskandiškojo, buvo svarstomi ir Lietuvos-Baltarusijos, Lietuvos-Lenkijos, Lietuvos karalystės bei nacionalinės Lietuvos respublikos valstybiniai modeliai[4].

Latviai, neturėję istorinės valstybingumo patirties, po 1917 m. Rusijos Vasario revoliucijos buvo iškėlę autonomijos idėją su lozungu „Laisva Latvija laisvoje Rusijoje“. Radikalesni latvių autonomininkai įsivaizdavo būsimąją Rusiją kaip JAV, kur kiekviena valstija turi savo įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžią. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad Rusijos Laikinoji vyriausybė nepritaria Latvijos autonomizacijai ir net Latgalos nenori atskirti nuo Vitebsko gubernijos. 1917 m. vasarą karo pabėgėlių Maskvoje leidžiamame laikraštyje „Latvijas atbalss“ („Latvijos aidas“) buvo paskelbta visiškai nepriklausomos Latvijos valstybės idėja. Šios idėjos šalininkus taip pat gausino po Spalio perversmo bolševikų deklaruota tautų apsisprendimo teisė.

J. Šliūpo baltų valstybės idėjos nepalaikė nė viena Lietuvos ar Latvijos partija, ją rėmė tik negausus entuziastų būrelis. Kalbų giminystė, etnokultūros bendrumas ir literatų abipusės simpatijos buvo per menki argumentai.

Kas lėmė tokius abiejų tautų skirtumus?

[1] *Butkus Z. Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 13–14.*

[2] *Šliūpas J. Rinktiniai raštai. Vilnius, Vaga, 1977, p. 332.*

[3] *Mačiulis D. Jonas Šliūpas ir lietuvių-latvių vienybės idėja // Acta humanitarica universitatis Saulensis, t. 12 (2011), p. 83–98.*

[4] *Plačiau žr. Janužytė A. Lietuvių istorikų politikų valstybingumo samprata (1907-1918 m.) // Istorija. Mokslo darbai, t. 65. [http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=24, žiūrėta 2015 09 14].*

Lietuvos ir Latvijos teritorijos šiandien.

Žvilgsnis į istoriją

Kovos su vokiečiais. Lietuva ir Latvija turi seniausią sieną Rytų Baltijos regione. Atskiri jos fragmentai siekia mindauginius laikus. Ši siena ėmė rastis XIII a. pradžioje, kai į šiaurės baltų ir finų žemes krikščionybės platinimo pretekstu įsibrovė vokiečiai, čia įkūrę Livonijos valstybę. Lietuva turėjo savų tikslų ir stengėsi įsigalėti visame Kurše bei Žiemgaloje, livoniečiai savo ruožtu stūmėsi į pietus ir ypač pretendavo į vakarinę Lietuvos dalį – Pietų Kuršą, vėliau Žemaitiją, kad galėtų sujungti pavergtąsias baltų žemes nuo Rygos iki Karaliaučiaus. Tokiam susijungimui Žemaitija buvo natūralus geografinis pleištas, tad dėl jos vokiečiai su Lietuva fiziškai stumdėsi iki pat Žalgirio karo (1409–1410), o diplomatiškai tam tikrą laiką ir po jo. Ilgainiui siena nusistovėjo ir tapo artima dabartinei. Ji kirto etnines kuršių, žiemgalių ir sėlių žemes. Šiaurinės aptuštėjusios šių žemių dalys sulatvėjo dėl į jas atkeltų latgalių, pietinės – sulietuvėjo (Lietuvos kuršiai sužemaitėjo). Nuo XVI a. abipus sienos gyveno jau skirtingos tautos, kalbančios lietuvių (LDK pusėje) ir latvių (Livonijoje) tarmėmis. Teigiama, kad latvių kalba susiformavo latgalių kalbos pagrindu po XIII a. karų, kai į aptuštėjusias kuršių ir žiemgalių žemes ėmė keltis (ar buvo keliami) gausesni ir karuose mažiausiai nukentėję latgaliai[1].

[1] *Zinkevičius Z. Lietuviai. Praeities didybė ir sunykimas. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013, p. 56.*

* *Straipsnio iliustracijos autoriaus.*

XIII a. šiaurės baltų ir prūsų kovos su vokiečiais, trukusios beveik visą šimtmetį – žiemgalių iki 1290 m., prūsų iki 1284 m., – netiesiogiai padėjo stiprėti Lietuvai, nes sulaikė didžiules kryžiuočių pajėgas, be to, gausiais bėgliais gerino Lietuvos demografinę situaciją. Vien po 1290 m. Sidabrės pilies sudeginimo, pasak kronikų, į Lietuvą pasitraukė apie 10 000 žiemgalių. Intesyviausiai pulti Lietuvą vokiečiai pradėjo XIV a., dažnai sinchronizuodami žygius, kad vienu metu būtų puolama iš Prūsijos ir Livonijos, kad būtų išskaidyta Lietuvos kariuomenė. Ypač sunkus Lietuvai buvo XIV a. septintasis ir aštuntasis dešimtmetis, kai Livonijos ordinas vienu žygiu nusiaubdavo po keliolika ar net keliasdešimt vietovių[1].

Savo ruožtu Lietuva dėl savo geografinės padėties užtvėrė vokiečiams kelią sausuma į Livoniją ir šitaip išgelbėjo latvių bei estų tautas nuo kolonizacijos – per Žemaitijos slenkstį Livonijos vokiečiai negalėjo atkelti į karų ir marų išretintas žemes valstiečių iš Vokietijos, Austrijos ar Šveicarijos. Į Prūsiją atgabenti vokiškai kalbančius valstiečius kliūčių nebuvo, tad ten kolonistai iki XVIII a. visiškai ištirpdė vietinį prūsų etnosą.

Lietuvos pretenzijos į vokiečių užvaldytas baltų žemes buvo reiškiamos ir diplomatiniais keliais. Algirdas su Kęstučiu Šventosios Romos imperatoriaus Karolio IV Liuksemburgiečio pasiuntiniams 1358 m. pažadėjo priimti krikščionybę su sąlyga, kad Lietuvai bus atiduotos jų nusakytos žemės. Iš to nusakymo aiškėja, kad Lietuva pretendavo į Rytų ir Šiaurės Prūsiją, į visą Baltijos pakrantę nuo Karaliaučiaus iki Rygos, taip pat į Livonijos valdomas šiaurines Kuršo, Žiemgalos, Sėlos žemes ir beveik visą Latgalą[2]. Ginče dėl Žemaitijos 1413 m. Vytauto atkirtis Prūsijos ordino įgaliotiniui Kuchmeisteriui, kad prūsai yra buvę jo, Vytauto, tėvų žemė, pažadas reikalauti jos iki Osos upės kaip savo tėvų palikimo bei ironiškas klausimas, o kur esąs Ordino tėvų palikimas[3], irgi rodo, kad Vytautas reiškė pretenzijas pirmiausia į kryžiuočių valdomas baltų žemes[4].

Ryšiai su šiaurės baltais ir livoniečiais. Šaltiniai leidžia teigti, kad, kol nebuvo sunaikinta šiaurės baltų diduomenė, baltų kilmingieji sau nuotakų ieškodavę pas etninius giminaičius. Henriko Latvio kronikoje rašoma, kad latgalio kunigaikščio Visvaldžio žmona buvo lietuvio kunigaikščio Daugeručio duktė[5]. Ši užuomina yra precedentas spėti, kad tokių santuokų galėję būti ir daugiau, bet į kronikas žinios apie jas galėjo nepatekti dėl konteksto stokos. Agluonoje (Latgala) iki šiol pasakojama legenda apie Mindaugo, ten atvykusio guosti uošvių dėl Mortos mirties, žūtį. Teigiama, kad Morta ir jos sesuo Daumantienė buvo latgalės, kilusios iš šalia Agluonos buvusios Madelonų pilies savininko šeimos[6].

Livonijos ordinas buvo Mindaugo krikšto (1251 m.) iniciatorius. Pirmosios krikščioniškos maldos ir iki šiol vartojama žegnonė buvo verstos iš tuometinės vokiečių kalbos[7]. Mindaugo ir Mortos karūnos (1253 m.), pasak Eiliuotosios Livonijos kronikos, buvo pagamintos Rygos meistrų[8].

Livonijos valstybė gyvavo iki XVI a. vidurio. Ivano IV Rusiai 1558 m. užpuolus Livoniją, ši pasiprašė Lietuvos paramos. Už įsitraukimą į karą Livonija 1561 m. Vilniaus sutartimi perleido Lietuvai pilis Latgaloje, Vidžemėje ir Pietų Estijoje. Ordinas likvidavosi, o jo paskutinysis magistras Godhardas Ketleris tapo naujai sukurtosios Kuršo-Žiemgalos kunigaikštystės pirmuoju kunigaikščiu LDK valdovo vasalo teisėmis. Lietuvai 1569 m. susijungus su Lenkija, ši irgi gavo teisę administruoti LDK turėtas Livonijos žemes ir įsitraukė į karą su Rusia. 1582 m. karą Abiejų Tautų Respublika laimėjo.

Netrukus prasidėjęs Švedijos ir ATR karas (1600–1629) dar kartą perbraižė latvių ir estų gyvenamas teritorijas. Švedams atiteko ATR administruotoji Pietų Estija, Šiaurės Latvija ir Rygos miestas. Latgala liko ATR sudėtyje ir pradėta vadinti *Inflanty Polskie*[9], kad būtų galima skirti nuo švedų Infliantų. XVIII a. latvių žemės pateko į Rusijos imperijos sudėtį[10].

Konfesiniai skirtumai. Administracinė atskirtis nulėmė tolesnę skirtingą latvių konfesinę, ekonominę ir kultūrinę raidą. „Vokiškose“ ir „švediškose“ teritorijose, t. y. Kuršo kunigaikštystėje, Latvijos Vidžemėje (kaip ir visoje Estijoje) įsigalėjo protestantizmas, „lenkiškoji“ Latgala liko katalikiška.

[1] *Varakauskas R. Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a. Vilnius, Mokslas, 1982, p. 78.*

[2] *Latvis H., Vartbergė H. Livonijos kronikos. Vertė J. Jurginis. Vilnius, Mokslas, 1991, p. 185; Varakauskas R. Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a., p. 220–222.*

[3] *Dundulis B. Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės. Vilnius, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 115.*

[4] *Iki tol pastangas gyventi vienoje baltų valstybėje liudija XIII a. bendri mūšiai su kalavijuočiais (Saulės mūšis 1236 m.), kryžiuočiais (Durbės mūšis 1260 m.), lietuvių pilių įgulos vokiečių kontroliuojamose baltų žemėse: Castrum Letvinorum prie Rygos, Naujinis ties būsimuoju Daugpiliu, mišri lietuvių ir kuršių įgula Dzintarės pilyje, kryžiuočių sudegintoje drauge su gynėjais 1261 m. ir kt. Pasak baltarusių istoriko V. Pašutos, Livonijos ordinas išliko tik todėl, jog Lietuvą iš pietvakarių nuolat puldinėjo Teutonų riteriai (Pašuta V. Lietuvos valstybės susidarymas. Vilnius, 1971, p. 333).*

[5] *Latvis H., Vartbergė H. Livonijos kronikos, p. 63, 87.*

[6] *Plačiau žr. Butkus A. Mindaugas ir latgaliai // Baltiškos impresijos. Kaunas, Aesti, 2012, p. 142–146. Remdamiesi šia legenda, latviai pasiūlė pastatyti Agluonoje paminklą Mindaugui ir Mortai. Paminklas atidengtas 2015 m. rugsėjo 20 d.*

[7] *Zinkevičius Z. Lietuviai: Praeities didybė ir sunykimas, p. 160–161.*

[8] *Atskaņu chronika. Atdzejojis J. Saiva. Rīga, 1993, 3539–3543 eil.*

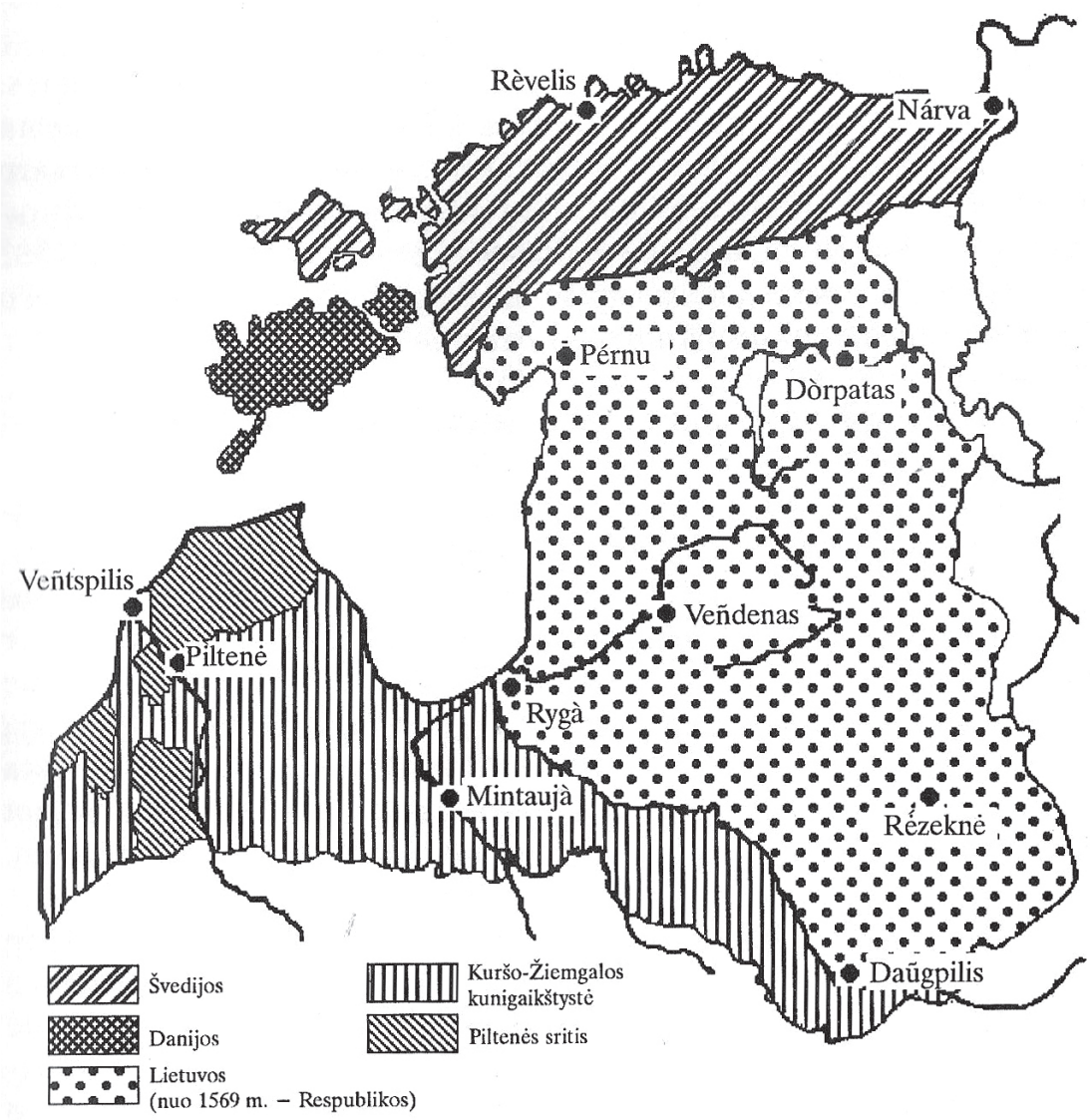
[9] *Inflanty – iškraipytas vokiškas Livonijos pavadinimas Livland.*

[10] *Į Rusijos sudėtį latvių žemės pateko ne vienu metu. 1721 m. po karo su Švedija prie Rusijos prijungta Ryga, Vidžemė ir visa Estija. Šiaurinė Estijos dalis tapo Estliandijos gubernija, pietinė dalis ir Latvijos Vidžemė su Ryga – Lifliandijos gubernija. 1772 m. nuo ATR buvo atgnybta Latgala ir po kiek laiko tapo Vitebsko gubernijos dalimi. Žlungant Lenkijai ir Lietuvai 1795 m., Kuršo kunigaikštystės landtagas paprašė prijungti šalį prie Rusijos ir tapo Kurliandijos gubernija.*

Protestantai vokiečiai stengėsi krikščioninti valstiečius jų gimtąja kalba, katalikai lenkai laikėsi nuomonės, jog vietinės nelenkų kalbos krikščionybei apskritai netinkančios, todėl pernelyg nesivargino vartoti jas bažnyčiose ar leisti tomis kalbomis knygas. Ilgainiui lenkų kalba tapo ir konfesine kalba etninėje Lietuvoje bei Latgaloje. Kuršo kunigaikštystėje ir Vidžemėje latviai bažnyčiose girdėdavo ir savo gimtąją kalbą. Reikšminga detalė – per visus 700 metų, kai nuo XIII a. latvių ir estų žemėse įsitvirtino vokiečiai, niekur jose neatsirado vokiškai kalbančių regionų. Latgaloje lenkakalbiai plotai ėmė rastis maždaug tuo pat metu, kaip ir pietryčių Lietuvoje, t. y. nuo XIX a. vidurio.

Kita protestantų doktrina reikalavo, kad Šventasis raštas visiems tikintiesiems būtų prieinamas ne tik bažnyčioje, bet ir namuose, šeimose, kur jo ištraukas šeimos galva galėtų paskaityti susirinkusiai šeimynai. Tam reikėjo išleisti krikščioniškus raštus vietinėmis kalbomis ir išmokyti valstiečius rašto.

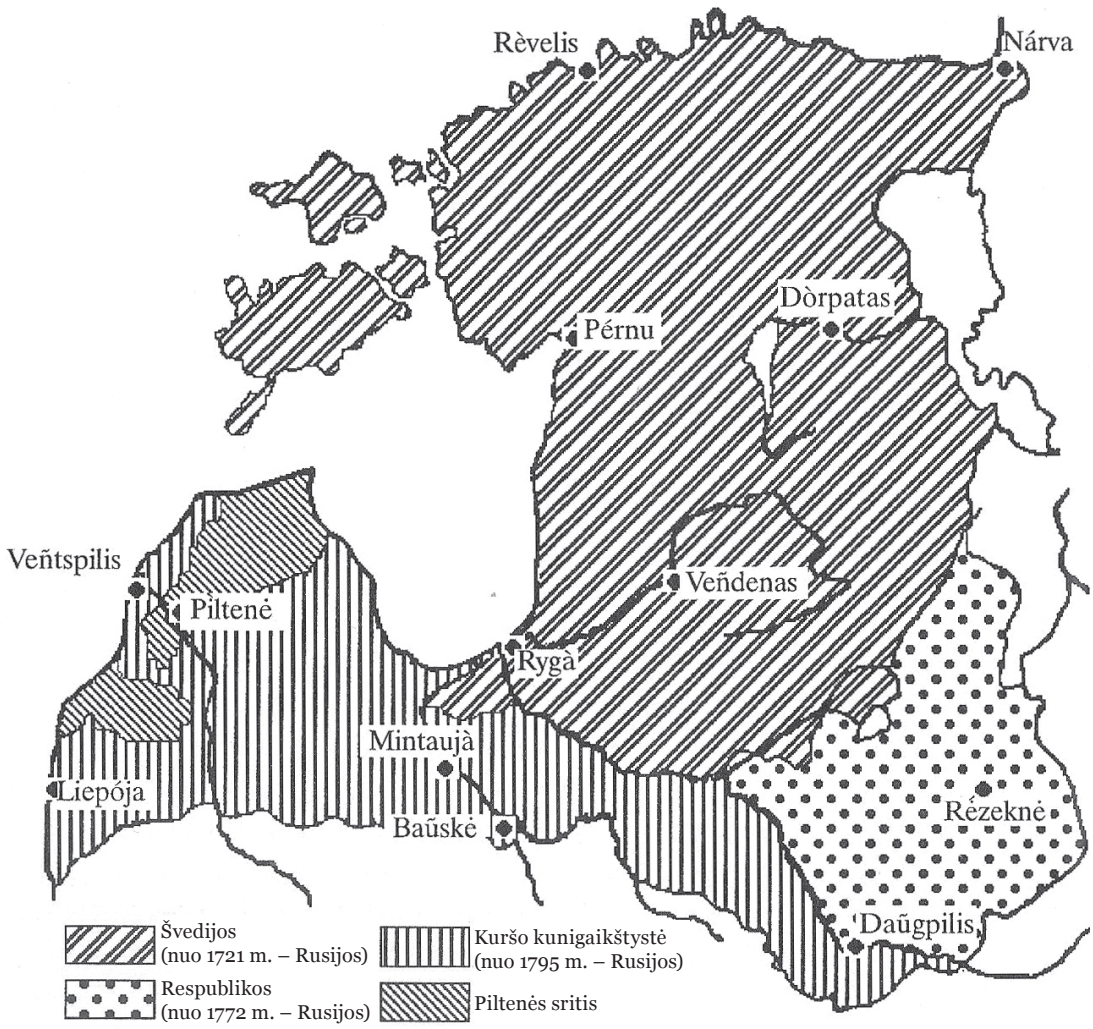
Katalikiškoje Lenkijoje/ATR literatūros leidimas vietinėmis kalbomis pirmiausia buvo kontrreformacinė priemonė išlaikyti katalikybę, o ją išlaikius, lenkų kalba tapo tolesnės kristianizacijos įrankiu ir opozicija lietuvių bei latgalių kalbai, kurios buvo viešai skelbiamos kaip netinkamos krikščionybei. Pati katalikybė ilgainiui įgavo lenkiško tikėjimo (*polska wiara*) sąvoką, kuri ypač sustiprėjo XIX a. per carines posukilimines represijas, kai tapo

Padalytoji Livonija.

atsvaru brukamai stačiatikybei ir rusifikacijai. Taigi lietuvių tautinis atgimimas brendo dar ir nepalankioje konfesinėje aplinkoje. Latvių ir estų atgimimas su protestantiška konfesine savivoka nekonfrontavo, buvo darniai su ja susijęs tęsiant anksčiau pradėtą švietėjišką hernhūtininkų veiklą[1]. Visa tai lėmė, kad XIX a. pabaigoje Rusijos „vokiškosios“ gubernijos buvo raštingiausios visoje imperijoje – gyventojų raštingumas čia siekė 90–95 proc. Latvių turėtą raštingumą liudija ir gana anksti (1822 m.) pradėtas leisti laikraštis latvių kalba – „Latviešu avīzes“. Nereikia pamiršti, kad ir baudžiava šiose gubernijose buvo panaikinta pusšimčiu metų anksčiau, netrukus po Napoleono karo[2], tad formuotis tautinei latvių inteligentijai dar ir šiuo požiūriu sąlygos buvo palankesnės: latvių tautinio atgimimo pradžia datuojama 1855 m., kai Dorpato (Tartu) universitete susibūrė latvių studentų ratelis, kuriame pradėta svarstyti, kaip padėti tautai, kaip kelti jos savimonę ir savivertę.

Nei Latvijoje, nei Estijoje vokiečiai nėra kėlę neramumų ar juo labiau smurtavę dėl to, kad pamaldos bažnyčiose vyksta latvių ar estų kalba – tai būtų buvęs neįtikėtinas dalykas. Atvirkščiai, skleisdami krikščionybę vietinėmis kalbomis, vokiečiai patys jų mokėsi ir net leido knygas. Latvių raštijos pradininkai buvo vokiečiai. Tačiau vargu ar rasime autorių lenką, kuris XVI ar XVII a. būtų išleidęs knygą lietuvių kalba. Kategoriškos ir arogantiškos antilietuviškos pozicijos Lietuvoje laikėsi ne tik lenkai kunigai, bet ir bažnyčios hierarchai[3]. Kaip pažymėjo Edvardas Gudavičius, vokiškus universitetus baigusieji lietuviai suvokė ir kėlė tautinės kultūros, besiremiančios lietuvių kalba, idėją[4].

Livonija po Šiaurės karo.

[1] *Butkus A. Latviai. Kaunas, Aesti, 1995, p. 35.*

[2] *Kuršo (Kurliandijos) gubernijoje – 1817 m., Vidžemės (Lifliandijos) gubernijoje – 1819 m., Latgaloje (Vitebsko gub.) ir Lietuvoje – 1861 m.*

[3] *Martinkėnas V. Per lenkystę į dangaus karalystę // Lenkinimo politika Vilnijoje: straipsniai ir dokumentai. Vilnius, Žaltvykslė, 2009, p. 55–97; Merkys V. Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m. Vilnius, Versus aureus, 2006, p. 425–428.*

[4] *Gudavičius E. Lietuvos europėjimo kelias: istorinės studijos. Vilnius, Aidai, 2002, p. 226.*

Tad nenuostabu, kad ir tautinis atgimimas baltų kraštuose pirmiausia prasidėjo vokiečių – ne lenkų – kultūros aplinkoje[1]. Nors baudžiava Suvalkų gubernijoje panaikinta dar 1807 m., kai ši Lietuvos dalis po 1795 m. priklausė Prūsijai (Rusijai – nuo 1815 m.), lietuvybė ten nesusiformavo savaime – XIX a. pabaigoje ji atėjo iš kaimyninių vokiškų Rytprūsių, kur tautinis lietuvių atgimimas prasidėjo anksčiau ir kur to krašto tautiečiai Rusijos suvalkiečiams buvo tautinio sąmonėjimo pavyzdys bei orientyras. Toks pat orientyras XIX a. pabaigoje lietuviams buvo ir latviai, kai šie po baudžiavos panaikinimo (1861 m.) užplūdo pramoninę Rygą, Liepoją ir Mintaują. 1913 m. Ryga absoliučiu lietuvių skaičiumi buvo turbūt lietuviškiausias miestas pasaulyje – lietuvių čia buvo 34 982[2]. Viešas ir ilgalaikis lietuvių kalbos bei lietuviškumo niekinimas lėtino ir šiaip jau vėluojantį XIX a. lietuvių tautinį sąmonėjimą, formavo nevisavertės tautos kompleksus. Net praeityje neturėję savo valstybės latviai ir estai XX a. tautiškai buvo kur kas brandesni nei lietuviai, kurių nemažai emigracijoje būdavo linkę dėtis kitataučiais, pirmiausia lenkais.

Vadinasi, suartėjimas su lenkais, bet ne, tarkim – su skandinavais, nukreipė Lietuvos visuomenę į lėtesnę civilizacijos raidą, o XIX a. dalyvavimas dviejuose „lenkiškuose“ sukilimuose, kad ir kaip jie šauniai beatrodytų, lietuviams ir latgaliams atnešė tik carines represijas bei dar didesnę kultūrinę stagnaciją.

Latvijos valstybės sukūrimas 1918 m.

Latvių šauliai. Būdami tik valstiečių tauta, latviai pelnė juos valdžiusiųjų kitataučių palankumą. Dar kryžiuočių laikais latgaliai ir kiti šiaurės baltai, kad ir su rizika, būdavo rekrūtuojami į vokiečių kariuomenę. Ilgainiui išnyko ir rizika. Caro valdžia latvius laikė patikimais pavaldiniais, lietuvius ir lenkus – pavojingais. Todėl vykstant Pirmajam pasauliniam karui ir vokiečiams 1915 m. okupavus Kuršo guberniją, kraštui ginti buvo suformuoti devyni latvių šaulių batalionai, kurie po metų pertvarkyti į dvi brigadas sujungtus pulkus, iš viso apie 40 tūkst. karių. Nei lenkams, nei lietuviams carinė valdžia, suprantama, šautuvų nepatikėjo. Latvių šauliai gynė Dauguvos dešinįjį krantą ir Rygą iki pat 1917 m. rugpjūčio, kol vokiečiai jos neužėmė. Šauliai pasitraukė į Petrogradą, daug jų dalyvavo bolševikiniame Spalio perversme, po kurio tapo dideliu bolševikų ramsčiu, pirmąja Raudonosios armijos divizija. Kiti grįžo į Latviją, kur po Nepriklausomybės paskelbimo (1918 11 18) padėjo telkti Latvijos Respublikos kariuomenę Nepriklausomybės kovoms.

Lenkijos destrukcinė politika regione

XX a. pradžioje, kuriantis nacionalinėms valstybėms, lenkai visur ir visada pabrėždavo savo pranašumą prieš kaimynines tautas. Kaip rašo lenkų istorikas Kšyštofas Buchovskis (Krzysztof Buchowski), lenkų istoriografijoje buvo beveik visuotinai laikomasi interpretacijos, kad „renegatai litvomanai išgalvojo tautiškumą, kuris iš tikrųjų niekada neegzistavo“, o „šiuolaikinė lietuvių literatūrinė kalba, sukurta litvomanų, yra dirbtinai išgalvota“[3]. Todėl net pilsudskiniame federacijos projekte buvo numatyta laikytis lenkiškumo persvaros principo, o į pakraščių tautas, tarp jų ne tik į lietuvius, bet ir į baltarusius bei latvius, buvo žiūrima kaip į atsilikusias, nesubrendusias valstybingumui, todėl nevertas turėti savo valstybę[4]; bandymai priešintis Lenkijos ekspansijai buvo laikomi tų tautų nebrandumo požymiu[5].

Nenuostabu, kad visos kaimyninės tautos tokio lenkų projekto iš tolo kratėsi. Lenkų nacionalistai būsimojoje Lenkijos valstybėje lietuviams buvo numatę tautinės mažumos statusą[6]. Siauresniuose Lenkijos ir Lietuvos unijos atnaujinimo projektuose pirmaujanti pozicija irgi buvo numatyta lenkams; etninės Lietuvos teritorijoje tai turėję būti vietiniai lenkai – dvarininkai, dvasininkai, karininkai, mokytojai ir kt. Ne be pagrindo Juzefu Pilsudskiu pasibaisėjo iki tol buvęs unijos šalininkas Juozapas Herbačiauskas, laiške Mykolui

[1] *Beje, Rusijos caras Petras I šalies reformas XVIII a. vykdė irgi germaniškosios civilizacijos pavyzdžiu, tiesiogiai ir netiesiogiai pripažindamas jos didesnę pažangą palyginti su tuometiniais Rusijos ar jos kaimynės Lenkijos/ATR standartais.*

[2] *Jēkabsons Ē. Lietuvieši Latvijā. Rīga, 2003, p. 13.*

[3] *Buchowski K. Litvomanai ir polonizuotojai. Vilnius, Baltos lankos, 2012, p. 107–108.*

[4] *Ten pat, p. 183.*

[5] *Ten pat, p. 217.*

[6] *Eidintas A., Bumblauskas A., Kulakauskas A., Tamošaitis M. Lietuvos istorija. Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 125.*

Riomeriui savo pokalbį su „Valstybės Viršininku“ 1919 m. gruodį apibūdinęs taip: „Jis nekenčia etninės Lietuvos.“[1] Natūralus lietuvių priešinimasis tokioms idėjoms ir lietuviškumo žlugdymo perspektyvai Lenkijos visuomenę siutino ir skatino planuoti intervenciją – jos planai buvo atvirai diskutuojami[2]. Kartu buvo ciniškai stebimasi „nedėkingų lietuvių“ antilenkiškomis nuotaikomis Lietuvoje.

Latvių istorikas Erikas Jekabsonas, apžvelgęs XIX–XX a. slenksčio lenkų tautinio išsivadavimo sąjūdžio veikėjų užuominas apie latvius, daro išvadą, kad tada išorinės aplinkybės vertė lenkus laikyti latvius potencialiais sąjungininkais ateityje. Įvairiuose susitikimuose užsienyje (1901, 1905 m.) lenkai, įskaitant J. Pilsudskį, skatinę latvius siekti nepriklausomybės[3]. Nepriklausomai nuo Jono Šliūpo, lenkų mokslininkas V. Vakaras 1917 m. net buvo iškėlęs latviams bendros latvių ir lietuvių valstybės idėją[4]. Tačiau 1919 m. Lenkija jau stengėsi išnaudoti Latviją kaip sąjungininkę, siekdama palaužti Lietuvą, kurią traktavo kaip savo teritorijos dalį. Lenkijos įvykdytas Vilniaus užėmimas 1919 m. balandį ėmė komplikuoti padėtį, o netrukus išryškėjo ir Lenkijos tikslai susižerti kaimynines tautas į federaciją, kur Lenkija faktiškai būtų turėjusi vadovaujantį vaidmenį. Latvijos politikai atsidūrė tarp dviejų ugnių – federacija su Lenkija ir Lenkijos pretenzijos į Latgalą (buv. *Inflanty Polskie*) bei Liepojos uostą juos gąsdino, tačiau Lietuvos pretenzijos į tą pačią Liepoją ir Latvijos Sėlą (Augškurzeme) stūmė latvius Lenkijos link.

Sienos klausimą Lietuva ir Latvija išsprendė palyginti taikiai, 1921 m. tarptautiniu arbitražu[5]. Tačiau tolesnius Lietuvos ir Latvijos santykius šaldė 1920 m. spalį Lenkijos įvykdyta pietryčių Lietuvos okupacija, o 1922 m. – aneksija: Lietuva siekė Latvijos diplomatinės paramos ginčuose su Lenkija dėl Vilniaus, o Latvija stengėsi laikytis pabrėžtinai neutraliai, laviruodama tarp mažos sąjungininkės Lietuvos ir didelės sąjungininkės Lenkijos.

Lenkijos pleištas. Selektyvi ir kontrastiška Lenkijos politika Baltijos šalių atžvilgiu ilgainiui sunokino karčius vaisius ir palaidojo Vakarų šalių puoselėtas viltis sukurti Rytų Baltijoje penkiašalį karinį aljansą (Lenkija, Lietuva, Latvija, Estija, Suomija), kuris būtų galėjęs tapti stipria užtvara bolševikinės Rusijos užmačioms plėstis į Vakarus bei tramdytų vėlesnius revanšistinius Vokietijos apetitus.

Lietuvoje Lenkija elgėsi kaip agresorė ir okupantė, nepripažinusi *de jure* Lietuvos Respublikos nepriklausomybės iki pat 1938 m. Latvijos ir Estijos nepriklausomybę Lenkija pripažino 1921 m. sausio 26 d.; save joms pateikinėjo kaip sąjungininkę ir šių šalių nepriklausomybės garantę (1920 m. sausį Lenkija pasisiūlė ir padėjo Latvijai vaduoti iš bolševikų Daugpilį)[6]. Todėl natūralu, kad Lietuva kratėsi bet kokios sąjungos, kurioje būtų ir agresorė Lenkija, užsienio politikoje laikydamasi principo „mano priešo priešas yra mano draugas“. Lenkija savo priešais laikė Rusiją ir Vokietiją, tad šios šalys Lietuvai atrodė kaip jos interesų gynėjos. Latvija su Estija savo sąjungininke matė Lenkiją, o Vokietiją su Rusija laikė potencialiomis agresorėmis.

Tad želigovskinė pietryčių Lietuvos okupacija 1920 m. ir Lenkijos įvykdyta užgrobtosios teritorijos aneksija 1922 m. buvo bene didžiausia Lenkijos to meto geopolitinė klaida, susilpninusi Baltijos regioną ir šitaip sudariusi sąlygas stiprėti bolševikinei Rusijai bei nacistinei (nuo 1933 m.) Vokietijai, kurios abi buvo suinteresuotos šia Lenkijos sukelta nesantaika regione. Lenkijos agresija prieš Lietuvą Rusijai tapo puikiu regiono destabilizavimo įrankiu. Maskva, palaikydama Lietuvą Vilniaus klausimu, visą tarpukarį sėkmingai kiršino lietuvius tiek su Lenkija, tiek su Latvija ir Estija, kurios buvo priverstos diplomatiškai laviruoti tarp mažos sąjungininkės Lietuvos ir didelės sąjungininkės Lenkijos. Plačiąja prasme būtent ši pilsudskinės Lenkijos klaida netiesiogiai padėjo pamatus Antrajam pasauliniam karui, kurio pirmąja auka ji pati vėliau ir tapo.

[1] *Soliak Z. Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai). Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 347.*

[2] *Buchowski K. Litvomanai ir polonizuotojai, p. 209–213.*

[3] *Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. Rīga, 2007, p. 21–22.*

[4] *Ten pat, p. 23.*

[5] *Plačiau žr. Butkus Z. Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais, p. 48–60.*

[6] *Daugpilio išvadavimas nebuvo be šešėlio. Išviję iš miesto bolševikus, lenkai patys iš jo išeiti neskubėjo. Atsiradusi trintis tarp J. Pilsudskio ir Latvijos karinės vadovybės truko visą kovą. Lenkų kariuomenė iš Daugpilio apylinkių buvo išvesta tik balandžio viduryje, iš paties miesto – dar keliais mėnesiais vėliau. Daugpilio mieste esantys lenkų kareiviai buvo ėmę plėšikauti, smurtauti, iš miesto į Lenkiją pradėtos gabenti kultūrinės vertybės, baldai, o įtampa tarp Latvijos ir Lenkijos dalinių tik didėjo, ėmė rastis ginkluotų konfliktų (žr. Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920, p. 154, 171–176). Lenkija net iki 1938 m. reiškė Latvijai teritorines pretenzijas į kairiakrantės Dauguvos apylinkes ties Daugpiliu, vis priekaištavo dėl neva pažeidinėjamų lenkų mažumos teisių ir jos švietimo problemų Latgaloje.*

Aljanso paieškos

Bene pirmasis siūlymas sudaryti karinę, o gal ir dar glaudesnę Lietuvos ir Latvijos sąjungą, buvo pateiktas Rygoje 1920 m. lapkričio mėn., atvykus gen. Maksimo Katchės vadovaujamai Lietuvos karinei delegacijai ir Seimo nariams, tarp kurių buvo ir Mykolas Sleževičius. Oficialus vizito tikslas buvo dalyvauti Nepriklausomybės paskelbimo dienos (lapkričio 18-osios) iškilmėse, bet M. Katchė buvo įgaliotas sudaryti su Latvija karinę sąjungą, nukreiptą prieš Liucijaus Želigovskio okupuotoje Lietuvos dalyje įkurtąją Vidurio Lietuvą. Latvija tąsyk išsisuko, nors suteikti karinę pagalbą neatsisakė[1].

1934 m. rugsėjo 12 d. sukurta trišalė Baltijos Antantė, egzistavusi iki šių valstybių nepriklausomybės netekties.

Baltijos Antantė buvo kuriama keturiais etapais. Svarstyti du pagrindiniai jos variantai: didžioji Baltijos Antantė (Suomija, Estija, Latvija, Lietuva, Lenkija) ir mažoji Baltijos Antantė (Estija, Latvija, Lietuva).

Pirmasis etapas, 1919–1923 m. 1919 m. rugsėjo 14–15 dienomis Taline įvyko Estijos, Latvijos, Lietuvos ir Suomijos vyriausybių vadovų bei užsienio reikalų ministrų konferencija, skirta nuostatoms subendrinti taikos derybose su Sovietų Rusija. Kitoje konferencijoje, kuri nuo rugsėjo 29 iki spalio 1 d. vyko Tartu (Estija), buvo nuspręsta nepradėti separatinių taikos derybų ir nepasirašyti separatinių taikos sutarčių. Karo su bermontininkais metu lapkričio 11–19 dienomis Estijos, Latvijos ir Lietuvos delegacijos bei stebėtojai iš Lenkijos ir Suomijos vėl susitiko Tartu.

Didžiosios Baltijos Antantės apmatus mėginta konstruoti 1920 m. sausio 15–22 dienomis Helsinkio politinėje konferencijoje. Tų pat metų rugpjūčio 31 d. Bulduriuose (Jūrmala, Latvija) buvo pasirašyta Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos politinė sutartis, kuri turėjo būti kiekvienos valstybės ratifikuota iki 1920 m. gruodžio 15 d. Lietuva sutarties išlygoje deklaravo, kad sutarties galiojimas įmanomas tik sureguliavus Lietuvos ir Lenkijos santykius. Lietuva replikavo ir dėl Ukrainos dalyvavimo, argumentuodama tuo, kad Ukraina nesanti Baltijos šalis. Iš tikrųjų Ukrainos įtraukimu Lietuva vengė suerzinti Rusiją, baimindamasi netekti jos paramos konflikte su ekspansyvia ir arogantiška Lenkija.

Įtempti Lietuvos ir Lenkijos santykiai bei spalio mėn. L. Želigovskio pradėtas karas su Lietuva šią sutartį sužlugdė. Želigovskio akcijos ir jos rezultatų rėmimu Lenkija pažeidė sutarties trečiąjį straipsnį, kuriuo buvo įsipareigojusi neleisti savo teritorijoje organizuoti karinių pajėgų, priešiškų kuriai nors kitai dalyvaujančiai valstybei.

1921 m. gegužės–birželio mėn. Lietuvos pastangos kurti trijų Baltijos šalių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – sąjungą neliko Lenkijos nepastebėtos, ir jos diplomatai ėmėsi gana sėkmingų kontrpriemonių tokiai sąjungai sutrukdyti.

1921 m. liepos 7 d. Taline pasirašyta Latvijos ir Estijos savitarpio gynybos sutartis, taip pat Laikinasis Estijos ir Latvijos generalinių štabų susitarimas.

1922 m. kovo 17 d. Varšuvoje pasirašyta Estijos, Latvijos, Lenkijos ir Suomijos politinė sutartis, kurioje slaptuoju protokolu numatyta ateityje sudaryti ir karinę konvenciją. Taip pat buvo pasirašytas papildomas protokolas, kuriame išreikštas prolenkiškas požiūris į Lenkijos ir Lietuvos konfliktą bei įsipareigota mėginti paveikti Lietuvą taikytis su Lenkija. Tad šia sutartimi Lenkija laimėjo du dalykus: izoliavo Lietuvą ir įsigijo daugiau sąjungininkių, pripažįstančių *status quo* ginče su Lietuva dėl jos pietryčių ir Vilniaus. Tačiau sutartis taip ir neįsigaliojo, nes jos neratifikavo Suomija. Tam įtakos turėjo ir apeitosios Lietuvos aktyvūs protestai.

Antrasis etapas, 1923–1934 m. 1923 m. lapkričio 1 d. Taline pasirašyta Latvijos ir Estijos Respublikų gynybinė sąjungos sutartis.

Nacistinė Vokietija 1933 m. spalį pasitraukė iš Tautų Sąjungos ir nusprendė gerinti santykius su Lenkija. 1934 m. sausio 26 d. buvo pasirašyta Vokietijos ir Lenkijos nepuolimo

[1] *Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919 un 1920, p. 203–204.*

sutartis, vėliau pavadinta Hitlerio–Pilsudskio paktu. 1934 m. gegužės 5 d. buvo atnaujinta Lenkijos ir SSRS nepuolimo sutartis, pasirašyta dar 1932 m. liepos 25 d. Visa tai vertė Lietuvą keisti užsienio politikos prioritetus ir ieškoti naujų sąjungininkų Baltijos šalyse. Be to, Lenkijos bei Rusijos diplomatiniai kontaktai ir pasirašytoji sutartis Latviją ir Estiją solidarizavo su Lietuva, o ne su Lenkija. Apie gerėjančius Baltijos šalių santykius Lietuvos spaudai 1934 m. balandį pareiškė Estijos užsienio reikalų ministras. Palankias sąlygas labiau suartėti Baltijos šalims sudarė ir glaudūs Lietuvos, Latvijos bei Estijos visuomeniniai kontaktai, kuriuos plėtojo Lietuvių ir latvių vienybės draugijos ir Lietuvių ir estų vienybės draugijos veikla.

Būta ir diplomatinio įdirbio: 1934 m. balandžio 25 d. Lietuva įteikė Latvijos ir Estijos vyriausybėms memorandumą, kuriame buvo įsivaizduojamosios sutarties apmatai. Liepos 7–9 dienomis Kaune buvo surengta Baltijos Antantės sudarymo parengiamoji konferencija. Antroji tokia konferencija surengta Rygoje rugpjūčio 29 d. Joje Lietuva nebereikalavo laikytis solidarumo principo sprendžiant „specifines problemas“, todėl didesnių diskusijų nekilo ir konferencijai užteko vienos dienos.

Trečiasis etapas, 1934–1939 m. Lietuvos, Estijos ir Latvijos santarvės ir bendradarbiavimo sutartis buvo pasirašyta 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevoje. Ją pasirašė Lietuvos užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis, Latvijos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius Vilhelmas Munteris ir Estijos užsienio reikalų ministras Juliusas Seljama. Sutarties pirmuoju straipsniu numatyta tartis visais užsienio politikos bendros svarbos klausimais ir teikti viena kitai politinę bei diplomatinę pagalbą tarptautiniuose santykiuose. Trečiajame straipsnyje buvo pripažintas specifinių problemų, kuriems netaikomi pirmojo straipsnio įsipareigojimai, egzistavimas – turėta galvoje su Lietuva susijusi Vilniaus problema. Slaptąja sutarties deklaracija dėl Vilniaus Latvija ir Estija įsipareigojo sustabdyti 1934 m. vasario 17 d. Estijos ir Latvijos sąjungos organizavimo sutarties šeštojo straipsnio taikymą; tuo straipsniu buvo deklaruotas Latvijos ir Estijos pasirengimas svarstyti būdus, kurie leistų trečiosioms šalims prisijungti prie tos sutarties.

Sutartimi buvo numatyta rengti nuolatines užsienio reikalų ministerijų konferencijas, kurios turėjo vykti mažiausiai dukart per metus, paeiliui kiekvienos iš trijų valstybių teritorijoje. Iš viso 1934–1940 m. įvyko vienuolika tokių konferencijų (paskutinioji – 1940 m. kovo mėn. Rygoje).

Ketvirtasis etapas, 1939–1940 m. Aštrėjanti tarptautinė situacija Europoje tris Baltijos šalis skatino apsibrėžti savo pozicijas. Devintojoje konferencijoje buvo deklaruotas trijų Baltijos valstybių neutralumo laikymasis. Vienuoliktoji konferencija svarstė galimybes riboti sovietų karinio kontingento skaičių Latvijoje ir Estijoje.

1920–1939 m. neišspręstas Vilniaus klausimas neleido šiai diplomatinei sąjungai išaugti iki karinio aljanso, nors tokių ketinimų būta. 1935 m., paaštrėjus Lietuvos santykiams su Vokietija dėl Klaipėdos, Lietuva paprašė Latvijos ir Estijos paramos. Sąjungininkės palaikė Lietuvą, įsipareigodamos nesudaryti nepuolimo sutarties su Vokietija, jei toji nesutiks sudaryti tokios sutarties su Lietuva. Tačiau kai 1939 m. kovo 20 d. Vokietija ultimatumu pareikalavo iš Lietuvos atsisakyti Klaipėdos, Latvija ir Estija atsisakė kaip nors padėti Lietuvai. Prieš tai Lenkijos ultimatumo Lietuvai metu (1938 03 17) Latvija raginusi Lietuvą „rasti *modus vivendi* su Lenkija“. Visą pirmosios nepriklausomybės laikotarpį Vilniaus klausimą Latvija ir Estija laikė dvišale Lietuvos ir Lenkijos problema, vadovaudamosi nuostata, jog dėl mažos kaimynės Lietuvos netikslinga gadinti santykių su didele kaimyne Lenkija. Net Lenkijai 1934 m. tapus hitlerinės Vokietijos sąjungininke, jos svarba latviams ir estams tebeliko didelė: kai 1935 m. sovietai pasiūlė sudaryti šešiašalį Rytų paktą (SSRS, Čekoslovakija, Prancūzija ir trys Baltijos šalys), Latvijos ir Estijos užsienio reikalų ministerijų atstovai tvirtino neįsivaizduoją tokio pakto be Vokietijos ir Lenkijos. Taip pat buvo

pasakyta, kad Latvijos vyriausybė nepageidauja, jog Lenkija būtų traktuojama taip pat, kaip Vokietija.

Komplikuojantis tarptautinei situacijai Europoje, trys Baltijos šalys 1938 m. lapkričio 26 d. priėmė Lietuvos, Latvijos ir Estijos neutralumo įstatymą. Tą patį mėnesį diplomatas plk. Kazys Škirpa parengė trišalės Neutraliteto gynimo sutarties projektą, kurios antrajame punkte buvo numatyta „neitralitetą ginti bendrai visomis savo priemonėmis ir padėti viena kitai ginkluota pajėga, jei kuri nors iš susitariančių šalių būtų kieno nors užpulta“. Šeštasis punktas skelbė, kad šalys „notifikuoja sutartį tuojau po jos pasirašymo Vokietijai, Lenkijai ir Sovietų Rusijai, prašydamos jų paskelbtą bendrą ginkluotą neitralitetą pripažinti ir pasižadėti respektuoti trijų susitarusių šalių bendrai ir kiekvienos jų atskirai neliečiamybę esamose sienose. Lygiagrečiai šios sutartys notifikuojamos visoms kitoms valstybėms ir įregistruojama Tautų Sąjungoje.“[1] Tai būtų buvusi jau karinė Baltijos Antantės šalių sutartis. Tačiau šalių vyriausybės šios sutarties projekto, atrodo, nė nesvarstė. Visa tai baigėsi tragiškais 1939–1940 m. įvykiais.

Bendros baltų valstybės prielaidos

Tarpukariu susidariusi geopolitinė padėtis, t. y. ryšių su Lenkija nebuvimas, naujai susikūrusių tautinių valstybių ideologinis pagrindimas, bendros tautiškumo tendencijos Europoje leido Lietuvos visuomenei daugiau orientuotis į etninius giminaičius latvius. Pačioje Latvijoje taip pat buvo populiarios prolietuviškos nuotaikos. Paradoksalu, kad politikai ir vyriausybės tokių sentimentų nerodė, tačiau kartais atsižvelgdavo į visuomenės nuomonę. O toji buvusi palanki. Be to, santykių nebuvimas su kaimynine Lenkija neskaidė Lietuvos visuomenės dėmesio, ir jis beveik visas buvo sutelktas į šiaurinę kaimynę. Įkurtuose nacionaliniuose universitetuose[2] buvo dėstoma antroji baltų kalba, vyko akademiniai mainai. Lietuvoje veikė 10–14 latvių pradžios mokyklų, buvo 9 liuteronų, 3 katalikų, 3 baptistų, 2 adventistų ir 1 evangelikų reformatų parapija bei 26 įvairios organizacijos. Nuo 1927 m. vasario 23 d. Vytauto Didžiojo universitete savo veiklą pradėjo latvių studentų korporacija „Sidrabenia“; 1933 m. universitete studijavo 14 latvių studentų (0,3 proc. visų VDU studentų), o mokėjo latviškai – 127, tačiau daugelis mokančiųjų, kaip spėjama, buvo latvių kilmės[3]. VDU aulą puošė latvių studentų dovanota plokštė su užrašu „Mus vienija bendra dvasia ir vienas kraujas“.

1921 m. Rygoje įkurta Latvių–lietuvių vienybės draugija. 1922 m. Rygos draugijos atstovams apsilankius Kaune ir bendru sutarimu su lietuviais išrinkus komisiją, 1923 m. gegužės 8 d. susirinkime buvo įsteigta Lietuvių–latvių vienybės draugija. Draugijos tikslas buvo „siekti pažinti ir nustatyti artimus ryšius tarp lietuvių ir latvių tautų, dedant tų ryšių pagrindan solidarumo, pasitikėjimo ir tarpusavės pagarbos dėsnius.“ Nors abi draugijos deklaravo ekonominių, politinių, kultūrinių santykių palaikymo svarbą ir stengėsi veikti plačiau nei vien kultūrinių ryšių užmezgimas ir palaikymas, tačiau joms buvo sudėtinga daryti įtaką tarpvalstybiniams Lietuvos ir Latvijos santykiams. Kaip buvo pastebėta laikraštyje „Naujas žodis“, visuomenės nusistatymas kartais nesutampa su vyriausybės nuostatomis, ir tai sudaro dviprasmišką situaciją, oficialiai tarptautiniu lygiu pristatoma viena pozicija, kuri prieštarauja visuomenės nuomonei. Šių nuomonių suderinimas ir buvo vienas iš pagrindinių abiejų Vienybių draugijų veiklos uždavinių[4].

Abi tautas suartino ir tragiški 1940 m. įvykiai, pergyventas Vokietijos ir SSRS karas, pokarinė rezistencija, ilgametė sovietinė okupacija ir panašus išsivadavimas iš jos 1988–1991 metais.

Konfederacijos vizija

Šiais laikais yra visos prielaidos bent jau *de facto* sukurti Lietuvos ir Latvijos konfederaciją Skandinavijos šalių pavyzdžiu. Abiejų šalių dydis yra beveik toks pat, visuomenės

[1] *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais. Dokumentų rinkinys. Parengė Z. Butkus. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 702–703.*

[2] *Latvijos universitetas įkurtas 1919 m. Rygoje, Lietuvos universitetas – 1922 m. Kaune. Minint kunigaikščio Vytauto mirties 500-ąsias metines, 1930 m. Lietuvos universitetas pavadintas Vytauto Didžiojo vardu.*

[3] *Krasnais V. Latviešu kolonijas. Rīga, 1938, p. 84.*

[4] *Akmenytė V. Lietuvos ir Latvijos bendradarbiavimo istorijos fragmentai. 2005. [http://www.lt-lv-forum.org/18771/forumas/lietuvos-ir-latvijos-dialogai/zvilgsnis-i-praeiti/bendradarbiavimo-istorija.html, žiūrėta 2015 09 14].*

Mus vienija bendra dvasia ir bendras kraujas. Vytauto Didžiojo universitetui latvių studentų 1932 m. dovanotoji bronzinė lenta. Karo metais dingusi.

išsilavinimo lygis panašus, pastarojo šimtmečio istorinė patirtis labai artima. ES mus (kartu su Estija) traktuoja kaip vieną regioną. Tad reikia palyginti nedaug – suvienodinti ar bent priartinti įstatymų bazes, ypač švietimo srityje, kad didžiosios kaimynės – Rusija ir Lenkija – Latvijai su Lietuva negalėtų taikyti selektyvios bei skaldytojiškos politikos ir dalytųsi jas į savo interesų zonas. Šį Lenkijos užsienio politikos selektyvumą Lietuvos ir Latvijos atžvilgiu jau yra pastebėję ir Latvijos politikai[1]. Kita sąlyga yra bendros informacinės erdvės sukūrimas ir antrosios baltų kalbos įsileidimas į šalį – iki šiol Lietuvoje nėra plačiai girdima latvių, o Latvijoje – lietuvių kalba.

2005 m. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos iniciatyva įkurtas Lietuvos ir Latvijos forumas, kurio pirmasis suvažiavimas įvyko tais pat metais Kaune. Be gausaus abiejų šalių humanitarų, verslininkų, politikų būrio, suvažiavime dalyvavo ir tuometiniai abiejų šalių prezidentai – Vaira Vykė-Freiberga ir Valdas Adamkus. Suvažiavimas priėmė įvairias visuomeninio gyvenimo sritis apimantį dokumentą[2].

2012 m. abiejų šalių URM parengė Pranešimą apie Lietuvos ir Latvijos bendradarbiavimo perspektyvas[3]. Jame dar konkrečiau išvardyti atliktini darbai. Jiems antrino ir Forumo penktasis suvažiavimas, įvykęs tų pat metų rudenį Vilniuje, Seimo rūmuose. Be kitų siūlymų, rezoliucijoje pabrėžta būtinybė sudaryti Lietuvos ir Latvijos tarpinstitucinę komisiją, kuri spręstų, kaip kuo labiau subendrinti vidurinio švietimo įstatymų bazę, o pagal galimybes – ir pačias vidurinių mokyklų programas[4].

Pranešimas patvirtintas abiejų šalių vyriausybių, tačiau įgyvendinamas vangokai. Lietuva ir Latvija iki šiol neturi nei bendros informacinės erdvės, nei bendros švietimo politikos. Tačiau vilties teikia pirmasis istorijoje abiejų šalių vyriausybių posėdis, įvykęs 2015 m. rugsėjo 18 d. Rokiškyje.

Gal ledai bus pajudėję?

Autorius: Lietuvos kalbininkas, baltistas, Vytauto Didžiojo universiteto Letonikos centro vadovas, habilituotas humanitarinių mokslų daktaras profesorius, asociacijos „Lietuvos ir Latvijos forumas" pirmininkas. Paskelbė per 120 straipsnių onomastikos, kalbos kultūros, kalbos politikos, tautinių mažumų politikos, tarpvalstybinių santykių klausimais. Žurnalo „Žiemgala", laikraščio „Voruta" redkolegijos narys, knygų „Latviai", „Latvių kalba: gramatika ir pratimai", „Baltiškos impresijos", „Sparnuotieji žodžiai" autorius.

Kauniečiai pasitinka Latvijos delegaciją, atvykusią į lietuvių ir latvių vienybės II kongresą 1925 m. birželio 21 d. LCVA.

[1] *Pabrikas A. 2012 – Latvijos ministrui Lenkijos kaltinimai Lietuvai primena Maskvos argumentus. [http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/latvijos-ministrui-lenkijos-kaltinimai-lietuvai-primena-maskvos-argumentus.d?id=59469013, žiūrėta 2015 09 14].*

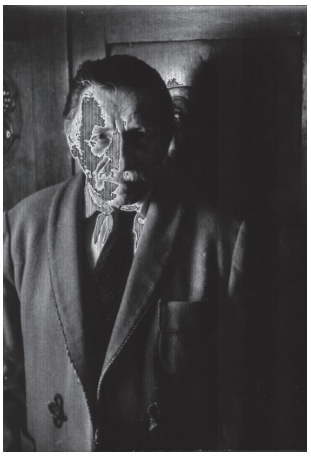
[2] *Lietuvos ir Latvijos forumo pirmojo suvažiavimo kreipimasis. [http://www.lt-lv-forum.org/18639/renginiai/forumo-suvaziavimai/i-suvaziavimas-2005/kreipimasis.html, žiūrėta 2015 09 14].*

[3] *Pranešimas apie Lietuvos ir Latvijos bendradarbiavimo perspektyvas. Parengė N. Germanas ir A. Sarkanis. Vilnius–Ryga, 2012. [http://www.lt-lv-forum.org/files/786/Prane%C5%A1imas%20apie%20Latvijos%20ir%20Lietuvos%20obendradarbiavimo%20perspektyvas.pdf, žiūrėta 2015 09 14].*

[4] *Lietuvos ir Latvijos forumo V suvažiavimo rezoliucija, 16 punktas. [http://www.lt-lv-forum.org/22072/renginiai/forumo-suvaziavimai/v-suvaziavimas-2012/rezoliucija.html, žiūrėta 2015 09 14].*

JŪRATĖ MARKEVIČIENĖ

PAŽINTI, IŠSAUGOTI, NENUTYLĖTI...

Vladas Drėma. Publikacijos nuotraukos iš Gražinos Drėmaitės archyvo. Fotografė V. Dichavičienė.

Susidarė paradoksali padėtis. Vyriausybė leidžia kultūros paminklų apsaugos įstatymus, jų restauravimui skiria dideles lėšas, steigia tam įstaigas, ir jų pareigūnams moka algas, o tuo tarpu tų įstaigų veiklos rezultatai prieštarauja tų įstatymų principams ir reikalavimams – kultūros paminklai žalojami, nuvertinami, darkomi, ir taip atvirai, akiplėšiškai, kad visuomenė priversta yra protestuoti prieš valstybinių įstaigų sąmoningą ar nesąmoningą paminklų žalojimą, jų veiklos aplaidumą...

Vladas Drėma. Apie kultūros paminklų būklę. Atviras laiškas.

Vladas Drėma – vienas iš nedaugelio mūsų dailės istorikų, sovietmečiu nepabūgusių garsiai kalbėti apie būtinybę nuodugniau pažinti ir išsaugoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros paveldą. Nenuostabu, kad sovietinė nomenklatūra juo nepasitikėjo. Už tiesos sakymą V. Drėma sumokėjo savo karjera: 1945–1946 metais jis vadovavo LTSR Mokslų akademijos Etnografijos muziejui, 1946–1961-aisiais buvo Vilniaus dailės muziejaus Vaizduojamosios dailės skyriaus vedėju, o vėliau liko eiliniu ir vadovybės ne itin mėgiamu Dailės instituto dėstytoju (anaiptol ne dailės istorijos), tačiau 1970 m. buvo priverstas atsisveikinti ir su šiuo darbu. Nuo 1970 m. V. Drėma dirbo dailės istoriku Paminklų konservavimo institute, kurį jam teko palikti 1985 m. Sveikata tebuvo pretekstas, nes būtent po to kone pamečiui pasirodė pirmiau „į stalčių“ parašytos didžiosios monografijos: „Dingęs Vilnius“ ir „Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782–1801 metais“ (1991 m.) ir jau po jo mirties – 1995-aisiais – „Kanutas Ruseckas“ (1996 m.), „Šv. Jono bažnyčia“ (1997 m.), „Vincentas Smakauskas“ (2001 m.). Sovietų valdžiai kliuvo ir darbas archyvuose – „nepatikimajam“ mokslininkui drausta vykti į Lenkijos archyvus. Varšuvoje, Mokslų akademijos Meno instituto archyve, saugomi V. Drėmos laiškai jo studijų draugei R. Gintilaitei: juose prašoma pasidairyti Lenkijoje tyrėjų, kurie archyvuose ieškotų jam rūpimų dalykų mainais į žinias iš Vilniaus archyvų, kurių jiems rastų V. Drėma.

Beveik prie 30 metų, 1988 m. vasario 5 d., V. Drėma parašė savo garsųjį atvirą laišką Lietuvos komunistų partijos centro komiteto sekretoriui Lionginui Šepečiui. Tuomet prieigas prie kopijuoklių uoliai sergėjo KGB patikėtiniai, todėl laiškas iš pradžių platintas „disidentiniu būdu“ – kopijomis, kurias pasišventę bendraminčiai spausdindavo mašinėle ant plonyčio popieriaus, kad vienu kartu atsirastų daugiau egzempliorių. Netrukus, birželio mėn., laišką (tiesa, ne visą) paskelbė „Švyturio“ žurnalas[1], 1989 m. – Romualdo Ozolo „Europa“[2], su juo ir supažindino išeivijos spaudą.

Tuo metu Lietuvoje vis labiau stiprėjo paveldosaugos sąjūdis. 1987 m. įsteigtas Česlovo Kudabos vadovaujamas Lietuvos kultūros fondas – prie jo kūrėsi daugybė teminių ir regioninių kultūros bei paveldo apsaugos grupių (kai kurios vėliau tapo savarankiškomis

[1] *Drėma V. Naikinom, nesaugojom. Ar atkursim? Švyturys, 1988, Nr. 22–23.*

[2] *Europa: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio almanachas. Sudarė R. Ozolas. 1988. Vilnius, Mintis, 1989.*

visuomeninėmis organizacijomis), o 1988 m. buvo surengta paroda „Senasis Vilnius piešiniuose ir nuotraukose“ (kuratorė – šio teksto autorė), kurioje pirmąsyk buvo parodyti XIX–XX amžiais dingusiojo Vilniaus vaizdai. Architektų sąjungoje vyko aršios diskusijos paveldo temomis, o žiniasklaidoje buvo apstu publikacijų. R. Ozolas inicijavo diskusijas „Minties“ leidykloje, priversdamas sovietinės paveldosauginės nomenklatūros šulus akis į akį diskutuoti su dėl paveldo kovojančiais intelektualais ir visuomene.

Šis sąjūdis turėjo aiškų tikslą – atkurti valstybę: iš naujo įprasminti Lietuvą, Tautą, tautinę tapatybę, atsikratyti sovietinės sistemos „palikimų“ bei „reliktų“ ir suformuoti tokią teisinę sistemą, kuri globotų, gintų ir puoselėtų dvasinį bei materialųjį Lietuvos gamtos ir kultūros paveldą, nebeleistų jo naikinti. Todėl būtinai reikėjo išsakyti tiesą – atversti nutylėtus ir draustus tyrinėti Lietuvos istorijos bei kultūros puslapius, taip pat atskleisti Sovietų vykdytą Lietuvos paveldo naikinimą bei įvardyti naikintojus[1].

V. Drėmos laiškas priklauso šiam diskursui, tačiau, kita vertus, yra ypatingas. Tai iš esmės pirmoji Lietuvoje pasirodžiusi architektūros konservavimo ir restauravimo darbų kokybės kritinė analizė. Vertėtų paminėti, kad ir dabar neturime šios rūšies publikacijų, matyt, kritikuoti kolegas tiesiog vengiama. Antra, šis sausas, todėl daugeliui gal nuobodokas faktų dėstymas susipina su aistringa etine ir pilietine mokslininko pozicija – paveldas yra didžiulė vertybė, jį reikia pažinti ir išsaugoti, o abu šiuos darbus privalu dirbti sąžiningai ir profesionaliai. Vėlgi verta pastebėti, kad Lietuvos paveldo apsaugos srityje šios elementarios tiesos nebuvo ir, deja, vis dar nėra visuotinės iki šiol. Matyt, dėl to V. Drėmos laiškas ir tuomet, ir net mūsų dienomis vis dar susilaukia piktų replikų be jokio dalykiško faktų paneigimo.

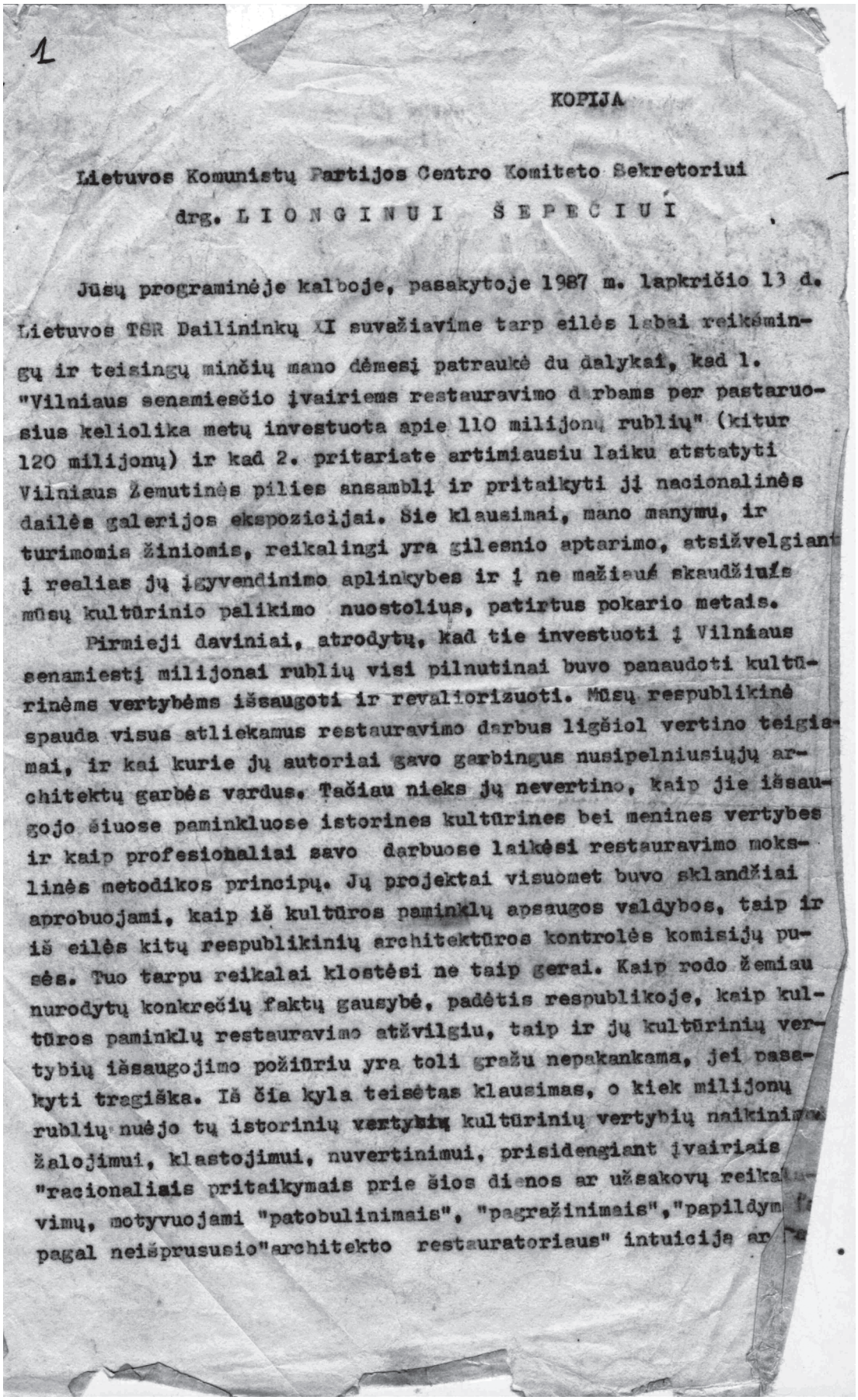
Laiške V. Drėma kalba apie Lietuvos, visų pirma LDK, paveldo likimą ir paveldosaugos „ypatumus“ sovietinėje Lietuvoje, ypač Vilniuje – pateikia nemažai faktų, įvardija problemas bei priežastis ir siūlo išeitis. Jis rašo, kad spauda iki šiol visada teigiamai vertino visus atliekamus restauravimo darbus, kai kurių darbų autoriai gavo garbingus nusipelniusiųjų architektų garbės vardus, tačiau niekas nevertino, kaip visi jie išsaugojo šiuose paminkluose istorines kultūrines bei menines vertybes, kaip profesionaliai savo darbuose laikėsi restauravimo mokslinės metodikos principų. Toliau Drėma rašo, kad tikrovėje „reikalai klostėsi ne taip gerai“ ir kad „padėtis respublikoje kaip kultūros paminklų restauravimo atžvilgiu, taip ir jų kultūrinių vertybių išsaugojimo požiūriu yra toli gražu nepakankama, jeigu nepasakyti tragiška“. Laiške Drėma pateikia gausybę konkrečių faktų ir klausia: „O kiek milijonų rublių nuėjo tų istorinių kultūrinių vertybių naikinimui, žalojimui, klastojimui, nuvertinimui prisidengiant įvairiais „racionaliais“ pritaikymais prie šios dienos reikmių arba užsakovų reikalavimų, motyvuojant „patobulinimais“, „pagražinimais“, „papildymais“ pagal neišprususio „architekto restauratoriaus“ intuiciją ar fantaziją?“

Pasak mokslininko, visa tai daryta „paminklo autentiškų meninių vertybių žalojimo bei autentiškos substancijos naikinimo sąskaita“ – restauruojami vertingi ir unikalūs mūsų kultūros paminklai negrįžtamai naikinami, žalojami, deformuojami, nuvertinami, o Vilniaus senamiestis „per pokarinį keturiasdešimtmetį /.../ nuo „restauravimų“ daugiau nukentėjo negu per du šimtmečius nuo stichinių istorijos nelaimių“.

Remdamasis pa(si)giriamaisiais CK sekretoriaus Liongino Šepečio žodžiais apie dideles investicijas į Vilniaus senamiesčio restauravimą, V. Drėma pirmiausia kalba apie tai, kad iš tiesų anaiptol ne visos į Vilniaus senamiestį investuotos lėšos (plačiąja prasme – į visą Lietuvos kultūros paveldą) buvo panaudotos „kultūrinėms vertybėms išsaugoti ir revalorizuoti“. Kur kas dažniau jos buvo skiriamos paveldo istorines ir menines vertybes naikinantiems projektams, kurie „visuomet buvo sklandžiai aprobuojami tiek kultūros paminklų apsaugos valdybos, tiek ir daugybės kitų respublikinių architektūros kontrolės komisijų.“[2]

[1] *V. Drėmos laiškas buvo įžanga į tokias kapitalines publikacijas, kaip Lietuvos kultūros kongreso 1990 m. dokumentai, straipsniai spaudoje, visuomeninių organizacijų parengti leidiniai, pavyzdžiui, „Talkos“ klubo leidinukas, kuriame konkrečiai įvardyti Senamiesčio naikintojai, vėliau pasirodžiusios knygos.*

[2] *V. Drėmos laiškas susideda iš keturių dalių. Jų turinys susipina, nes, norėdamas pabrėžti problemos svarbą, autorius grįžta prie jos įvairiose teksto dalyse, atskleisdamas vis kitus aspektus. Laiško pirmąją dalį sudaro dvidešimt septyni numeruoti punktai, kuriuose vardijami konkretūs paminklai ir aprašoma būtent jiems padaryta žala. Kadangi šiame straipsnyje V. Drėmos įžvalgos sugrupuotos ne pagal paminklus, o pagal restauravimo problemas, nuorodose pateikti punktų numeriai padės skaitytojui lengviau suprasti daugelio Senamiesčio paminklų problemas.*

1

KOPIJA

Lietuvos Komunistų Partijos Centro Komiteto Sekretoriui
drg. L I O N G I N U I Š E P E Č I U I

Jūsų programinėje kalboje, pasakytoje 1987 m. lapkričio 13 d. Lietuvos TSR Dailininkų XI suvažiavime tarp eilės labai reikšmingų ir teisingų minčių mano dėmesį patraukė du dalykai, kad 1. "Vilniaus senamiesčio įvairiems restauravimo darbams per pastaruosius keliolika metų investuota apie 110 milijonų rublių" (kitur 120 milijonų) ir kad 2. pritariate artimiausiu laiku atstatyti Vilniaus Žemutinės pilies ansamblį ir pritaikyti jį nacionalinės dailės galerijos ekspozicijai. Šie klausimai, mano manymu, ir turimomis žiniomis, reikalingi yra gilesnio aptarimo, atsižvelgiant į realias jų įgyvendinimo aplinkybes ir į ne mažiausią skaudžiausią mūsų kultūrinio palikimo nuostolius, patirtus pokario metais.

Pirmieji daviniai, atrodytų, kad tie investuoti į Vilniaus senamiestį milijonai rublių visi pilnutinai buvo panaudoti kultūrinėms vertybėms išsaugoti ir revaliorizuoti. Mūsų respublikinė spauda visus atliekamus restauravimo darbus ligšiol vertino teigiamai, ir kai kurie jų autoriai gavo garbingus nusipelniusiųjų architektų garbės vardus. Tačiau nieks jų nevertino, kaip jie išsaugojo šiuose paminkluose istorines kultūrines bei menines vertybes ir kaip profesionaliai savo darbuose laikėsi restauravimo mokslinės metodikos principų. Jų projektai visuomet buvo sklandžiai aprobuojami, kaip iš kultūros paminklų apsaugos valdybos, taip ir iš eilės kitų respublikinių architektūros kontrolės komisijų pusės. Tuo tarpu reikalai klostėsi ne taip gerai. Kaip rodo žemiau nurodytų konkrečių faktų gausybė, padėtis respublikoje, kaip kultūros paminklų restauravimo atžvilgiu, taip ir jų kultūrinių vertybių išsaugojimo požiūriu yra toli gražu nepakankama, jei pasakyti tragiška. Iš čia kyla teisėtas klausimas, o kiek milijonų rublių nuėjo tų istorinių vertybių kultūrinių vertybių naikinimo, žalojimui, klastojimui, nuvertinimui, prisidengiant įvairiais "racionaliais pritaikymais prie šios dienos ar užsakovų reikalavimų, motyvuojami "patobulinimais", "pagražinimais","papildymais" pagal neišprususio"architekto restauratoriaus" intuiciją ar

V. Drėmos laiško kopija, atspausdinta ant plono rūkomojo popieriaus.

Be to, lėšos dažniausiai eikvotos ne rimtų objektų restauravimui, bet vadinamajai „tarpinei restauracijai“ – faktiškai naujų objektų ir elementų statybai tuščiose vietose[1].

Laiške V. Drėma kalba ir apie gerą (nepriekaištingą“ ar bent jau „gana stropų“), restauravimą, kurio, tiesa, labai nedaug, be to, neretai paminklai taip restauruojami tik dalimis (pvz., atidengiant ne visą sieninę tapybą, bet tik nedidelius fragmentus)[2]. Tačiau paveldo žalojimo pavyzdžių tikrai apstu. Nors laiške įvardytų paminklų istorijos skiriasi, tačiau bauginančiai kartojasi ir tęsiasi tos pačios sisteminės ydos. Pasak V. Drėmos, nemažai niokota „ideologiniais“ sumetimais (ypač nukentėjo bažnyčių interjerai, dekoratyvinės skulptūros pastatų fasaduose), tačiau kur kas daugiau – iš beraštystės ir savimylos. Jis įvardija daug sovietinės paveldosaugos ydų, kurias galima sujungti į keletą grupių – pagal tai, kas daroma patiems paminklams, ir pagal tai, kodėl daroma.

1. Paveldo objektai nesaugomi, o darbai vilkinami[3].

2. Tyrimai arba apskritai neatliekami[4], arba atliekami bent jau formaliai, tačiau architektai ne visuomet naudojasi šių tyrimų medžiaga, ypač jeigu ji „varžo jų subjektyvias koncepcijas“[5]. Nėra ir reikiamų mokslo įstaigų, dailės istorijos katedrų, neskiriama lėšų moksliniams tyrimams kitų šalių archyvuose ir muziejų rinkiniuose.

3. Restauravimo darbuose nedalyvauja istorikai[6], ypač atskirų architektūros sričių žinovai, o architektai neturi reikiamo profesinio pasirengimo architektūros istorijos srityje, todėl pridaro klaidų. Nauji elementai sukuriami ne remiantis moksliniais tyrimais, bet architektams „improvizuojant“[7]. Atsiranda elementų, nesuderintų su objekto istorine architektūra, ypač architektūriniu stiliumi, tipologija (pvz., gotikinis stogas virš barokinio namo), klaidingai nustačius namo istorinį tipą, iškraipomas šio namo istorinis pavidalas[8] – kitam tipui būdingomis formomis[9]. Kuriama istoriškai nepagrįstų (pvz., niekada čia nestovėjusio pastato arba jo elementų) imitacijų[10], naujų, visiškai nebūdingų Vilniaus architektūrai architektūros ir apdailos elementų[11].

4. Architektams restauratoriams stinga žinių „ne tik iš Lietuvos architektūros istorijos, bet ir iš pastatų restauravimo, ypač konservavimo technologijos“, todėl pastatai dažnai irsta dėl netinkamai atliktų darbų[12].

5. Vizualiai ir fiziškai niokojami bažnyčių interjerai, ypač tapyba, skulptūros, erdvinė kompozicija[13].

6. Paminklų istorinė reikšmė nuvertinama, netinkamai pakeičiant jų paskirtį[14].

7. Tai, kas daroma, apskritai nėra restauravimas[15]. Nugriaunami, sunaikinami senieji pastatai, rūsiai, ansamblių dalys, puošyba[16]. „Restauruojant“ sunaikinamos autentiškos medžiagos ir dekoras, ypač polichromija – nukalant, nudažant, padengiant naujomis medžiagomis[17]. Nauji, utilitarūs intarpai įrengiami sunaikinant istorinius elementus arba vizualiai pakeičiant istorinį paminklų pavidalą[18].

8. Senamiestyje kyla nauji pastatai svetimkūniai, kurie nepaiso istorinės Senamiesčio sandaros – kai kuriuos iš jų V. Drėma vadina „siurrealistiniais“[19]. Griaunama ir dėl modernizavimo, o naujadarų autoriams pavesta vadovauti Senamiesčio regeneracijai[20].

9. Aukštosiose mokykloje nerengiami architektai restauratoriai. Architektus moko „pasireikšti originalia kūryba, atskleisti savo talentą, išsiskirti iš nūdienės standartinės architektūros“, o restauratoriui šių įgūdžių visai nereikia – jam reikia „pažinti praeities paminklų stiliaus formų raidą, restauruojamo paminklo autoriaus braižą – suvokti jį ir atjausti“.

Netinkamai parengti architektai, dirbdami restauratoriais, „restauravimą suvokia kaip senovės paminklo papildymą naujomis improvizuotomis formomis, kaip jų „pataisymą“, todėl „patobulina“, „pagerina“ ir siekia, kad „jo „sukurtas“ pastatas išsiskirtų kuo nors neįprastu, originaliu, atskleidžiančiu jo išradingumą“, „stengiasi restauruojamam paminklui primesti savąją kūrybinę interpretaciją, savo įžūlų diletantiškumą“. Tik nedaugeliui „profesinė etika neleis keisti autentiškų architektūros formų ir savavališkai jų darkyti“[21].

[1] *Laiškas, 20 punktas.*
[2] *Ten pat, 17–18 punktai.*
[3] *Ten pat, 12 punktas.*
[4] *Ten pat, 1–2 punktai.*
[5] *Ten pat, 19, 22, 27 punktai.*
[6] *Istorikais ir istoriniais tyrimais V. Drėma sutrumpintai vadina dailės bei architektūros istorikus ir dailės istorijos tyrimus, o architektūriniais tyrimais – materialius fizinės objekto sandaros tyrimus (vadinamieji ardomieji tyrimai).*
[7] *Ten pat, 5, 6, 23, 24, 25 punktai.*
[8] *Ten pat, 3 punktas.*
[9] *Pvz., miestiečio name sukuriamas rūmams būdingas dekoras, buvusio vienuolyno naujasis interjeras neatitinka vienuolijos regulos kanonų ir t. t.*
[10] *Ten pat, 2, 4, 8 punktai.*
[11] *Ten pat, 3 punktas.*
[12] *Ten pat, 21 punktas.*
[13] *Ten pat, 14–16 punktai.*
[14] *Ten pat, 2, 14–16 punktai.*
[15] *Ten pat, 1, 9, 11 punktai.*
[16] *Ten pat, 1–3, 7– 8, 10–13 punktai.*
[17] *Ten pat, 6, 12–13, 22, 24 punktai.*
[18] *Ten pat, 7– 9, 17 punktai.*
[19] *Ten pat, 1, 19 punktai.*
[20] *Ten pat, 20 punktas.*
[21] *Ten pat, 20, 26 punktai.*

10. Žalojimą skatina valdžios institucijos: daugelio „paminklų žalojimą, deformavimą bei nuvertinimą vykdant restauravimo darbus sankcionavo ir priėmė paminklų apsaugos valdybos pareigūnai. Dar daugiau – jie patys leido deformuoti“ – dėl to ypač nukentėjo meninę vertę turintieji interjerai (labiausiai bažnyčių), dingo paveikslų, skulptūrų, meninės drožybos dirbinių ir baldų, o daugelis jų netgi nebuvo dokumentuoti. Tokių pavyzdžių laiške pateikta tikrai daug.

11. Nesaugomi kilnojamieji dailės kūriniai, jie sunaikinami, dingsta, netgi iš muziejų, ypač kai nesudaryti priėmimo-perdavimo aktai, išvagiami, net oficialiai išvežami.

Kalbėdamas apie kultūros paveldo likimą, V. Drėma apžvelgia visą sovietinį laikotarpį, išskyrus prieškarį. Jis kone išrėkia įvairiausius naikinimo ir niokojimo faktus, nes apie juos neįmanoma toliau tylėti. Kai kurie sovietinei nomenklatūrai artimesni paveldosaugos veikėjai priekaištavo, kad V. Drėma neišskiria laikotarpių, o juk tuoj po karo būta vienaip, gi kokiame aštuntajame dešimtmetyje – visai kitaip. Šis priekaištas nėra itin sąžiningas. Taip, laikotarpis tikrai sluoksniavosi, bet mokslininkas kalba apie bendrą sisteminį „niokojimo mechanizmą“, kuris leido įvairiais būdais įgyvendinti tuos pačius tikslus – ištrinti tai, kas kliudė sovietinei sistemai, – istorinę ir kultūrinę atmintį.

Sovietmečio pabaigoje rašytame „Laiške“ V. Drėma kalba ne vien apie faktus. Jis įvardija ir pagrindines Vilniaus bei Lietuvos kultūros paveldo naikinimo priežastis: netinkamai veikianti valdžia, visokeriopas neprofesionalumas ir beraštystė, pagaliau, karjerizmas ir pasipinigavimas. Apie šias priežastis V. Drėma dar laisviau ir aštriau prašneko 1991 m. – jau nepriklausomoje Lietuvoje pasirodžiusios jo monografijos „Dingęs Vilnius“ baigiamajame žodyje „Refleksijos“.

Paskutinioji V. Drėmos laiško dalis skirta išeitims iš šios sovietinės kultūros „mėsmalės“ paveldo išsaugojimo link. Apie šias priežastis, išeitis ir rezultatus beveik po trisdešimties metų rašoma antrojoje šio straipsnio dalyje.

Su šeima namie Literatų gatvėje. Iš kairės: V. Drėma, sūnus Žvaigždras, duktė Gražina, žmona Jadvyga. 1951 m.

APIE KULTŪROS PAMINKLŲ BŪKLĘ

Atviras laiškas [LKP CK sekretoriui drg. Lionginui Šepečiui]*

Jūsų programinėje kalboje, pasakytoje 1987 m. lapkričio 13 d. Lietuvos TSR Dailininkų sąjungos XI suvažiavime, tarp daugelio labai reikšmingų ir teisingų minčių mano dėmesį patraukė du dalykai, kad (1) „Vilniaus senamiesčio įvairiems restauravimo darbams per pastaruosius keliolika metų investuota apie 110 milijonų rublių“ (kitur – 120 milijonų) ir kad (2) pritariate minčiai artimiausiu laiku atstatyti Vilniaus Žemutinės pilies ansamblį ir pritaikyti jį Nacionalinės dailės galerijos ekspozicijai. Šie klausimai, mano manymu ir turimomis žiniomis, yra reikalingi gilesnio aptarimo, atsižvelgiant į realias jų įgyvendinimo aplinkybes ir į ne mažiau skaudžius mūsų kultūrinio palikimo nuostolius, patirtus pokario metais.

Pirmieji duomenys rodytų, kad tie investuoti į Vilniaus senamiestį milijonai rublių visi iki galo buvo panaudoti kultūrinėms vertybėms išsaugoti ir revalorizuoti. Mūsų respublikinė spauda visus atliekamus restauravimo darbus lig šiol vertino teigiamai, ir kai kurie jų autoriai gavo garbingus nusipelniusiųjų architektų garbės vardus. Tačiau niekas nevertino, kaip jie išsaugojo šių paminklų istorines kultūrines bei menines vertybes ir kaip profesionaliai savo darbuose laikėsi restauravimo mokslinės metodikos principų. Jų projektai visuomet buvo sklandžiai aprobuojami tiek kultūros paminklų apsaugos valdybos, tiek ir daugybės kitų respublikinių architektūros kontrolės komisijų. Tuo tarpu reikalai klostėsi ne taip gerai. Kaip rodo toliau išvardytų konkrečių faktų gausybė, padėtis respublikoje tiek kultūros paminklų restauravimo atžvilgiu, tiek ir jų kultūrinių vertybių išsaugojimo požiūriu yra toli gražu nepakankama, jei nepasakyčiau tragiška. Iš čia kyla teisėtas klausimas, o kiek milijonų rublių nuėjo tų istorinių kultūrinių vertybių naikinimui, žalojimui, klastojimui, nuvertinimui prisidengiant įvairiais „racionaliais pritaikymais“ prie šios dienos ar užsakovų reikalavimų, motyvuojant „patobulinimais“, „pagražinimais“, „papildymais“ pagal neišprususio „architekto restauratoriaus“ intuiciją ar fantaziją. O visa tai ėjo paminklo autentiškų meninių vertybių žalojimo bei autentiškos substancijos naikinimo sąskaita. Pereikime prie konkrečių faktų.

I

1. Pradėkime nuo paties Paminklų konservavimo instituto rūmų Šiaulių ir Žemaitijos gatvių kampe, priešais seniausiąjį Vilniaus architektūros paminklą – šv. Mikalojaus bažnyčios fasadą. Statant juos, faktiškai jokių istorinių ir architektūrinių tyrimų nebuvo. Tai nebuvo restauravimas. Senas istorinis pastatas išgriautas kartu su rūsiais, o jo vieton, net pažeidžiant raudonąją gatvės liniją, pastatytas aikštingų ultramodernių formų statinys su brutaliom aklinom ekraninėm sienom. Kukliame intymiame senamiesčio kampelyje atsirado brutalus rėksmingas svetimkūnis, siekiantis užgožti ankstyviausią gotikos paminklą. Šio pastato autorius ir užsakovai jau iš pirmo žvilgsnio parodė kvalifikacijų ir kultūros stoką senosios architektūros paminklus restauruoti, kaip nesuvokiantys jų charakterio, formų ir vertybių.

2. Buvę Vilniaus vaitų namai Pilies didžiojoje gatvėje Nr. 49, stovėję miesto centre kaip miesto valdžios rezidencija, buvo erdvūs, turėjo du kiemus, kurių priekinis buvo puošnus, jį supo pilnu parametru atvira arkinė galerija. Restauruojant šiuos rūmus, nebuvo atlikti jokie istoriniai bei architektūriniai tyrimai. Po restauravimo iš šių rūmų paliko tik sparnas nuo Rotušės aikštės, o jame tik pusantros arkos jo kiemo galerijoje, o visi kiti abiejų kiemų pastatai išgriauti ir palikti kaip plynas laukas. Rytinėje kiemo pusėje išgriautos galerijos vietoje pastatytas čia nestovėjęs „falšyvas“ dviejų aukštų pastatas, kur šiandien yra fo-

* *Tekstas neredaguotas, patvarkytas tik techniškai. – Red.*

tografijų parodų salonas... Buvusioje P. Skorinos oficinoje įrengta „Amatininkų užeigos“ smuklė. Tuo būdu iš vaitų rezidencijos liko tik smuklė.

3. Panašiai moraliai nuvertintas ir kitas žymiausias Vilniaus paminklas Pilies didžiojoje gatvėje Nr. 84. Jis kadaise garsėjo kaip stačiatikių šv. Dvasios brolijos išlaikoma aukštesnioji mokymo kolegija, vienas žymiausių LDK kultūros ir švietimo židinių, telkęs žymius mokslininkus ir polemistus su jėzuitais, palikusius daug žymių mokslo darbų, tarp jų ir pirmąją slavų kalbos gramatiką. Kolegijos rūmai apie 1600 m. buvo rekonstruoti, papuošti sgrafito dekoracija, turėjo šešias erdvias auditorijas. Restauratorius, vadovaudamasis klaidinga istorine informacija, palaikė pastatą elevatoriumi, likvidavo gatvės fasado visus langus, kuriuos supo atskleista sgrafito dekoracija. Be to, pastatui uždėjo frontoną, kokio čia niekad nėra buvę ir koks iš viso Vilniaus architektūroje nebuvo taikomas, – jį puošė sgrafitu dekoruotas atikas. Per nevalyvą restauravimą sunaikinta daug sgrafito dekoracijos motyvų namų vartuose ir kiemo sienose, daugybė sieninės tapybos liekanų. Pagaliau mokslo židinio paminklas virto eiliniu restoranėliu.

4. Vienas vertingiausių gotikinių gyvenamųjų Vilniaus namų Pilies nr. 12 (faktiškai nr. 14, be reikalo suplaktas su gretimu namu) neišvengė subjektyvių ir nepagrįstų restauratoriaus improvizacijų archaizuojant langų formas, dėl to fasadas įgijo daug svetimų stiklinių formų. Be to, restauratorius nesugebėjo išstudijuoti to meto Lietuvos gotikinės architektūros analogiškų formų ir frontoną sumūrijo kaip sunkią lygaus mūro sieną, kuri gniuždo lengvą ažūrinį namo fasadą.

5. Kaip mūsų architektai nesuvokia lietuviškosios architektūros stilių, rodo Kėdainių rotušės pastato „restauracija“, kur grakščiam barokiniam pastatui architektai užvožė aukštą gotišką stogą, kuris nustelbė ir sugniuždė visą rotušės stilinį charakterį, nuvertino jį. Tuo sykiu buvo suardyta ir visos aikštės vieninga harmonija.

6. Bene daugiausia lėšų veltui išleista Vilniaus katedros šv. Kazimiero koplyčios 1979 m. išorės sienų „restauravimui“, o faktiškai jų sužalojimui. Architektas restauratorius, atsekęs I. Kraševskio, L. Gucevičiaus Katedros rekonstrukcijos kritiką dėl šv. Kazimiero koplyčios integravimo į bendrą katedros masę ir jos švediško smiltainio plokščių paviršiaus padengimą kalkių skiediniu, sumanė šią L. Gucevičiaus „klaidą ištaisyti“. Tam reikalui Restauravimo trestas užsakė vienoje Vakarų Vokietijos firmoje didesnį kiekį „mineroso“, kuris naudojamas akmeninėms skulptūroms restauruoti. Nuo koplyčios sienų nukapotas visas L. Gucevičiaus padėtas tinko sluoksnis. Atidengtos smiltainio plokštės turėjo nuo karų daug nuodaužų bei nuoskilų, bet jos nebuvo „minerosu“ užtaisytos, nes pasirodė, kad „minerosas“ prie smiltainio nelimpa, jam reikalingas metalinis karkasas. Tuomet nuo smiltainio plokščių visame sienų paviršiuje nukapotas 5–7 cm storio smiltainio sluoksnis, norint padaryti vietos karkasui ir „mineroso“ sluoksniui. Tuo būdu sunaikinta autentiška paminklo substancija – tauri švediško smiltainio medžiaga, o visas koplyčios sienų paviršius padengtas banaliu pakaitalu. Paminklas neteko didelės dalies istorinės bei meninės vertės ir kartu sunaikinta visa kūrybinė L. Gucevičiaus koncepcija. Kiek valstybei kaštavo šis beprasmis ir barbariškas paminklo sužalojimas, gali painformuoti respublikinė Plano komisija, kuri paskyrė šiam reikalui kietos valiutos.

Prie to reikia pažymėti, kad nuo paminklinės šios koplyčios lentos restauratorių buvo stropiai nuvalyta daugelis vėlyvesnių perdažymų ir atidengta tauri patinuoto smiltainio spalva, turėjusi geltonai auksinį atspalvį. Jis Restauravimo tresto valdybai nepatikęs ir buvo uždažytas pilkai purvinu cemento sluoksniu, kad nesiskirtų nuo „mineroso“ spalvos.

7. Ir pati Katedra ankstesnių restauravimų metu neteko autentiškų meninių elementų, kurie nuskurdino ir deformavo L. Gucevičiaus monumentą. Toks nuostolis buvo 1950 m. trijų didelių skulptūrų nuo portiko viršaus sunaikinimas. Motyvuota tuo, kad esą šias skulptūras pastatęs ne L. Gucevičius, o kas kitas. Tuo tarpu virš portiko jos stovėjo

L. Gucevičiui dar gyvam esant, kaip tai rodo J. Rustemo 1798 m. piešinys, taip pat nurodo 1793 m. vyskupo I. J. Masalskio sąskaitos. Vėliau rengiant Katedrą paveikslų galerijai, buvo įrengta oro kondicionavimo kamera. Tam reikalui išnaudota didžiųjų kunigaikščių rezidencijos rūsiai. Plečiant kamerą, išgriauta tų rūsių mūrų autentiškos substancijos apie 20 m^3, o virš rūsių kameros erdvės sumūryta iš betoninių plokščių ir pakelta apie 1 m virš žemės paviršiaus. Tuo būdu buvo uždengtas Katedros rytinio fasado cokolis ir pakeistos jo proporcijos. Taip restauratorių dėka Katedra neteko savo išvaizdumo ir monumentalumo. Tuo pat metu Katedros šoninėse kolonadų galerijose įrengtos ažūrinės geležinės tvorelės, kokių niekad Katedra neturėjo, ir jos sudaro monumento kompaktiškose formose disonansą kaip svetimkūnis.

8. Paminklų restauravimo trestas, adaptuodamas sau buvusio vienuolyno rūmus Ukmergės gatvėje prie šv. Rapolo bažnyčios, savavališkai padidino pastato dalį ir sunaikino vieną kiemo fasado sieną su visa jo architektūrine įranga bei stiliaus elementais. Kita proga restauruojant Ukmergės gatvę, jos paviršius prie vienuolyno fasado buvo pakeltas apie 70 cm. Kartu paminklo fasadas pasidarė žemesnis, o jo sistemos elementai, kaip cokolio ir piliastrų proporcijos, buvo deformuotos.

9. Pastaruoju metu adaptuojant senąjį Vilniaus pilies arsenalą taikomosios dailės muziejaus ekspozicijai, yra pažeisti restauracijos moksliniai principai. Arsenalas iš pietų ir rytų pusės turėjo kazematus amunicijai laikyti. Jie turėjo pusės apskritimo suskliaustų koridorių formą. Pietinė patalpa restauruota tinkamai pagal išlikusių skliautų fragmentus. Tuo tarpu rytinis kazematas restauratoriaus savavališkai buvo paaukštintas daugiau kaip per metrą ir surėstas iš gelžbetonio plokščių ir padengtas plokščiomis lubomis. Šis paaukštinimas dengia arsenalo rytinio fasado dalį bei antrojo aukšto langus. Kazematai pietryčių kampe formavo kvadratinę patalpą, virš kurios kilo gana aukštas cilindrinis bokštas. Šios arsenalo dalies restauratorius nesugebėjo išspręsti. Kvadratinę kamerą jis suskaidė į kelias mažas kamaraites, o cilindrinio bokšto vietoje iškišo du neišvaizdžius kaminus oro kondicionieriui. Laikui bėgant, aplinkui arsenalą susidarė storas apnašų sluoksnis, siekiantis daugiau kaip 70 cm, kuris dengia arsenalo sienas. Originalioms arsenalo proporcijoms atstatyti reikėjo šias apnašas pašalinti iki XVI a. žemės paviršiaus lygio.

10. To paties architekto restauruotas buvęs jėzuitų naujokyno pastatas Giedrio Nr. 6 irgi patyrė daugybę reikšmingų nuostolių, ypač sieninės tapybos srityje. Architekto iniciatyva nuo refektoriaus pietinės sienos pašalinta visa tapybinė kompozicija. Tos pat salės skliautų tapyba tik iš dalies restauruota, – daugelis portretų paliko neatidengtų. Tai sudarė interjero visumos kompoziciją. Buvusiame vienuolyno rektoriaus kambaryje, dabartinės įstaigos viršininko kabinete, skliautuose ir sienose atsektos labai originalios freskos, kurios pagal užsakovo reikalavimą nebuvo visiškai atidengtos, nes jis jų nemėgsta. Trečiojo aukšto galerijų parapetus architektas savavališkai paaukštino.

11. Vykdant bastiono Bokšto gatvėje restauravimą ekskavatoriais buvo išgriauta didelė miesto gynybinės sienos dalis. Išgriautos vietoje siena atstatyta labai grubiai ir nevalyvai, nesilaikant pirmykščių matmenų. Atstatytos sienos aukštis pasirodė didesnis už autentiškos sienos aukštį, esančios kitoje Subačiaus gatvės pusėje. Dėl to atstatyta siena viršuje liko neužbaigta.

12. Buv. Bernardinų bažnyčia, esanti Dailės instituto žinioje, jau 35 metai kaip restauruojama ir dar labai toli iki jos užbaigimo. Dailės institutas jos restauravimui skiriamas lėšas paprastai sunaudoja kitiems reikalams. Užsakovas iš viso nesuinteresuotas, kad šis paminklas būtų visiškai atstatytas su visomis meninėmis savo vertybėmis. Jam kliudo bažnyčioje esantys unikalūs drožtiniai altoriai, sukurti XVIII a. III ketvirtyje pagal architekto J. K. Gliaubičiaus projektą, nes neleidžia toje vietoje eksponuoti studentų diplominių darbų. Be to, institutas negarantuoja šioje patalpoje esančių meninių vertybių apsaugos

nuo grobimų ir vagysčių, dėl kurių dingo daug skulptūrų ir sužalota paveikslų. Architektas restauratorius dėl žinių restauravimo metodikos klausimais stokos, zonduodamas bažnyčios vidaus sienų mūrą, nukapojo nuo jų apie 20 m² seno tinko su ten buvusia XVI a. sienine tapyba, unikalia pas mus dėl gotikinio charakterio, tai parodė išlikusių tinko vietų zondažai. „Restauravimas“ virto paminklo barbarišku naikinimu. Bažnyčios fasado didžiojoje nišoje buvusi K. Rusecko nukryžiuotojo Kristaus freska restauruota nekokybiškais dažais ir nesilaikant reikiamos technologijos, po 10 metų tapo visiškai neįžiūrima. Fasade buvusios užmūrytos mažesnės nišos buvo iš dalies atidengtos, bet pasirodžius, kad jose buvo nutapytos bernardinų šventųjų figūros, likusios nišos paliktos neatidengtos, ir taip liko suardyta architektūrinė fasado visuma.

13. Kaip absurdiška – Dailės institutas, kuris rengia restauratorius architektus bei monumentaliosios tapybos specialistus, savo rūmuose – XVI a. architektūros ir dailės paminkle – naikina jo unikalias menines vertybes. Taip prof. S. Veiverytė 1972 m. savo studentui diplominiam darbui nutapyti nurodė sieną, kurioje buvo XVI a. freska, vaizduojanti Mariją su kūdikiu. Ši freska buvo nukapota, užkrėstas naujas tinkas ir studentas nutapė savo freską. Dar keisčiau, kad pro kapojamą freską kasdien praeidavo dailės istorijos katedros dėstytojai, tarp jų ir Lietuvos dailės istorijos dėstytojas. Jie savo katedroje turėjo naikinamos freskos fotografiją ir niekuo nereagavo į jos naikinimą. Gretimoje koridoriaus sienoje, taip pat dekoruotoje XVI a. sienine tapyba, kitas instituto profesorius, rengiantis architektus restauratorius, liepė iškirsti sienoje langą, jungiantį bufetą su virtuve. Tuoj po karo Dailės institutui Vilniaus istorijos ir etnografijos muziejus laikinai deponavo dalį epochinių stilinių baldų (drg. Michalinos Meškauskienės leidimu). Dailės institutas traktavo juos kaip savo nuosavybę, sunaikino, nurašė kaip sudėvėtus ir sudegino. Apie tai nieko nepranešė Istorijos ir etnografijos muziejui. Panašiai tuoj po karo Dailės instituto grafikos katedroje buvo palikę iš Dailės muziejaus rinkinių apie 10 litografinių akmenų su autentiškais J. K. Vilčinskio „Vilniaus albumo“ piešiniais, atrinktų iš pilno komplekto. Grafikos katedros dėstytojai, nepaisydami to, nuo visų tų akmenų nutrynė autentiškus albumo piešinius, o ant nuvalytų akmenų leido studentams piešti savo akademinius piešinius. Tuo „Vilniaus albumo“ komplektas buvo suardytas.

14. Buv. Visų šventųjų bažnyčia Rūdnykų gatvėje adaptuota Dailės muziejaus liaudies meno ekspozicijai. Šio paminklo restauravimas, užsakovui reikalaujant, nebuvo užbaigtas. Nuo altorių nuimtos gerokai apnaikintos skulptūros sudėtos į rūsius, o patys altoriai (J. K. Gliaubičiaus projekto) apkalti aukštomis juodomis stendų plokštėmis, virš kurių kyšo altorių viršutinės dalys. Visas bažnyčios interjeras užgriozdintas nedideliais juodais kioskais, kuriuose eksponuoti smulkūs eksponatai. Šie kioskai sudaro nemalonų disonansą su erdviu šviesiu bažnyčios interjeru. Iš bažnyčios fasado nišų išimtos dvi monumentalios figūrinės šv. Elijaus ir Eleazaro skulptūros. Jos restauruotos, neatstatytos į fasadą, laikomos paslėptos varpinėje.

15. Panaši padėtis yra ir su buv. šv. Kazimiero bažnyčia Pilies didžiojoje gatvėje, adaptuotoje ateizmo muziejaus ekspozicijai. Vertingas barokinis erdvus ir šviesus interjeras tapo užgriozdintas be tvarkos neišvaizdžiais stendais ir spintomis su neaiškaus autentiškumo smulkiais eksponatais. Nuostabaus grožio centrinis barokinis altorius uždengtas modernišku vitražu. Pastarojo bažnyčios restauravimo metu šoninėse sienose esančios šešios didelės freskos, vaizduojančios šv. Kazimiero gyvenimą, nutapytos 1748 m. Frydricho Obsto, o uždažytos kalkėmis 1834 m., ne tik nebuvo atidengtos ir restauruotos, bet net uždrausta jas zonduoti. Muziejaus vadovai nesupranta, kad muziejaus ekspozicijoje vertingiausias eksponatas yra pati bažnyčia tiek istoriniu meniniu, o juo labiau propagandiniu požiūriu, ypač šv. Kazimiero gyvenimo paveikslai, o ne abejotinos vertės surinkti atsitiktiniai daiktai.

16. Restauravimo metu sunaikintas autentiškas ir šv. Mykolo bažnyčios interjeras – nugriauti visi šoniniai altoriai ir sakykla. Bažnyčia adaptuota architektūros muziejaus ekspozicijai, kurioje šis unikalus lietuviškosios architektūros paminklas nusipelnė tik patalpos, o ne pagrindinio eksponato vaidmens. Vienas įdomesnių barokinių antkapinių paminklų buvo išimtas iš bažnyčios ir perkeltas į tamsų laiptų narvelį. Nuo kito antkapinio paminklo, esančio virš durų į zakristiją, pavogtas balto marmuro biustas. Didžiausias nuostolis padarytas centrinio altoriaus keturiems paveikslams, kurių vienas vertingiausių buvo 1668 m. P. Lekščickio tapytas darbas. Jie buvo išimti iš altoriaus ir laikomi vargonų chore. Dailės muziejus kreipėsi į Vilniaus paminklų apsaugos inspektorių perduoti juos muziejui. Inspektorius perduoti juos muziejui atsisakė. Po kurio laiko paveikslai dingo, o jų laikymo vietoje „atsitiktinai“ kilo gaisras. Po to Restauravimo tresto valdytojas perdavė neva prašomus paveikslus. Bet tai buvo beverčių sunaikintų drobių likučiai, greičiausiai rasti vienuolyno palėpėje, kaip neaktualios bažnytinių progų dekoracijos. Kokiomis aplinkybėmis ir kur dingo šie paveikslai – šiandien lieka paslaptimi, kurios įminti nedarė pastangų ir prokuratūra.

17. Šv. Jono bažnyčia, adaptuojant ją Mokslo minties muziejui, buvo gana stropiai restauruota. Vienintelė rimta padaryta klaida – centrinio šildymo įrengimas grindyse, dėl to bažnyčios grindys pakeltos 15–20 cm aukščiau už pirminį lygį. Dėl to bažnyčios erdvė neteko pirminio gotikinio išlakumo, o A. Mickevičiaus paminklas atsidūrė duobėje. Visi bažnyčios skliautai buvo padengti gana vertinga barokine tapyba, kurios atskleista ir konservuota tik keturių sąramų paveikslai. Tai ne kompleksinė restauracija, panašiai kaip Oginskių koplyčios langų vitražai.

18. Prie nepriekaištingai restauruotų Vilniaus senamiesčio paminklų priklauso šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios interjeras: skulptūros, lipdiniai ir freskinė tapyba. Čia laimingai išvengta architektų ingerencijos.

19. Anksčiau išvardytų restauruotų paminklų architektai bent formaliai vykdė objekto architektūrinius tyrimus ir jiems būdavo pateikiama archeologinių, istorinių bei ikonografinių tyrimų medžiaga, nors ne visuomet jie ja naudojasi, jeigu ji varžė jų subjektyvias koncepcijas arba fantaziją. Jų projektai paprastai būdavo pateikiami svarstyti mokslinėms techninėms taryboms ir koreguojami. Tačiau į Vilniaus senamiestį įsibrovė daugybė statinių, kurių autoriai apėjo šį normalų aprobavimo etapą, naudodamiesi nekritikuojamu savo statusu. Reikia paminėti bent keturis tokius ryškesnius objektus: 1) Universiteto bibliotekos magazinų pastatą B. Sruogos gatvėje; 2) „Maskvos“ kino teatrą Pilies didžiojoje gatvėje; 3) ryšininkų gyvenamą namą Pilies didžiosios ir B. Sruogos gatvių kampe ir 4) vaikų darželį Lydos gatvėje. Visi jie pasižymi agresyviomis manieringomis architektūros formomis, įžūliai disonuojančiomis su visu senamiesčio architektūros charakteriu – apskritai kukliu ir kartu intymiu. Buvo suardyta viso senamiesčio vienuma bei autentiškumas. Kitas bendras šių autorių bruožas – tai labai primityvus ir infantiliškas noras ne vietoje taikomomis čerpėmis prisitaikyti prie senamiesčio čerpių stogų. Pirmuoju atveju čerpės panaudotos languose stiklų vietoje, nors pats stogas skardinis ir klaikiai persimetęs. Antruoju atveju vieno aukšto siena paslėpta po čerpėmis. Trečiame statinyje du viršutiniai penkiaaukščio namo aukštai apkabinėti chaotiška tvarka kabančiomis čerpių plokštėmis, kurios neva turi imituoti mansardas. Ketvirtas nedidelis dviejų aukštų namas plokščiu stogu nuo gatvės fasade turi tris milžiniškus portalus, apsuptus iš šonų griozdiškais kontraforsais, padengtais čerpėmis. Koks šių statinių stilius? Alogiška konstrukcija, netikėtais elementais, betvarkiais jų tarpusavio ryšiais – tai greičiau siurrealizmas architektūroje.

20. Kad ir kaip keista, šių siurrealistinių statinių autoriams šiandien yra pavesta vadovauti Vilniaus senamiesčio regeneracijai. Baisu pagalvoti, kokių rezultatų galima laukti iš jų vadovavimo, ypač dabar, paskelbus paspartintos senamiesčio regeneracijos progra-

mą. Nė vienas rimtesnis paminklas neruošiamas restauruoti. Tuo tarpu trys „tarpinės restauracijos“ projektai: Muziejaus gatvės rytinės pusės, kvartalo tarp Pilies didžiosios, Senojo skersgatvio, Stiklių ir B. Sruogos gatvių, kur sumanyta įrengti parką su trijų aukštų fontanu L. Gucevičiaus namo pamatų vietoje, ir niekam nereikalingos Gedimino aikštės „rekonstrukcijos“. Ši „tarpinė restauracija“ yra ne kas kita, kaip demagoginis išsisukinėjimas nuo rimto ir konkretaus restauravimo darbo, norint išnaudoti tuos tris milijonus rublių, skirtus 1988 m. Tai niekam nereikalingas lėšų eikvojimas. Kultūros paminklų ir senamiesčio pastatų restauravimo darbo persitvarkymas yra pastatytas atgaliniu bėgiu. Visa laimė, kad vertingesni senamiesčio paminklai patikėti restauruoti Lenkijos restauratoriams, kurie tai padarys profesionaliai ir sąžiningai. Negalima sakyti, kad paminklų restauravimo projektavimo institute nebūtų sąžiningų ir padorių architektų, tik jie yra užguiti ir apkrauti juodu darbu. Nors ir jų Lietuvos architektūros istorijos žinios yra paviršutiniškos ir su didelėmis spragomis, tačiau jų profesinė etika neleis keisti autentiškų architektūros formų ir savavališkai jų darkyti. Bene rimčiausias šioje srityje ir daugiausiai prityręs yra architektas R. Jaloveckas bei rimtai pradėjęs domėtis Lietuvos architektūros istorija architektas V. Levandauskas.

21. Mūsų architektai restauratoriai stokoja žinių ne tik iš Lietuvos architektūros istorijos, bet ir iš pastatų restauravimo technologijos. Pati pirmoji pastato konservavimo priemonė – užkirsti kelią grunto vandenims bei drėgmei į pastato pamatus ir mūro sienas. Per visą pokarinį Lietuvoje laikotarpį iš visų restauruotų pastatų nė vienas jų nesulaukė tokios pagalbos. Po restauravimo paminklo sienomis ir toliau drėgmė kilo viršun, dengėsi druskų šašais ir ardė tinką. Tik po trejų metų nuo restauruotų Universiteto bei Katedros sienų nukrito tinkas. Paminklų konservavimo institute formaliai buvo organizuota kapiliarinei drėgmei į mūrų sienas izoliavimo mokslinė laboratorija, kuri iš esmės nieko nenuveikė nei teoriškai, nei juo labiau praktiškai. O atlyginimas laboratorijos vedėjui buvo mokamas.

22. Dar pora restauravimo pavyzdžių kitose Lietuvos vietose. Trakų salos pilies restauravimas pradėtas dar prieš karą, ir jam netalkininkavo nė vienas istorikas ar gynybinės architektūros specialistas. Šiame darbe rimtų klaidų yra padaręs lenkų architektas J. Borovskis, o vėliau čia dirbę tarybiniai architektai nepataisė jo klaidų, jas toliau įteisino. Mažmožis – ir architektai, ir archeologai „pametė“ vieną priešpilio bokštą, kurį buvus rodo XVII ir XVIII a. ikonografiniai dokumentai. Antras nusikaltimas – tai šiaurės vakarų kazematų antrojo aukšto sukūrimas ir jų padengimas dvišlaičiu stogu, kai išlikę duomenys rodo juos buvus vieno aukšto su vienšlaičiu stogu. Šis iškilęs stogas deformuoja visą pilies siluetą. Atstatomas dalis architektas papildė savo suprojektuotomis detalėmis. Tuo būdu pilis pradėjo panašėti į Disneilendo egzotiką. Didžiausias nusikalstamas nuostolis, kuri padarė mūsų architektai – tai Didžiosios menės freskų liekanų sunaikinimas valant tinką vielos šepečiais. O tai buvo unikalus Lietuvoje bizantinės tapybos paminklas.

23. Pažaislio ansamblio architektė restauratorė užsibrėžė tikslą padaryti jį „gražesnį“, negu jis buvo. Netyrinėdama išlikusių autentiškų architektūrinių formų, improvizavo jas pagal savo subjektyvų kriterijų. Jos restauruotame forestoriumo pastate buvo reprezentacinė Pacų salė, laikui bėgant gerokai apnaikinta. Po restauravimo ši salė atrodo nejauki, neturi reprezentacinio charakterio, daugiau primena nuvalkiotą XIX a. miesčionišką stilių. Grindys sudėtos iš įvairaus dydžio margo marmuro plokščių, kokiomis išklotos Maskvos metro stočių grindys, tuo tarpu seniau jos buvo išklotos šachmatų tvarka iš balto ir pilko smiltainio. Židinys pastatytas iš balto estiško kalkakmenio pseudoklasicistiniu XIX a. stiliumi, tuo tarpu seniau buvo rudo marmuro apvalainių barokinių formų, kaip rodo bažnyčioje išlikusios kai kurios dekoratyvinės detalės. Lentų lubos, nudažytos tamsiai ruda spalva, daro slegianti įspūdį. Didelė barokinė krosnis iš viso neatstatyta. Lubose pakabinti griozdiški primityvių formų sietynai, irgi svetimo stiliaus. Tuo būdu salė atrodo kaip at-

sitiktinių daiktų sandėlis. Kitų forestoriumo patalpų durys storų pušinių lentų grubaus darbo, su griozdiškais vyrių apkaustais, greičiau primena tvirtovę, o kurios labai skiriasi nuo išlikusių elegantiškų zakristijos durų. Užtat ant stogo gausybė įmantrių vėtrungių.

24. Ta pati architektė restauravo Kaune Vytauto bažnyčią. Čia ji savavališkai nukapojo nuo presbiterijos skliautų visą tinką, neištyrusi ten galimos dekoratyvinės tapybos. Tačiau skaudžiausia tai, kad ant XVII a. varpinės iškėlė milžinišką smailę, kokios ši bažnyčia niekad nėra turėjusi ir kuri disonuoja su grakščiomis gotikinėmis bažnyčios formomis. Padaryta tai ne atstatant istorines vertybes, o būtent „didesnei dievo ir bažnyčios garbei“, kuriai privalo nusileisti istorinė tiesa.

25. Dar klaikiau pasielgta šiuo atžvilgiu restauruojant Kretingos bažnyčią. Bažnyčios klebonas pasiryžo nurungti Kauno Vytauto bažnyčią ir dar aukščiau pakilti *ad majorem Dei gloriam*. Jis užsakė Paminklų konservavimo institute pageidaujamą projektą. Jame seno bokšto viršutinė pusantro metro dalis su autentiškais architektūriniais elementais numatyta nugriauti, o jos vieton iškelti dvigubai aukštesnį bokštą, o virš šio bokšto iškelti dar aukštesnę smailę. Šis projektas buvo svarstytas Paminklų konservavimo instituto mokslinėje techninėje taryboje ir atmestas kaip grubiai pažeidžiantis paminklų konservavimo principus ir prieštaraujantis 1880 m. tiksliam N. Ordos ikonografiniam dokumentui. Nepaisant to, respublikos Paminklų apsaugos valdybos prie Kultūros ministerijos viršininkas leido šį projektą be jokių pakeitimų realizuoti. Bažnyčios bokštas skubiai buvo trigubai paaukštintas dideliam klebono džiaugsmui. Sunku suvokti, kuo paaiškinti tarybinės įstaigos prielankumą kunigams su neatstatoma skriauda kultūriniam Lietuvos palikimui.

26. Tai toli gražu ne visi atvejai, kada restauruojami vertingi ir unikalūs mūsų kultūros paminklai negrįžtamai naikinami, žalojami, deformuojami, nuvertinami. Per pokarinį keturiasdešimtmetį Vilniaus senamiestis nuo „restauravimų“ daugiau nukentėjo negu per du šimtmečius nuo stichinių istorijos nelaimių. Bene pagrindinė šio reiškinio priežastis – tai architektų restauratorių profesinio paruošimo ir bendros kultūros stoka. Jų darbuose kiaurai prasikiša ignoracija, diletantiškumas, stoka supratimo, kas yra vertinga ir autentiška praeities kultūros paminkluose bei kas yra specifiška lietuviškai architektūrai. Mūsų aukštosios mokyklos, ruošiančios architektus, viso to nemoko. Jie ruošiami siauro profilio utilitarinei specialybei – šiuolaikinei pramoninei stambiaplokščių elementų statybai, daugiausia standartinių tipų pastatams. Taip pat juos mokoma ir kompozicinio išradingumo, kūrybiškumo, ko nors naujo, originalaus surėsti iš tų ribotų nūdienės statybos elementų. Kiekvienas jaunas architektas tik ir tesvajoja pasireikšti originalia kūryba, atskleisti savo talentą, išsiskirti iš nūdienės standartinės architektūros. Architektui restauratoriui viso to nereikia: nei stambiaplokščių elementų kompozicinio derinimo, nei subjektyvaus kūrybinio fantazavimo. Reikia pažinti praeities paminklų stiliaus formų raidą, restauruojamo paminklo autoriaus braižą – suvokti jį ir atjausti. Viso to mūsų architektai restauratoriai nepripažįsta. Jie stengiasi restauruojamam paminklui primesti savąją kūrybinę interpretaciją, savo įžūlų diletantiškumą.

27. Visos šios realybės akivaizdoje galima grįžti prie Jūsų aprobuotos idėjos atstatyti Vilniaus Žemutinės pilies didžiųjų kunigaikščių rezidencijos ansamblį ir pritaikyti jį mūsų Nacionalinės dailės galerijos ekspozicijai. Idėja labai graži ir visiškai remtina, bet ar ji šiandieninėmis sąlygomis ir priemonėmis yra reali, – reikia smarkiai suabejoti. Teko matyti rūmų atstatymo eskizinį projektą, iš kurio susidariau įspūdį, kad architektas nepajėgia išskaityti turimos ikonografinės dokumentacijos ir daro daug subjektyvių spėliojimų. Tai yra mums labai reikšmingas architektūros paminklas, kad jo atstatymas galėtų remtis diletantiškomis improvizacijomis. Rūmai statyti 1492–1571 m. laikotarpiu didžiųjų kunigaikščių: Aleksandro, Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto įvairių tautybių architektų, o ne vien italų. Karališkųjų statybų Vilniuje prefektas buvo vokiečiai Jobas Breitfusas ir

Jonas Hozijus. Ansamblis buvo išlaikytas perdėm lietuviško manierizmo stiliuje, o ne italų renesanso, kaip ligšiol buvo spėliojama. Itališko renesanso charakterio tebuvo rūmų portalas, žymiai daugiau ansamblyje buvo itališkojo ir nyderlandiškojo manierizmo pradų bei lietuviškosios ankstyvesnės statybos tradicijų liekanų. Prieš sudarinėjant architektūrinį rūmų ansamblio maketą, būtina pravesti stropias ir nuoseklias istorinių dokumentų studijas: šių trijų valdovų piniginių išlaidų sąskaitas, 1530, 1539 ir 1610 m. gaisrų padarinius ir po jų vykdytų remontų dokumentus, visų buvusių pilies prievaizdų veiklos ataskaitas Lietuvos Metrikoje, tiek vietos, tiek ir užsienio archyvuose. Tai gali padaryti tik įgudęs profesionalas istorikas. Visų mūsų ligšiolinių restauravimų nesėkmė yra ta, kad architektai nesinaudoja istoriniais tyrimais. Be to, būtina rūmų teritorijoje pravesti archeologinius kasinėjimus. Kad ir kaip keista, mūsų restauratoriai praktiškai nesugeba reikiamai restauruoti paprastų gyvenamųjų senamiesčio namų remdamiesi išlikusiais pastato mūrais bei esama ikonografine dokumentacija, o griebiasi visai išgriautų monumentalių paminklų, kaip Vilniaus Žemutinės bei Aukštutinės pilių ansamblių atstatymo. Tai rodo, kad jie nesuvokia problemų sudėtingumo bei profesinio atsakingumo. Tad skubėti su Vilniaus Žemutinės pilies ansamblio atstatymu yra labai rizikinga. Tam būtina paruošti kvalifikuotus istorikų bei architektų restauratorių kadrus.

(*Laiško tęsinys kitame numeryje*)

Šiandiena: retauruojamas Šv. Jono Teologo vienuolyno Išganytojo bažnyčios kupolas. Vilnius.
Fotografas L. V. Medelis.

DOKUMENTAI

LIETUVOS KELIAS

LIETUVOS PERSITVARKYMO SĄJŪDŽIO KONFERENCIJA VILNIUJE, SPORTO RŪMUOSE, 1990 M. VASARIO 3 D.

PARENGĖ ANGONITA RUPŠYTĖ

Tęsinys, pradžia 2015, Nr. 1(11), 2(12)

Šiame numeryje skaitytojui siūlome susipažinti su Sąjūdžio konferencijos trečiosios dalies „Kultūra, nacionaliniai santykiai“ pranešimais, rezoliucijų svarstymo ir priėmimo stenograma.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Operatorius prašome pataisyti užrašą švieslentėse. Klaidingai surinktas užrašas. „Lietuvos kelias“ vadinasi mūsų konferencija.

ALOYZAS SAKALAS. Gerbiamieji, tęsiame posėdį. Žodžio prašo LKP CK biuro atstovas, Vilniaus universiteto prorektorius profesorius Rolandas Pavilionis.

ROLANDAS PAVILIONIS. Gerbiamieji konferencijos dalyviai. Pagal vieną dar jūsų, tikiuosi, ne visai užmirštą tradiciją savo šneką turėčiau pradėti komunistiniais sveikinimais. Mat vakar vėlai vakare man paskambino Justas Paleckis ir paprašė, kad tarčiau žodį, o mūsų keturi sekretoriai šiandien išvyko į Maskvą tęsti, o gal baigti derybų dėl komunistų partijos, Lietuvos komunistų partijos likimo. Tačiau komunistinių sveikinimų nebus. Nebus ir įtikinėjimų visišku tos partijos naujumu vos ne pavasarinių žibuoklių grožiu nepriklausomybės puokštėje. Nebus ir žūtbūt peršamos Sąjūdžiui partnerystės lenktynėse, atsiprašau, rinkimuose už meilę Lietuvai, už tą kasdien vis labiau nenumaldomą norą kažkam pirmajam uždegti nepriklausomybės deglą, o po to kad ir skradžiai. Nors akivaizdu, kad nepriklausomybės aktas, kad tokio Akto paskelbimas šiandien yra būtinybė ir neatidėliotina sąlyga realiam materialiam jos įgyvendinimui ir įprasminimui. (*Plojimai*) Tokių įtikinėjimų nebus, nes nepakanka, o kartais jau ir amoralu tik kalbėti apie savo naujumą, apie nepaprastą savo siekių tyrumą arba trečio, ketvirto, penkto atsivertimo grožį. Amoralu žinant, kad čia pat mieste ar provincijoje toliau siautėja partinė prekybinė kooperatinė mafija, vykdomoji ir jau seniai nieko nevykdanti valdžia... (*Plojimai*) Tarpsta ir socialistinė, ir tautinė ponija, vienodai lankanti nepriklausomybės mitingus ir sapnuojanti tuos pačius sapnus apie *Makintošo* kompiuterį, realizuotą Lietuvoje. (*Plojimai*) Amoralu žinant, kad tuo pačiu metu Vilniaus senamiesčio kloakose bujoja prostitucija, o žmonės – senukai ir bedaliai, jaunos šeimos, gyvenimo rūpesčių išvarginti žmonės gyvena viduramžių sąlygomis. Jau darosi koktu klausantis, kaip šitiems žmonėms mūsų ekonomistai aiškina ir niekaip nesutaria, kiek gi – šimtą ar du šimtus tūkstančių bedarbių pradžioje pažadėti mūsų greitai laisvai tautai. Ir niekaip neišsprendžia, kaip, pavyzdžiui, konvertuojamą į dolerius litą padaryti konvertuojamą į nekonvertuojamą rublį. Pagaliau amoralu matyti, kaip partijos, tie gražieji demokratijos pažadai, dar nespėjo užgimti, dar neragavę ir negavę valdžios, jau nepakelia, jau nepakenčia viena kitos buvimo, jau vien kitos partijos iškabos, ir pamažu gali visos

Publikacijos nuotraukų autorius Andrius Petrulevičius.

virsti viena mums visiems gerai pažįstama bolševikų partija. Opozicija gi paverčiama vos ne grožiu savaime, ypač įspūdingu, kai pradedama oponuoti sau. Pavyzdžiui, kai Sąjūdžio komunistas oponuoja sau kaip kompartijos nariui. Toks politinis estetizmas, o gal ir iškrypimas, atrodo dar neįkandamas net Vakarams.

Tokia glaustai priešrinkiminė situacija Lietuvoje. Tai koks joje komunistų ir Sąjūdžio, socialdemokratų ir krikščionių, demokratų ir visų kitų šansas? Iš esmės vienas vienintelis – užmiršti, kad esi komunistas, socialdemokratas, krikščionis demokratas, užmiršti ideologijas, partinius interesus ir ambicijas ir prisiminti, pastoviai jausti tik viena – protą, atsakomybę ir sąžinę. Ir ne tik kalbėjime, bet svarbiausia daryme – ne kalbose, bet darbuose. Darbuose, kuriuos iki šiol dirbame ir ateity turėsime dirbti patys savo mokslais, savo protais ir sąžine. Ir nenusižemindami nei Rytams, nei Vakarams, nes politika – žmonėms, o ne žmonės politikai. Ir Lietuva – ne partijoms, o partijos Lietuvai. Toks, trumpai šnekant, tas Lietuvos kelias. Tokie būtų ir mano linkėjimai ir sveikinimai Sąjūdžiui. (*Plojimai*)

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Ačiū. Gerbiamieji konferencijos dalyviai, mes šiek tiek nukrypstame nuo oficialios darbotvarkės todėl, kad žodžio pasveikinti konferenciją prašo Ukrainos liaudies judėjimo *Ruch* pirmininkas Ivan Drač. Prašom. (*Plojimai*) Atsiprašome, sekretoriatas dabar pranešė, kad Ivan Drač dar nesuspėjo ateiti iš preskonferencijos. Prašau atleisti, todėl jis pasisakys šiek tiek vėliau.

Dabar noriu priminti redakcinei komisijai, kad ji yra laukiama 27 kambaryje. Perskaitysiu vieną iš telegramų „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio konferencijai. Sveikiname ir linkime geriausios kloties jūsų šventame darbe dėl tėvynės nepriklausomybės. Telaimina jus gerieji Lietuvos dievai, testiprina jus Tautos didvyrių atminimai ir gyvųjų maldos. Juodkienė iš Utenos.“ Ir ištrauka iš laiško konferencijai: Sąjūdis – tai unikalus niekur nematytas reiškinys, sujungęs įvairių tautų, tikėjimo ir pažiūrų žmonės bendram tikslui pasiekti. Išlik gyvas, Sąjūdi, tu mums reikalingas. Linkiu Sąjūdžio konferencijai svarstant rinkiminę platformą visada prieš akis matyti svarbiausią ir pagrindinį šiuo metu mūsų Tautos tikslą – laisvę ir nepriklausomybę, nes tik tada jį pasieksime. Pamirškite bet kurias siauras vietines ambicijas, priimkite ir įgyvendinkite Lietuvos žmonių lūkesčius atitinkančius nutarimus. Gerbiami sąjūdininkai, jūsų tikslas – atkurti nepriklausomą Lietuvą, o ne ką nors pertvarkyti. Tai kūrybai jūs telkiate visus geros valios Lietuvos žmones, vadinkitės Lietuvos Sąjūdžiui.“ Juvencijus Lapė, iš Vilniaus. Gerbiamasis Ivan Drač. *(Ilgi Plojimai*)

IVAN DRAČ. Dorogije druzja, razrešite mnie skazatj neskolko slov privetsvovanich ot imeni Narodnovo Rucha Ukrainy, ot imeni Ukrainy.

Delo v tom, što Ukraina v svojei istoriji imiela mnogich zachvatčikov, imperialistov i tak dalšie. Samymi dobrymi ir poriadočnymi v našei istoriji byli litovskije imperialisty. (*Plojimai, juokas*)

Ne tak niemnogo, niemalo, a byli oni primerno gdie to v 1380–1580 godu. Vy že znajete, čšo tam častj Čiornovo moria nazyvalasj Litovskim morem, i vašu istoriju vy lučše znajete. No dielo tom, što seičias chorošo by, mne kažetsia tak, što by vot etot ješčio odin takoj istoričeskij aspekt. U nas na Ukraine severnij veter, takoj priamoj severnij veter, žestokij nazyvajetsa moskal, ot tuda vejet. A takoj severozapodnyj, čiut bliže, kotoryj iz Belorusiji, iz Litvy vejet, on nazyvajetsia litvin. (*Juokas salėje*) Tak vot seičias etot veter litvin dujet parusa naševo Rucha. (*Plojimai*) Po mojemu, eto chorošij veter – chorošij priznak. (*Plojimai*) My vse očien radujemsia etomu vetru. I ja krome tavo, što ja siuda prijechal vas poprivetstvovatj ir poučitsa mnogomu čemu, ješčio u menia jestj takoj potajomnyj smesu prijezda majevo. Mnie kažetsia, obiazatelno nado vmieste izdavatj ili gazetu, ili žurnal, vot Sąjūdis, Ruchu, možet bytj, Belaruskomu Narodnomu Frontu i možet bytj popolskoj „Solidarnosti“. Vspomnitj nam o tom, što u nas byl kogda to Litovskij statut, i etot Litovskij statut strašno nam vsem neobchodim v smysle našei kakoj to obščeij učesti i naševo obščevo

dobrovo vetra. Ja vas privetstvuju, dorogije druzja. Sposibo. (*Plojimai*) [Brangūs draugai, leiskite man tarti keletą sveikinimo žodžių Ukrainos Liaudies Rucho vardu, Ukrainos vardu. Reikalas tas, kad Ukrainos istorijoje buvo daug užgrobėjų, imperialistų ir taip toliau. Geriausi ir padoriausi mūsų istorijoje buvo Lietuvos imperialistai. Nei trumpai, nei ilgai, o buvo jie maždaug 1380–1580 metais. Jūs žinote, kad dalis Juodosios jūros buvo vadinama Lietuvos jūra, ir savo istoriją jūs žinote geriau. Tačiau dalykas tas, kad gerai būtų, man taip atrodo, štai toks dar vienas istorinis aspektas... Pas mus, Ukrainoje, šiaurinis vėjas, toks tiesmukas, žiaurus vėjas vadinamas maskolium, pučia iš ten. O šiaurės vakarų, kiek artimesnis, kuris pučia iš Baltarusijos, iš Lietuvos, toks vadinamas litvinu. Tai štai dabar šitas vėjas litvinas pučia į mūsų Rucho bures. Manau, tai geras vėjas, geras ženklas. Šituo vėju mes labai džiaugiamės. Ir be to, kad čionai atvažiavau jūsų pasveikinti ir daug ko pasimokyti, dar mano atvykimas turi tokį slaptą tikslą. Man atrodo, reikia būtinai kartu leisti arba laikraštį arba žurnalą – Sąjūdis, Ruchas, galbūt Baltarusijos Liaudies Frontas ir galbūt lenkų „Solidarumas“. Turime prisiminti, kad kažkada turėjome Lietuvos statutą, ir tas Lietuvos statutas mums labai reikalingas tam tikro mūsų bendro likimo ir bendro gero vėjo prasme. Sveikinu jus, brangūs draugai. Ačiū. Vert. iš rusų k. – *Red.*]

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Ačiū. Bijau vėl apsirikti, todėl klausiu, ar yra salėje Valerij Ivanovič Skurlatov iz Moskvy? Kol kas nėra.

Tada labai trumpai informacijai žodis suteikiamas Algimantui Norvilui apie Vasario 16-osios iškilmes.

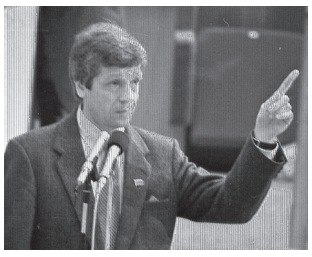
ALGIMANTAS NORVILAS. Gerbiamieji konferencijos dalyviai. Artėja visiems Lietuvos žmonėms brangi Vasario 16-oji. Pernai šios šventės ašis buvo Karo muziejaus sodelis Kaune su atgimusia Laisvės statula. Šiemet drįstu galvoti, kad ašis išliks vėlgi Karo muziejaus sodelyje.

Šiemet 12 valandą, vasario 16 dieną, Kaune bus iškilmingai atidengtas ir įšventintas paminklas žuvusiems už Lietuvos laisvę. Paminklo atstatymo komiteto vardu, šventės organizavimo orgkomiteto vardu kviečiu visus konferencijos dalyvius, kviečiu Lietuvos kariuomenės veteranus, rezistencijos kovų dalyvius, kviečiu visus Lietuvos žmones atvykti į Kauną, į Karo muziejaus sodelį dalyvauti Vasario 16 dienos ir paminklo atidengimo iškilmėse.

Iškilmių programa Kaune plati, ji truks iki pat 24 valandos. Todėl kviečiu į Kauną iš visos Lietuvos kampelių suvažiuoti folklorinių ansamblių dalyvius, kitų saviveiklinių kolektyvų dalyvius. Prašau iš anksto apie tai pranešti į Kauną, į Sąjūdžio būstinę. Bus sudarytas planas, kur jūs tikrai galėsite koncertuoti, linksmintis. Kartu linksminsimės mes.

Šventė pasibaigs taip pat Karo muziejaus sodelyje 23 val. 30 min. Karo muziejaus sodelyje klausysimės eilių. O be dešimt dvylika tamsoje sugaus Laisvės varpas, nes laisvės mes neturime, bet paklausysime mes jos bent tamsoje. Taigi kviečiu visus į Kauną. Ačiū. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Gerbiamieji, grįžtame prie oficialios dienotvarkės. Dabar išgirsime eilę pranešimų apie kultūrą ir nacionalinius santykius. Ir pirmasis pranešėjas yra Saulius Šaltenis. Kultūros gyvenimas. Ruošiasi Bronius Kuzmickas.

SAULIUS ŠALTENIS. Gerbiamieji, „Pabudome ir kelkimės“ dainuojam, ir net čia, šioje salėje, mes jau girdėjome šiuos žodžius.

Aš vis prisimenu Utenos apylinkių ūkininką, grįžusį be sveikatos iš lagerių, kuris vis stebėjosi, ar čia jis sapnuoja baisybes, ar atvirkščiai – sapnuodamas gyvena. Štai eina prie gimtų namų, žiūri – kumelė nuvaryta, nugraužtu sprandu, tokia pati, kaip ir žmogus – suvisuomeninta traukiamoji darbo jėga. Apkabino ir pabučiavo gyvulį ir tik tada tarytum atsibudo. Ir vėl gyvent pradėjo, atsigulė lovon ir verkia. Ko tu verki, klausia? Ogi iš džiaugsmo, kad taip tyku, tyku tiek metų svetimam alase. Tai tokia graudi laisvė ir nepriklausomybė. O

pats žmogus argi nepanašus į Rūpintojėlį, lietuvišką Dievą mediniu valstiečio veidu, kuris keliasi su aušra ir baigia darbus sutemoj ir prisėda ant klėties laiptelių ramumą jausdamas, sutardamas su savim ir visu pasauliu.

Abejonių ir pesimizmo graužiami žmonės kalbės apie pažeistą tautos genetinį kodą ir panašiai ir prikišamai rodys į ant tautinio slenkstelio rymantį tuščiom akim ir neišsipagiriojantį nuo brandaus socializmo raugo naują lietuvišką sovietinį rūpintojėlį – prašau, pabudome ir ką matom!? Argi ne lyg keistas sapnas atrodo ir, sakykim, šauni kiaulidė kažkodėl būtinai vos ne pačiose kapinėse pastatyta, kai aplink kiek nori vietos? Apie kokią begalinę nuosmukio visišką pergalę byloja buldozeriai, miesto statybose važinėjantys per kaulus ir traiškantys savo vikšrais mūsų viltis pasiekti kada nors civilizuotos valstybės būvį? Štai mokytojas, dar visai neseniai iš alyvų krūmo skaičiavęs vaikus, einančius bažnyčion, dabar Vytį ir trispalvę iškabinęs, droviai klausia: ar dabar jau tautiška mokykla, ar ne? Lengviau atstatyti sugriautus paminklus negu žmones.

Mes juos ir atstatom su stulbinamu atkaklumu net nesvarstydami apie paminklų meninę vertę. Jie turi stovėti, lyg nebūtų jokios pusės amžiaus pertraukos iš visos suvisuomenintų arklių ir kitokios traukiamosios darbo jėgos kultūrinės epochos, kuri paliko ateities kartoms baltus, lyg sukalkėjusias iškasenas vitrinoje, niekieno nenaudotus, net nenučiupinėtus Konstitucijos straipsnius, net neribotą, net nežabotą žodžio laisvę garantuojančius. Kas galėtų nuneigti, kad žodžio laisvė, tegul ir ne visur, bet tam tikrose vietose būdavo primygtinai tikrai širdingai skatinama, vos tik vargšą žmogelį pasodindavo ant prirakintos taburetės tardytojo kabinete.

Ar ne savotiška? – šita kvailių šalis tikrai lyg sapnas. Man rodos, dabar, kai žodį „nepriklausomybė“ kartoja kas netingi dažniau nei nesenais laikais „komunizmas“, reikia galvoti: o kas toliau bus su mumis, sunkiai lyg iš pagirių ar narkozės pabudusiais? Jau į užsienį parduodam žarnas, skaitiklius, dar kažką... ir ką daugiau. Kas laukia mūsų kultūros, mokslo, švietimo? Gal kokie, galvoju, išradingi žmonės, nerasdami ką daugiau galima būtų parduoti, ims ir atidarys bendrovę, skambiai pavadintą *Ave vita*, kuri eksportuos į užsienį tik pačios aukščiausios kokybės lietuvišką kraują, gal kiek pigiau, bent dešimčia centų nei lenkų ar albanų. O žymiausi mūsų ekonomistai, žiūrėk, ims ir sukurs kokią nors labai puikią ekonominę riboto gailestingumo, ribotos labdaros koncepciją.

Sunkių laikų nuojauta nejučiom gimdo ir humoro jausmą, tačiau būtų blogai, jei tik kaip juoką suprastume karštą raginimą visas savo geresnio gyvenimo viltis, visus įmanomus resursus, paskolas investuoti į galingo Lietuvos intelektinio potencialo išvystymą. Nepriklausomybė ateis, kad ir kas to norėtų ar nenorėtų, bet ji tik įrankis, pamatas, laiptai siekiant, dabar sėdint gilioj duobėj, atrodytų, beprotiško tikslo – sukurti kultūringą, didžiai civilizuotą Lietuvą, kuri savo dvasios šviesa akintų pasaulį lyg tuos karalius iš Čiurlionio paveikslo. Mes neturim būti panašūs į žmones, kurie sodina bulves ir nesulaukę išdygstant kasa ir valgo. Be didelės svajonės, be karšto tikėjimo nebuvo pastatyta nė viena įspūdinga šventovė, nebuvo perplaukti vandenynai ir atrastos amerikos, nebuvo mokslo, kultūros, ekonomikos suklestėjimo. Kai trūksta muilo ar pėdkelnių, ar atsarginių dalių, ar daug atsiras kvailių sėti sėklą ir laukti tiek metų, pakol išdygs sodas, užaugs sodas.

Mes pražūsim, jeigu dvasinis pradas mūsų gyvenime susitrauks į tautinį ornamentą ar kelis posmelius Vasario 16-os proga rimto ekonominio ar bulvarinio laikraščio kamputy. Mes sirgsim amžino nepilnavertiškumo kompleksu, jeigu gyvensime tik šia diena, lenktyniausime užrištom akim su pasauliu, mus toli palikusia Europa išlydytos geležies tonom arba kokio nors amoniakinio vandens jūrom. Negydydami sielos, neišgydysime ir ekonomikos. Nesugrįžus amžinoms vertybėms į šeimą, mokyklą, kasdienį gyvenimą, nebus ir sveikos ekonomikos. Kai ignoruojama dvasia, kai, išgirdę žodį „kultūra“, pareigūnai, atsiprašau,

ne siekia pistoleto, bet praleidžia pro ausis, didėja nesulaikoma visuotinė degradacija. Visuomenė tarytum yra iš vidaus.

Kiek gi mūsų jaunimo mokosi užsieny? Ant pirštų galima suskaičiuoti. Gal kol kas daugiau valdininkų važinėja ten. Kai mūsiškių geriausiuose pasaulio universitetuose mokysis tūkstančiai, tada jau kiek ramesni būsim dėl savo ateities. Tikrai gal nereikės pardavinėti geriausio pasauly lietuviško kraujo. Mūsų didžiausias turtas – šviesios galvos, darbščios ir talentingos rankos. Įveskim neatidėliodami mokesčių sistemą, aktyviai skatinančią investuoti pinigus į mūsų mokslą, kultūrą, švietimą ar gailestingumą.

Vienas komandinis ekonominis šulas vis rodydavo įsikabinęs savo lenteles, kiek lietuvis dabar turi daugiau televizorių ar suvalgo bulvių negu anais negerais buržuaziniais laikais. Rodos, viską paskaičiavo, tik ar tapo laimingesnis mūsų žmogus aukštų kaminų pavėsy, užterštų upių, šiukšlynų kaimynystėj, pamiršo paskaičiuot. Lietuvoj išdygo nauji nelabai jaukūs pramoniniai miestai be teatrų, be aukštųjų mokyklų, o juk tik kultūros židiniai, kaip kokio golfo šiltoji srovė išganingai švelnina rūstoką industrinių miestų dvasinį klimatą. Tokia yra Utena ir kiti Lietuvos miestai. Keli didmiesčiai negali turėti kultūros monopolio. Būtina kultūros decentralizacija, protinga valstybės kultūrinė politika daugmaž išlygintų gyvenimo kokybę.

Mokslas ir kultūra, kaip jokia kita žmogaus veiklos sritis, nepakenčia prievartos. Čia pakenčiami tik talentu ir darbu paremti autoritetai, o ne administravimas, feodalinė laipsnių ar vardų hierarchija. Cenzūra, kaip gyvos minties priešas, gėdinga imperinė atgyvena, turėtų pati susiprasti ir nerukus ramiai baigti savo dienas. Turime įsisąmoninti, jog privati iniciatyva meninėj ar mokslinėj kūryboj, švietime ar labdaroj yra nepamainoma jokiais negrabiais valstybės potvarkiais ir reikalauja visokeriopos globos ir dėmesio. Talentas ir kompetencija – svarbiausi įgaliojimai dvasinei žmogaus veiklai.

Bibliniai žydai bėgo iš Egipto nelaisvės ir 40 metų klajojo dykumoj, kol neišaugo nauja nebe vergų karta. Mes gi daugiau nei 40 metų bėgam iš nelaisvės, kaip ir pridera šitoj nesusapnuotoj kvailių šaly, kur niekur nenubėgdami, tačiau kas gali nuneigti, kad ir šitaip veržd amiesi, mindami toj pačioj vietoj, prie savo Nemuno ir Šešupės, tikrai toli jau nubėgom.

Tiktai kodėl taip sunku keltis, nors pabudom lyg ir lengvai? Matyt, todėl, kad mes maži pasauly lyg pelės, tačiau mūsų istorijos šešėlis ilgas ir krinta lyg nuo milžiniškų ledyno epochos mamutų. Mus saugoja ir saugo praeitis. Ji bus mums atilsis ir užuovėja, net jeigu netyčia vėl įkrisim su visa savo nepriklausomybe į tą pačią, tik kiek praplatintą, su nupieštais langais ir užuolaidėlėm atnaujintos federacijos duobę.

Kodėl mes taip slepiamės praeity? Praeitis – erdvi ir saugesnė, be slegiančios nežinomybės, kaip dabartis ir ateitis. Kai atima iš mūsų Vilnių, mes liekam ne tuščiom rankom – su Gedimino sapneliu, stipriausiais Vilniaus pamatais, apsupti nedraugingų kaimynų, stumdomi tautų turguj, einam per stebuklą išlikę ir žiūrim, kad koks vagis neištrauktų bene vienintelio kol kas mums tikrai priklausančio turto – mūsų senosios kalbos.

Gal mes sunkiai kitiems suprantami, suvienyti realios išnykimo grėsmės, atsargūs ir taupūs, neišmesdami net senų baimių ir prietarų, gyvenam vis dar tolokai nuo Europos, lyg vienkiemy, kur taip paprastai kasdieniškai, lyg vištos, painiojasi po kojom senieji mūsų mitai ir sapnai, nors iš tikrųjų jau atėjo naujų drąsiausių sapnų, vertų Gedimino statytojo, laikai. Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Bronius Kuzmickas – „Lietuvos švietimas, mokykla“. Ruošiasi Česlovas Okinčic. Pakartotinai prašo pakviesti prie Sekretoriato Antanaitį, Šiugždą, Gajauską. Kviečiame prie Sekretoriato.

BRONISLOVAS KUZMICKAS. Gerbiamieji konferencijos dalyviai, ne vieno žmogaus gyvenimas buvo ir yra sėkmingas dėl to, kad jis mokėsi geroje mokykloje, kad turėjo gerų mokytojų. Ne viena tauta išlaiko savo dorovingumą ir realizuoja savo kūrybines galias dėl

to, kad turi tinkamą švietimo ir mokyklų sistemą. Mokykla yra svarbiausia tautos švietimo įstaiga. Lietuvių tautos, kultūros istorija, jos pakilimai ir nuosmukiai buvo neatsiejamai susiję su mokyklos būkle. Prieš 600 metų atsiradusi Lietuvos mokykla jungė mūsų tautą į europinę kultūrą, kūrė naująjį mūsų tautos mentalitetą. Deja, vėliau mokykla, atitekusi kitų tautų politinei galiai, mus nutautino, slopino mūsų kultūrą. Laimei, dar vėliau lietuviška mokykla atgimė kartu su atsigimstančia tauta ir nepriklausomoje Lietuvoje įgavo šiuolaikinį europietišką pavidalą.

Dabar, šiandien, suvokdami tą dvasinę nykumą, į kurią jaunimą veda nuasmeninanti tarybinė švietimo sistema, turime atkurti tautinę Lietuvos mokyklą, gaivinti nepriklausomos Lietuvos švietimo tradiciją ir perimti pasaulio pedagoginį patyrimą. Svarbiausias tautinės mokyklos uždavinys yra ugdyti dorovingą asmenybę, sąmoningą tautos atstovą, laisvos visuomenės pilietį, o ne paklusnų ir pasyvų valstybės pavaldinį. Tautinė mokykla turės sudaryti sąlygas moksleivių asmenybei įvairiapusiškai atsiskleisti, ugdyti sugebėjimą savarankiškai mokytis visą gyvenimą. Dėl to reikia atmesti žalingą mokymo turinio skaidymą į tarpusavyje nesusijusias disciplinas, atsisakyti padriko žinių kimšimo į moksleivių galvą ir vietoje to būtina kurti integruoto ugdymo pamatus. Tautinės mokyklos pareiga yra perteikti moksleiviui pasaulio visumos supratimą, padėti įsisavinti tautos kultūros vertybes pasaulinės kultūros kontekste, puoselėti gimtąją kalbą, ugdyti tautinę savimonę.

Tautinės mokyklos koncepcijoje turėtų būti atsižvelgta į Mažosios Lietuvos, kitų už Lietuvos ribų esančių vietovių lietuvių siekimus išlaikyti savo kalbą, kultūrą ir tautinę savimonę, taip pat ir visų Lietuvoje gyvenančių tautų siekimą išlikti savimi. Ateitis, kuriai mokykla turi ruošti jaunimą, yra nepriklausoma Lietuvos valstybė, tautiškumo pagrindu plėtojama pliuralistiška kultūra. Tam yra būtina, kad kiltų tautos išsilavinimas, pilietinis sąmoningumas. Ir čia lemiamą vaidmenį turės suvaidinti tautinė švietimo sistema. Čia neišsiversime be bendrųjų programų ir kriterijų, apibrėžiančių, ką privalo žinoti kiekvienas Lietuvos pilietis, kartu palaikančių mokykloje iniciatyvą, įvairovę, individualybę ir mokyklos kitimą, jos savireguliaciją.

Reikalinga tokia švietimo sistema, kurioje šalia valstybinių turėtų galimybę veikti ir nevalstybinės mokyklos, kuriose vyresniųjų klasių moksleiviai šalia visiems privalomų dalykų turėtų ir profiliuotų, ir fakultatyvių dalykų rinkimosi galimybę. Privalomojo mokslo trukmė, matyt, neturėtų viršyti dešimties metų. Norintiesiems studijuoti dvi baigiamosios klasės būtų lyg ir ruošimasis į aukštąją mokyklą, o abitūros egzaminai turėtų būti kartu ir stojamieji egzaminai. Aukštojo išsilavinimo srityje Lietuvoje turėtų vyrauti universitetinio tipo autonomiškai besivaldančios mokyklos, esančios ne tik Vilniuje, Kaune, bet ir kituose stambesniuose Lietuvos miestuose, savo autonomiškumą apibrėžiančios bendrosios Lietuvos mokslo ir kultūros koncepcijos kontekste. Tačiau aukštosios mokyklos pasiteisins tiktai tuo atveju, jeigu taps ir mokslo centrais, jeigu mokslas ir mokymas integruosis ir bus finansuojamas ne mažiau, kaip yra kitose išvystytose Europos šalyse. Mes turėtume gerai suvokti tą aplinkybę, kad mokslinė informacija bei jos gamyba ateityje bus pati svarbiausia nacionalinės gamybos sritis, ir tam jau nuo dabar turime labai rimtai ruoštis. Mokykla ir mokslas turėtų būti mūsų išlikimo ir tolesnio žengimo į ateitį pagrindiniai pagalbininkai. Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Česlavas Okinčic. Lenkai ir Lietuva. Ruošiasi Vidmantas Pavilionis.

ČESLAVAS OKINČICAS. *Zdroviem panstvo.* Ponios ir ponai. 1988 metų birželyje mes atsidūrėme visiškai kitokioje situacijoje. Galima sakyti, kitoje naujoje šalyje. Šalyje, gyvenančioje nauja viltimi. Lietuva tapo didžiule pertvarkos jėga. Į mus žiūri šiandien visas pasaulis. Vakarų šalių komentatoriai tvirtina, kad nuo lietuvių pozicijų ir veiksmų priklauso Sovietų Sąjungos likimas.

Mieli Lietuvos žmonės! Nežiūrint dabarties įvykių gausumo bei svarbos ir išlaisvintų vilčių į šviesesnę ateitį, leisiu sau nors trumpam grįžti į praeitį.

Esu Lietuvos pilietis ir esu lenkas. Žiūrint iš istorinės perspektyvos, tai visiškai tipiška Vilniaus krašto situacija: būti lenku Lietuvos patriotu. (*Plojimai*)

Europos istoriją praėjome kartu beveik 500 metų. Jau prieš šimtmetį lenkų ir lietuvių istorikai šį laikotarpį įvertino visiškai skirtingai. Lietuviai – nepalankiu jiems, o lenkai – atvirkščiai. Tautinio proceso logika atvedė į lietuvių ir lenkų konfliktą. Tuoj po pirmojo pasaulinio karo šis konfliktas virto aštriu kariniu priešiškumu tarp Kauno ir Varšuvos. Ne man spręsti, ar tai buvo vienintelė šių įvykių vystymosi galimybė. Net jeigu antrojo pasaulinio karo išvakarėse nebuvo šansų bendram gynimuisi, taip būtinam prieš abu kaimynus nusikalstamus totalitarizmus, tai juk dabar yra visiškai kita situacija. Lietuvos žmonės, tikiu, kad nuo seno likusio priešiškumo nelaimė, nelaimė, kuri taip stipriai sužalojo mūsų tėvų ir protėvių kartas, šiandiena jau nesudaro jokios grėsmės, ji paprasčiausiai neturėtų funkcionuoti. Nei mums, nei jums jau netarnauja. Niekam nėra reikalinga.

Manau, kad priešiškumo reiškiniai, deja, dar kartais gan ryškūs atsiranda dėl dviejų priežasčių. Pirma, tai įpročiai, o antra, svetimos priešiškos abiem tautoms manipuliacijos. Visuomenės įpročiai atrodo pastovus reiškinys, bet tiems reiškiniams galima ir paprieštarauti. Čia turi pasireikšti inteligentijos vaidmuo. Jūsų ir mūsų. Turime bendrai kovoti ir nugalėti mitus ir supaprastinimus. Juk žymiai labiau tragiški lenkų ir vokiečių santykiai praeityje šiandien neturi lemiamos įtakos visuomenės nuomonei nei Lenkijoje nei Vokietijoje. Kodėl Vilniuje negali būti panašiai? Kaip lenkai priėmė lietuvių tautinį atgimimą? Kokia jų pozicija Sąjūdžio atžvilgiu? Varšuva, naujasis lenkų parlamentas, lenkų nepriklausomoji spauda žiūrėjo į šį judėjimą su dideliu palankumu. Sąjūdį vertino kaip lietuvių *solidarnosč*, solidarumą. Profesorių Landsbergį lygino su Lechu Valensa. *(Plojimai)* Labai greit simpatijos virto veiksmais, politiniais faktais. Noriu priminti pavyzdžius. Intelektualų laiškus, pasirašytus žymių abiejų tautų autoritetų praeitų metų lapkričio 16 d., bei Sąjūdžio delegacijos vizitą gruodį Lenkijos parlamente Solidarumo deputatų bei senatorių kvietimu. Žinau apie naujus planus, remiančius lietuvių nepriklausomybės siekius. Tai besąlyginės akcijos nelaukiant pirkliško atpildo – jūs mums, mes jums. Panašios akcijos pasiekdavo ir iš lenkų emigracijos centrų Vakaruose. Amerikos Polonijos kongresas netgi priėmė nutarimą Lietuvos nepriklausomybei remti. *(Plojimai)* Pono Giedroyco bendruomenė Paryžiuje labai daug nuveikė poliarizuodama Sąjūdį. Panašiai Londono lenkų bendruomenė.

Lenkų šioje salėje, deja, nėra labai daug. Su dideliu liūdesiu ir gailesčiu turiu kalbėti apie lenkų ir lietuvių santykius čia, mūsų respublikoje. Iš pat pradžių jie klostėsi prastai, ir kaltos dėl to abi tautos. Lietuviai nedėjo pakankamai pastangų, kad kuo daugiau lenkų dalyvautų Persitvarkymo Sąjūdyje. Tai ne kartą pripažino Sąjūdžio vadovybė. Lenkai su baime ir nepasitikėjimu žiūrėjo į Sąjūdį, nematė jame jokių garantijų dėl savo teisių. Prašau jūsų nesistebėti mano tautiečiais. Tai buvo natūrali reakcija kiekvienos tautinės mažumos, kuri visuomet jaučia savotišką baimę daugumos atžvilgiu, ypač kai jai trūksta inteligentų. Nuo jūsų, lietuvių, priklauso, ar bus sustabdytos priešiškumo ir grėsmės nuotaikos, ar mano tautiečiai sugebės kardinaliai pakeisti savo požiūrį į Lietuvos Respublikoje vykstančius demokratizavimo procesus, ar parems Lietuvos laisvės siekius.

Yra keletas problemų, kurių išsprendimas tuoj pat pakeistų atmosferą ir jokiu būdu nepakenktų Lietuvos interesams, o tuo pačiu ir lietuvių interesams, o atvirkščiai – duotų didelę naudą Lietuvai. Pirmiausia manau, kad greta lietuvių valstybinės kalbos reikia pakelti iki oficialaus rango lenkų kalbą tose vietovėse, kur lenkai sudaro žymią gyventojų dalį. (*Triukšmas salėje*)

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Prašau tylos, gerbiamieji!

ČESLAVAS OKINČICAS. Antra, bendrų interesų labui reikėtų sudaryti galimybę vystyti aukštąjį mokslą lenkų kalba. Tai padidintų lenkiškosios inteligencijos skaičių, visada pagal tradiciją prijaučiančios Lietuvai. Trečia, sudaryti galimybę retransliuoti pirmąją Varšuvos televizijos programą, kuri šiandien nesiekia Vilniaus krašto, bet eilę metų žiūrima Pietvakarių Lietuvoje ir nesukelia jokių polonizavimo tendencijų. Manau, kad tai sustabdytų ir mums, ir jums pavojingus rusifikavimo procesus, o Lietuvai sudarytų galimybę dar plačiau praverti langą į pasaulį, sustiprinti demokratizavimo tendencijas.

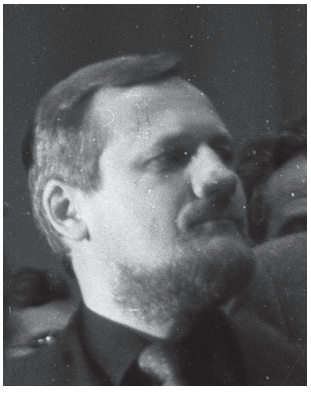
Niekam nekenktų rūpintis praeities paminklais bei jų atstatymu, nes šioje žemėje praeitis priklauso daugeliui tautų ir daugeliui kultūrų. Tai leidžia spręsti amžiną Vilniaus – svarbaus europietiškos kultūros centro – patrauklumą ir grožį.

Suprantu, kad tai, ką dabar pasakiau, ne visiems lietuviams gali patikti. Nežiūrint to, prašau pamąstyti, ar šitų pasiūlymų realizacija neatneštų naudos Lietuvai. Esate pagaliau žmonės, šitos žemės šeimininkai, esate dauguma, esate stipresni. Todėl kreipiuosi į jūsų širdis ir į jūsų aukštą dvasingumą: lenkai ir lietuviai, neleiskite provokuoti nesantarvę, turėkite omenyje, kad mūsų ginčai visada tarnavo svetimiems interesams. Tegul trečioji jėga niekada nepasinaudoja mūsų nesutarimais. Mes privalome bendrai sustabdyti bet kokius ketinimus, stabdančius laisvės ir demokratizavimo procesus Lietuvoje.

Grįžkime bendrai į mūsų gimtąją laisvę Europoje. Šitame bendrame kelyje turime prisiminti popiežiaus Jono Pauliaus II žodžius: „Laisvės negalima tik turėti ir ja naudotis, reikia ją pasiekti ir paskui iš jos kurti asmeninį gyvenimą, visuomeninius santykius.“ „Solidarnošć“ lyderis Lechas Valensa priminė šiuos žodžius Amerikos parlamente. Jis pabrėžė, kad laisvės idealai gyvuoja taip pat ir Lenkijoje, kuri šiandien siekia laisvės. Kartu su Lenkija eina ir kitos Rytų Europos tautos. Aš manau, kad tuo momentu jis turėjo omeny būtent mūsų respubliką Lietuvą. Sulaužyta siena, kuri buvo ir trukdė laisvei. „Tikiu, – pasakė Lechas Valensa,– kad pasaulio tautos niekada neleis statyti tokių sienų.“

Ponios ir ponai, aš stoviu čia šiandien prieš jus, kadangi tikiu, jog laisvė Lietuvoje nugalės. Ačiū. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Vidmantas Povilionis – „Lietuvos nacionaliniai santykiai“. Ruošiasi Algirdas Patackas.

VIDMANTAS POVILIONIS. Gerbiamieji, tautiniai klausimai tampa pagrindiniai irstančios imperijos klausimai. Pusantrų metų Sąjūdis tautinių klausimų kelią ėjo klupdamas, kukliai rausdamas, nutylėdamas, tačiau atėjo iki šiandieninio aiškumo. Buvome viena iš imperijos tautų, dabar tampame šeimininkais savo namuose ir jau prisiėmėme atsakomybę už kitų tautų saugumą šalia mūsų. Jau žinome, kuriomis bendruomenėmis galime remtis ir kuriomis ne. Esame pasiryžę atgaivinti pagrindinę istorinę Lietuvos tradiciją – pakantą, tolerancija įvairioms tautoms, kalboms, kultūroms, tradicijoms, tikyboms. Ši tradicija buvo Lietuvos valstybės stiprybės šaltinis, tačiau kartais tai buvo ir jos silpnoji vieta.

Sąjūdžio principinė pozicija tautiškumo klausimu yra tokia: tautinę ir etninę savimonę bei savigarbą Sąjūdis laiko esmine vertybe. Kelias į tikrąjį žmogiškumą eina per tautiškumą. Sąjūdis yra už visų Lietuvoje gyvenančių tautinių bendrijų ir etninių grupių atgimimą, visapusišką jų saviraišką, nepažeidžiant kurios nors kitos tautinės bendrijos ar etninės grupės žmonių pilietinių teisių ir orumo.

Tautinės laisvės pagrindas yra žmogaus ir piliečio teisės. Tautinės teisės užtikrinamos per pilietines teises. Šiuo atveju Tautybių įstatymas iš principo taptų ir nebereikalingas. Per Suvienytųjų Nacijų 1948 m. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, Helsinkio ir Vienos tarptautinių susitarimų žmogaus teisių klausimais dvasią tautinės bendruomenės įgyja visišką kultūrinės, religinės ir kitos saviraiškos laisvę, visa kita priklauso nuo tautinės bendruomenės aktyvumo. Valstybė remia tokią tautinių bendrijų veiklą, kurią mano esant

reikalinga paremti, bet neužsiima pernelyg didele globa. Tautinė bendruomenė tiek laisva, kiek ji netrukdo bendrapiliečiams ir nepažeidžia valstybės interesų. (*Plojimai*)

Lietuvoje gyvenančias tautybes grubiai būtų galima suskirstyti į tradicines, seniai pas mus gyvenančias, prie kurių būtų galima priskirti žydus, totorius, karaimus, vokiečius, gudus, latvius, rusus ar lenkus, ir netradicines, tai yra dažniausiai po Antrojo pasaulinio karo į Lietuvą atsikėlusių SSRS tautų atstovus. Šioje grupėje yra gana daug rusiškai kalbančių žmonių. Jie paprastai nebuvo sudarę savo bendruomenių, šeimos dažniausiai buvo mišrios ir iš šių žmonių buvo formuojama *russkojazyčnoje naselenije imperiji*.

Dabar padėtis keičiasi, ir moldavai ir mordviai, gruzinai, azerbaidžaniečiai ir kiti kuriasi į savo bendrijas. Reikia sudaryti galimybę šitoms bendruomenėms plėtoti savo kultūrą, išlaikyti šeimas, neleisti surusėti. Susikūrus valstybėms, dalis jų grįš į namus ir bus naudingi savo kraštui, kita dalis papildys ir paįvairins Lietuvos kultūrą.

Kelia nerimą kai kurių mūsų piliečių nuostata dėl kitų SSRS tautų. Yra sakoma, kad Pabaltijys turi kitą statusą. Taip, statusas yra statusas, mums yra lengviau kalbėti su Maskva, bet padėti kitoms tautoms pareiga lieka, ypač buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautoms, su kuriomis mus dar tebesieja glaudūs ryšiai. Nereikia užmiršti, kad šiandieniniai santykiai tarp tautų rytoj pavirs tarpvalstybiniais santykiais.

Tradicinės Lietuvos tautos yra daug sąmoningesnės ir jau pralaisvėjimo pradžioje pradėjo burtis. Aktyvūs yra žydai, karaimai, totoriai, vokiečiai. Latviai, kaip broliška tauta, niekada neturėjusi konfliktų su lietuviais, čia gyvena taip pat natūraliai, kaip ir lietuviai Latvijoje. Lietuvos karaimų ir totorių bendruomenės yra tarsi mūsų tautos ir valstybės tautinės tolerancijos pavyzdžiai. Gaila, kad dėl dviejų totalitarinių valstybių tautinės politikos Antrojo pasaulinio karo metu kaip tolerancijos pavyzdžio nebegalime paminėti žydų ir lietuvių tautų santykių. Tačiau su šia bendruomene esame atradę bendrą kalbą, ir galbūt dėl to, kad šios tautos žmonės supranta mūsų siekius, nes ir patys savo valstybėje sprendžia panašias problemas. Labai džiugu matyti, kad Vilniaus krašte atgimsta gudų bendruomenė. Tačiau šiuo metu jų labai daug teisių tiek bažnyčioje, tiek mokykloje ir kitur dar savinasi lenkai. Malonu girdėti šnekant gudiškai Lietuvos tautų radijo laidose, reikia laukti mokyklų, darželių, Lietuvos gudų laikraščio.

Labai svarbus klausimas yra naujųjų kolonistų, šitų rusiškai kalbančių žmonių klausimas. Šis klausimas bus sprendžiamas derybose su Maskva (analogiškai buvo sprendžiamas 1920 m.). Iki šiol iš Maskvos tenka girdėti absurdiškus pageidavimus, kad Lietuva rūpintųsi jų pačių savivalės ir klastos aukomis – taip aš pavadinčiau šituos vargšus kolonistus. Kai kurie nesąmoningai, kai kurie buvo atvežti į Lietuvą, ir šiuo metu pati SSRS vyriausybė su savo žinybomis turėtų pradėti aiškinti savo suvedžiotiems žmonėms apie galimybę sugrįžti į namus, paruošti ten gyvenamąjį plotą repatriantams, kompensacijas ir t. t. Tai yra jų problema. (*Plojimai*)

Prieš mane šnekėjęs Lietuvos lenkų atstovas verčia mane truputį pakoreguoti mano paties kalbą. Reikia pakalbėti plačiau apie Rytų Lietuvos problemas, kadangi pats problemiškiausias klausimas ir yra Rytų Lietuva. Daug kas norėtų šį klausimą pavadinti lenkų klausimu. Tačiau egzistuoja bendra Rytų Lietuvos problema – ekonominė, socialinė. Pavyzdžiui, Ignalinoje, kur lenkų yra mažai, gyvenama taip pat blogai kaip ir Šalčininkuose, kur lenkų yra daug. Pagrindinis šiuo metu klausimas yra Lietuvos valstybingumo jos Rytuose klausimas.

Kokia padėtis šiuo metu Rytų Lietuvoje? Taip, galima kaltinti lenkų bendruomenę tuo, kad ji yra tamsi, kad nesupranta, tačiau žmonių, kurie vadovauja šiai bendruomenei, kaltinti tamsumu negalima. Yra atsakyta į visus jų klausimus, į visas keliamas pretenzijas. Keletas iš tokių pageidavimų buvo paminėta ir dabar. Yra svarūs atsakymai. Nenoriu imtis komentuoti, kadangi nėra laiko. Tik matome viena, kad žmonės, užsiimantys propaganda Rytų Lietuvoje, nekreipia dėmesio į argumentuotus atsakymus, o varo savo darbą toliau.

Tebekyla autonomijų baubas. Autonominės srities organizavimo taryba kuria lenkišką sritį su sostine – vienu Vilniaus rajonu. Šie fantazuotojai yra nuėję gana toli. Tačiau manyčiau, kad reikėtų visgi įvertinti šias jėgas, kurios veikia Rytų Lietuvoje. Aš matau tris jėgas: viena yra labai aiški jėga – Maskvos ranka, kuri yra pasiryžusi šiuo metu bet kokiais būdais stabdyti vieningą Lietuvos judėjimą nepriklausomybės kryptimi. Antroji jėga yra tam tikrų revanšistinių sluoksnių – ne paslaptis, Lenkijoje, – interesai, kurie yra suinteresuoti išlaikyti iš okupacijos laikų užsilikusią valstybinę Lenkijos sąmonę Rytų Lietuvoje. Ir trečioji jėga – tai to krašto administracija, partinė ir tarybinė, nors dabar ir skylanti, kuri neturi ką prarasti ir dirba abiem pusėms, su įvairiais niuansais.

Maskva veikia daugiausia rusiškai kalbančius vietinius žmones ir emigrantus iš Baltarusijos arba Rusijos. Į Varšuvą orientuojasi žmonės, laikantys save lenkų tautybės ir esantys katalikai. Administracija būtent veikia šitą labai neapsišvietusią Rytų Lietuvos gyventojų masę.

Manyčiau, kad sprendimo keliai yra tokie: izoliuojant vektorių, einantį iš Maskvos, mums reikia kuo greičiau pradėti derybas remiantis kaip išeities pozicija 1920 m. liepos 12 d. sutartimi. Jau šiuo metu reikėtų žmonėms, imigravusiems į Lietuvos TSR iš 1920 m. sutartimi apibrėžtos Lietuvos teritorijos, leisti įgyti Lietuvos pilietybę. Tas pats turėtų galioti žmonėms, gyvenusiems už dabartinės LTSR ribų ir norintiems įsigyti Lietuvos pilietybę. Tai labai palaikytų, pavyzdžiui, Gervėčių, Pelesos, Apso lietuvius bei padėtų sugrįžti į tėvynę ir lietuviškai nebekalbantiems. (*Plojimai*)

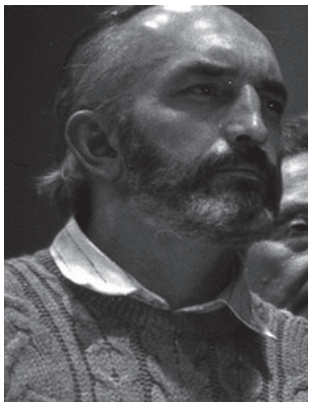
Apie valdininkijos klasę turbūt neverta ir šnekėti, jos dienos yra suskaitytos, ji greitai bus likviduota. (*Plojimai*) Reikia labai žiūrėti, kad šitos administracijos pasėta tautų nesantaikos sėkla ir jų darbeliai nebūtų apibendrinti nekaltiems vietos gyventojams. Būtent kad už kai kurių asmenų, pavyzdžiui, už vėliavų išniekinimą, už lietuvių atleidinėjimą iš darbų ir panašiai, už konkrečių atskirų asmenų kaltes nebūtų kaltinama visa lenkų visuomenė arba lenkų bendruomenė, nes Šalčininkų, Eišiškių ir Dieveniškių žmogelis, ta pati vargo pelė, čia niekuo dėta. (*Plojimai*)

Ir paskutinis ir turbūt svarbiausias dalykas, tai ką mes turėtume nuveikti artimiausiu laiku. Kaip jau minėjau, mes turime atskirti valstybinius Lietuvos ir Lenkijos santykių klausimus nuo tų kraštų mažumų klausimų. Šiuo metu abu klausimai yra susipynę į vieną neišardomą kamuolį. 1920 metų Lenkijos valstybės agresija, Vidurio Lietuvos okupacija ir po to sekusi aneksija sėdi mūsų sąmonėje, prieš tai mane kalbėjęs prelegentas jau minėjo, ir mes esame apvėlę visą šį reikalą begale mitų. Pagaliau tą dalyką reikia baigti. Reikia, kad mūsų vyriausybė, atsiliepdama būtent į Gorbačiovo neseną pagrasinimą Vilniaus krašto klausimu mums, kreiptųsi į Lenkijos vyriausybę ir paprašytų Lenkijos vyriausybę įvertinti 1920 m. agresiją Lietuvoje. (*Plojimai*) Tai yra būtinoji sąlyga geriems ateities santykiams su Lenkija. Ir taip pat yra būtinoji sąlyga lietuvių ir lenkų Lietuvoje santykiams normalizuoti. Mes labai ilgai dar šnekėsime vieni kitiems pretenzijas, kol Lietuvos lenkai jausis Lenkijos valstybės dalimi. Lietuvos lenkai turi jaustis Lietuvos lenkais, ir aš (*Plojimai*) manau, kad organizacijos, kuri šiuo metu vadinasi „Zvionzek poliakuv na Litve“, pavadinimas turėtų būti „Zvionzek poliakuv litevskich“. (*Plojimai*) Toks Lenkijos vyriausybės pareiškimas, man atrodo, labai aiškiai be lietuvių pagalbos padėtų apsispręsti šiems Vilniaus krašto lenkiškai šnekantiems žmonėms ir padėtų suprasti, kad jie gyvena Lietuvos valstybėje.

ALOYZAS SAKALAS. Jūsų laikas.

VIDMANTAS POVILIONIS. Ačiū. Baigiu. Baigdamas noriu pabrėžti, kad lietuvių tautos telkimasis ir kova už savimonę nėra nukreiptas prieš bet kurį kitą tautiškumą, pavyzdžiui, lenkiškumą. Bet, be abejo, yra nukreiptas prieš Lietuvos valstybingumo priešą.

Gerbiamieji, jeigu gerbsime savo tautą, gerbsime ir kitus. Kitataučiai, Lietuvoje galėdami laisvai kvėpuoti, sudarys sąlygas būti laisvesniems ir saugesniems ir šį jausmą turėti mums patiems. Labai ačiū. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Algirdas Patackas – „Dvasinio gyvenimo problemos.“ Ruošiasi Emanuelis Zingeris.

ALGIRDAS PATACKAS. Gerbiami žmonės! Belėkdami, beklupdami, o dažnai beplepėdami apie nepriklausomybę, užmiršom, vardan ko visa tai. Užmiršom pačią Lietuvą. Užmiršom, kad Lietuva yra Lietuva, kad Lietuva galbūt yra daugiau negu valstybė ir netgi tėvynė, kad Lietuva pačia geriausia šito žodžio prasme yra idėja. Ją išpažįstantis ir yra lietuvis. Nusako ją šie esminiai lietuviški žodžiai, žodžiai provaizdžiai – rasa ir rūta, dora ir roma, Rūpintojėlis ir Vytis.

Jų sakraliajame lauke – mūsų esatis, mūsų ateitis ir praeitis, lietuviška alfa ir omega. Kas juos išduoda, išduoda save ir tampa lietuviškai kalbančiu nebe lietuviu.

Sąjūdis buvo pašauktas išlaisvinti šiuos žodžius ir įbūdinti juos, padaryti akivaizdžiais, nebebudinčiais. Natūralu, kad pirmasis gaivalingas Sąjūdžio judesys ir buvo apsaugoti šią Lietuvos esmę nepriklausomybės valstybingumo šarvu. Ir tai būtina daryti. Bet lietuviškoji prakeiktis jau trečią kartą per paskutinį tūkstantį metų kreipė mus ne tuo keliu, ne savasties kryptimi. Jau trečią kartą atgimimo energija eikvojama vien išorėje, svetimų mums formų mėgdžiojimui, nė kiek nesirūpinant esmės gaivinimu, gaivos principu. O gaivos principas yra esminis mūsų kultūrai, mūsų lietuviškai būčiai. Mumyse buvoja, gyvena, gyvastinga tik tai, kas sudrėkinta rasos lašu, kitaip bergždžiai bus išeikvota energija, kitaip neprigis sudžius, nuvys.

Kiek daug Sąjūdžio energijos nutekėjo paviršutinio politikavimo loviu ir kiek mažai paliko jos tikrosios esmės gaivinimui. Ir pasekmės akivaizdžios. Dešimtys saugumo ir kitokių tarnybų nepadarė tiek žalos ir Sąjūdžiui, ir Lietuvai, kiek mes patys. Prakeiktas yra tas mūsų lietuviškas vištakumas, tas lietuviškas pusbernio, nesubrendėlio kompleksas lyg bajoriškojo savojo aš ambicijos. Nukarę kabo mūsų trispalvės, blunka jos spalvos, blunka gaiviosios spalvos. Su kokiu kraičiu ateisime į naująją Lietuvą, nuo ko pradedame ją statyti? Ar galėjo prieš metus prisisapnuoti kaip blogam sapne tas įžymusis 32 puslapių „Respublikos“ numeris, tas išsityčiojimas, kur šalia kalantinio aprašymo, šalia tremtinių kryžių patys žinome kas. Vakar Jo Eminencija kardinolas telegrama atsisakė „Respublikos“ prenumeratos. (*Plojimai*)

Ar šitai viskas, ką mes per metus pasiekėme, ar vertėjo tada iš viso pradėti, ar ne geriau būtų ta Kaino kančia, nei nutrūkusio nuo grandinės dvasinio vergo orgija. Nevilties daug, žiema, lūžę medžiai, kraujas, susimaišęs su purvu imperijos žvėryno aptvare. Anemiška bažnyčia, pasimetusi ir išsisėmusi inteligentija, įžūli miesčionija, nusibodę politikai, paniurę, nieko gero nelaukiantys darbininkai. Peizažo puošmena – grėsmingas, visai nesirengiantis griūti gelžbetoninis nomenklatūros mūras. Kai kas ir rankas nuleido, ypač nepratę prie juodo darbo. Lietuva jau išparduota, Lietuvos nebeliks, šiaudų liepsna baigėsi, o laužas smilksta ir neįsidega – duobė. Tačiau esame krikščioniška tauta. Duobė krikščioniui – būtina situacija, viską praradus atrandamas Dievas, tarp jo ir tavęs, jo ir tautos beveik nelieka nieko nereikalingo. Gal šitoji duobė atvers mums akis.

Leiskite pacituoti mažai žinomą, ne televizinį žmogų, kurį labai gerbiu. Tai politinis kalinys Petras Plumpa. „Krikščionys žino, kad visus teigiamus visuomeninio gyvenimo pasikeitimus subrandina Šventoji Dvasia, o ne politinis veiksmas. Fizinė ir politinė kova už šio pasaulio tikslus yra profaniška kova, nesikeičia tik išorinio gyvenimo pavidalas, o svarbiausias priešas joje tampa žmonės.“

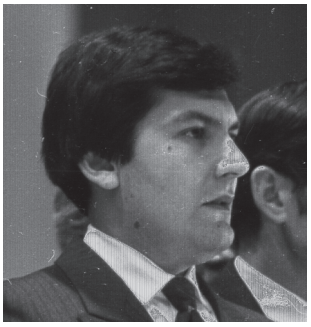
Mahatma Gandis yra pasakęs: jeigu aš sugebėčiau išmokyti pasaulį naudoti dvasios jėgą, kuri yra ne kas kita kaip meilė, vietoj fizinės jėgos, aš žinau, kad Indija sugebėtų viena pasipriešinti visam pasauliui. Prisiminkime Antaną Maceiną: jeigu kada nors mums bus lemta tarti pasauliui savo lietuvišką žodį, tai mes jį tarsime vidinės dvasinės kultūros srityje.

Sąjūdis tebeturi šitos dvasios, šitos jėgos, nors daug yra atidavęs energijos politinių formų kūrimui. Sąjūdis yra esmė, o jo pagimdytos politinės partijos bei struktūros tėra forma.

Tikėkime, kad ateis laikas Sąjūdžiui grįžti prie savojo esmiškumo, moralinės priešstatos visokiam blogiui, ir todėl Sąjūdis gyvens tiek, kiek gyvens Lietuva.

O ką reikėtų pasakyti pabaigai? Ko palinkėti vieni kitiems ir čia susirinkusiems, ir mūsų klausantiems šią konkrečią valandą, kiekvienam stovinčiam šalia, kaip daro tikintieji Bažnyčioje prieš šventas mišias, paliesdami vienas kitą rankomis? Ko dabar mums visiems labiausiai reikia, šiais mėnesiais, šią nuovargio valandą? Turėjome vieną keistą šventąjį lietuvį, mažai žinomą, tai palaimintasis Mykolas Giedraitis. Jo viso gyvenimo, praėjusio kančioje, *obalsis* buvo žūtbūt ištverti. Šventųjų istorija yra sakralioji tautos istorija, atsigręžkime kartais į juos. Ar ne mums, pasimetusiems, šitie žodžiai: žūtbūt ištverti, žūtbūt. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Emanuelis Zingeris – „Lietuvos piliečio sąvoka“. Ruošiasi Mečys Laurinkus, paskutinis pranešėjas.

EMANUELIS ZINGERIS. Ponai ir ponios, gerbiamieji. Tai nebus referatas, tai tik bus menka pastaba. Kiekviena Lietuvos tauta turi savo etninį ritmą, ir tas ritmas nebūtinai turi sinchroniškai sutapti su lietuvių tautos gyvybiniu ritmu. Juk nesinorėtų tikrai nepriklausomoje Lietuvoje turėti dekoratyvinį, paklusnų konjunktūrai tautinių mažumų atstovavimą. Užtenka mums visokių dirbtinių *piesni i pliaski narodov SSR*. (*Plojimai*) Juk tik dėbtelėjus tada į ekraną, pro ryškų drabužių ir šokėjų mirgėjimą jausdavai tautų kalėjimo alsavimą. Pasakysiu dar daugiau, kad retkarčiais įmanoma Lietuvoje ir nuomonių priešprieša, konfrontacija, krizinė situacija. Tai liudytų, kad Lietuvos tautos gyvos, juk turime įvairių Lietuvos kultūrų istoriją, ir tai yra vieninga Lietuvos kultūra. Bet kviečiu įvairių tautų Lietuvos žmones suklusti: įvairių nuomonių kampai įmanomi tik su viena sąlyga – jeigu diskusija vyksta Lietuvos nepriklausomybės kontekste. (*Plojimai*) Lietuvos Respublikos valstybingumo atgavimas nėra vien lietuvio prerogatyva – tai būsimo Lietuvos piliečio prievolė. Lietuvos piliečio – ruso, žydo, baltarusio, lenko, karaimo, totorio. (*Plojimai*) Ir kuo greičiau įvyks šio statuso materializacija, tuo greičiau tapsime apginti nuo nelaimingos Rusijos neišsprendžiamų tautinių problemų. Baigsiu nerūdijančiu šūkiu – už jūsų ir mūsų laisvę! (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Mečys Laurinkus – „Nepriklausomybės neišvengiamumas“.

MEČYS LAURINKUS. Mes ir patys tikriausiai nepastebėjome, kad jau savarankiškai sprendžiame savo likimą. Vis rečiau girdime: leis ar neleis, sutiks ar nesutiks. Tai, kas buvo dažnai aiškinama kaip sovietizuotas mentalitetas, dėl kurio, girdi, nieko nepasiseksią, to kaip ir nebūta. Išnyko politinė apatija, pamažu traukiasi cinizmas. Didėja pasitikėjimas savo jėgomis. Sunkioje konsultacijoje su Azerbaidžano liaudies fronto ir Armėnijos nacionalinio judėjimo atstovais buvo pritarta, kad savo problemas mes galime spręsti patys, be trečios jėgos. (*Plojimai*) Dar daugiau – trečia jėga ne tik nepageidautina, bet ir smerktina. (*Plojimai*) Bet yra akyla akis ir įtempta ausis, laukianti klaidos ir progos sutrukdyti, bent kiek atidėti imperijos žlugimą. Nemanau, kad egzistuoja slapti scenarijai. Maskva tik reaguoja, bet reaguoja taip, kaip ir moka reaguoti imperija – jėga. Ji išnaudoja visas progas ir kanalus, kur būtų galima sukurti nepakantos ir įtampos situaciją. Štai kad ir mažas pavyzdys, bet labai iškalbingas ir pamokantis.

Tiek iš Azerbaidžano pusės, tiek iš Armėnijos pusės į vieną ir į kitą valstybę plaukia informacijos srautai, didelės informacijos srautai, gausios, apie pogromus, apie prievartos aktus – pavienius ir masinius. Ir tai kiekvienoje Respublikoje kėlė nerimą, pyktį ir tuoj pat privesdavo prie konkrečių veiksmų. Vakar, kada buvo aiškinamasi ir dėl šitų faktų, paaiškėjo, kad dalis jų yra tiesiog dezinformacija. Nustebusi buvo ir viena, ir kita pusės. Kas naudojasi būtent šiais dezinformacijos srautais? Kas juos rengia? Mes žinome, kas imperiją daro bejėgę. Tarybų Sąjungoje buvo daug reformų, bet visos jos nugrimzdavo, kaip aš jau minėjau, apatijoje ir netikėjime. Nugrimzdavo dėl tos pačios paprastos priežasties, kad

niekas nekalbėjo apie sistemą, gigantišką ir grėsmingą socialinę sistemą – organizmą! Ne mechaninį junginį, bet organizmą. Ir ne apie politinį režimą. Aš manau, kad nepriklausomybė todėl ir neišvengiama, kad žlunga pati sistema. Tai yra esmė. Ir tai yra būtent šito žlugimo logika.

Mes šiame sunkiame kelyje esame užėmę visas reikalingas pozicijas. Mes atgavome kultūrinį identitetą. Savo šaknis iš tikrųjų pradėjo leisti demokratinis mąstymas. Mes pirmieji sukūrėme laisvą spaudą, nors patys dėl to ir pergyvename. Mes ir patys kartais jaučiame, kas darosi su mūsų pačių sąmone, kaip ji dirba, kaip ji nejučiomis prisitraukia daugybę dalykų iš praeities ir kaip energingai ir karštligiškai kovoja tai, kas iš tikrųjų yra šios sistemos žlugimas. Kita vertybių sistema Lietuvoje jau veikia. Nepasiskolinta, nuosava sistema. Tiesa, didysis perversmas yra tik sąmonės struktūrose. Tik sąmonės. Bet tai ir yra esminis posūkis. Kažin kada būna istorijoje, ir tai būna unikalūs atvejai, kada yra nepaisoma nei ekonominių sunkumų, nepaisoma gąsdinimų, bet yra aiškus įsitikinimas, ir įsitikinimas ne tiktai dėl galutinio tikslo, bet ir dėl teisingo pasirinkto kelio. Štai kodėl aš ir manau, kad mums ne tik nedera, bet ir nėra pagrindo nei bijoti, nei gąsdintis, nei gąsdinti kitus.

ALOYZAS SAKALAS. Jūsų laikas.

MEČYS LAURINKUS. Mes nestabdome nei savęs, nei kitų respublikų. Procesas, kuris jau yra prasidėjęs ir kurio avangarde mes esame, yra neišvengiamas. (*Plojimai*) Ačiū.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Ačiū. *Obraščiajus k Valeriju Ivanovičiu Skurlatovu. Vy nachodites v zale?* Ne.

Gerbiamieji konferencijos dalyviai, pranešimai pagal darbotvarkę baigėsi. Dabar mes galime pradėti priiminėti konferencijos dokumentus. Štai redakcinės komisijos atstovas profesorius Albertas Zalatorius jau pasirodė salėje. Jis jums pristatys suredaguotų dokumentų projektus. Tiktai, prisipažinsiu, turime šiokį tokį keblumą – ne visos delegacijos atsiuntė savo balsų skaičiuotojų sąrašą, todėl kol kas balsų skaičiavimo komisijos negaliu pateikti tvirtinimui. Pavyzdžiui, to nepadarė Kauno delegacija, nors ten daug konferencijos delegatų. Prašau labai greitai tai padaryti, labai greitai, nes jeigu reikės skaičiuoti balsus, mes ilgai gaišime. (Šurmulys salėje)

Gerbiamieji, prašau dėmesio! Prašau dėmesio! Mūsų yra labai daug. Be jokios abejonės, kai kam kai kas rezoliucijose nepatiks. Jeigu jūs turėsite iš esmės kategoriškų prieštaravimų rezoliucijai, prašome juos pateikti iš vietos. Jeigu jums šiek tiek nepatiktų redakcija, prašau nusileisti ir priimti tokią, kokią siūlo redakcinė komisija. Kitą išeitį mes vargu ar turime. Todėl perskaičius kiekvieną iš rezoliucijų aš paklausiu, ar kas nors neturi kategoriškų prieštaravimų, ir tada iš karto balsuosime. Ar labai neprieštaraujate tokiai procedūrai? Gerai. Ačiū.

Prašom, gerbiamasis Zalatoriau, pradėkite.

ALOYZAS SAKALAS. Viena informacija. Mažeikių delegacija kviečiama per pertrauką susirinkti prie Sekretoriato stalelio.

ALBERTAS ZALATORIUS. Pirmoji rezoliucija. „Lietuvos žmonės...

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Prašau dėmesio!

ALBERTAS ZALATORIUS. „Lietuvos žmonės, rinkėjai! Artėja labai svarbus ir sudėtingas momentas, pirmą kartą daugmaž demokratiškai rinksime Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Ši Taryba bus renkama nenormaliomis sąlygomis – aneksuotoje Lietuvoje, bet jos uždavinys – parlamentiniu keliu panaikinti tą aneksiją ir viešai pareikšti, kad Lietuva yra nepriklausoma valstybė ir tęsia Lietuvos Respublikos valstybingumo tradicijas. (*Plojimai*) Tam uždaviniui įvykdyti reikės drąsių, savarankiškų, dorų, gyvenimo išbandytų, praeities nusikaltimų nesukaustytų žmonių. Daugiausia jų šiandien yra susibūrę apie Sąjūdį, kuris įrodė savo gyvybingumą ir pasiaukojimą Lietuvai.

Nėra abejonės, kad, atkuriant nepriklausomą Lietuvą, mūsų laukia sudėtingos derybos su Tarybų Sąjungos vadovais, o šias derybas gali vesti tik principingi ir nuoseklūs žmonės. Sąjūdis atmeta Maskvos mums peršamą „apsisprendimo įstatymą“ ir „atsiskyrimo mechanizmą“, kurių tikslas – įteisinti prieš penkiasdešimt metų įvykdytą nusikaltimą, kai TSRS, panaudodama šantažą, prievartą ir karinę jėgą, prijungė Lietuvą prie Tarybų Sąjungos. Todėl, kad ir kokie būtų tie „įstatymai“ ar „mechanizmai“, jie netaikytini Lietuvai. Tai suprantame ne tik mes, bet ir viso pasaulio demokratinės valstybės.

Mes praradome penkiasdešimt normalaus vystymosi metų ir mums tenka įtempti visas jėgas, kad pasivytume toli nuėjusią Europą. Tačiau darbas ir ryžtas nugali visas kliūtis ir daro stebuklus. Mes jau dabar savo rankomis kuriame naująją Lietuvą, kuri užtikrins mūsų piliečiams gerovę ir laisvę.

Todėl balsuokime už Sąjūdžio kandidatus, kurių pažiūromis neabejojame, už tuos, kurie ryžtingi, kompetentingi ir atsidavę Lietuvai. Atgimusiai Lietuvai – nepriklausomybę! Nepriklausomai Lietuvai – demokratiją! Demokratinei Lietuvai – žmonišką gyvenimą! Demokratija, nepriklausomybė ir gerovė neatskiriamos!“ (*Plojimai*)

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Ačiū. Ar yra kategoriškai prieštaraujančių? (*Balsai salėje*. Nėra.) Nematau. Prašau balsuoti. Kas už tai, kad toks kreipimosi tekstas būtų priimtas? Kas už? Ačiū. Matau, dauguma, skaičiuoti turbūt nereikės. Ačiū. Kas prieš? Nematau. Susilaikiusių? Taip pat nematyti. Kaip gerais laikais – vienbalsiai.

Gerbiamasis Zalatoriau, prašom tęsti.

ALBERTAS ZALATORIUS. Antroji rezoliucija. „Kreipimasis į Lietuvos jaunimą. Jaunimas išėjo į gatves Prahoje, Varšuvoje, Berlyne, su jaunimu siejamos permainos Rytų Europos valstybėse. Lietuvos Sąjūdyje jaunimo veikla kol kas nebuvo tokia ryški.

Dabar Sąjūdis žengia į naują savo veiklos etapą: ruošiamės naujam suvažiavimui. Po rinkimų daug Sąjūdžio žmonių dirbs visų lygių tarybose. Sąjūdis turės pasipildyti ir atsinaujinti. Tau, jaunime, teks suteikti jam naujos jėgos, veržlumo, ryžto.

Pabudome ir kelkimės – toks mūsų šūkis. Mes neturime teisės laukti, kol kiti atneš mums laisvę ir šviesesnę ateitį. Turime patys ją kurti, todėl jau šiandien pradėkime šį darbą Lietuvos labui.“

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Ačiū. Prieš siūlydamas jums balsuoti, pasakysiu – tą turėjau padaryti anksčiau, – kad Sąjūdžio Seimas pertraukos metu aprobavo visus šiuos tekstus ir rekomendavo juos konferencijai priimti. Taigi ar kas nors turi kategoriškų prieštaravimų dėl antrojo kreipimosi? Nematau. Prašau balsuoti. Kas už tai, kad toks kreipimasis būtų priimtas? Ačiū. Kas prieš? Vieną tikrai mačiau. Kas susilaikė? Susilaikiusių yra, bet sunku suskaičiuoti. Gal apie trisdešimt. Ačiū. Kreipimasis priimtas.

Prašom toliau.

ALBERTAS ZALATORIUS. Trečioji rezoliucija. „Žodis Sąjūdžio kandidatams. Lietuva gyvena atsakingą ir svarbų savo ateičiai metą. Tos ateities pagrindus dės naujos Aukščiausiosios Tarybos leidžiami įstatymai. Laiko jiems paruošti turėsime labai mažai.

Todėl Sąjūdžio remiami kandidatai turėtų būti pasiruošę atsisakyti savo ankstesnių pareigų ir atsidėti tik darbui LTSR Aukščiausiojoje Taryboje.“

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Ar yra prieštaravimų? Prašau balsuoti. Kas už tai, kad toks kreipimasis būtų priimtas? Ačiū. Kas prieš? Vienas, du... Prašau dar palaikyti. Suskaičiavau du. Kas susilaikė? Susilaikiusių yra tikrai daugiau. Ačiū. Bet taip pat negaliu suskaičiuoti.

ALBERTAS ZALATORIUS. Ačiū. Kitas rezoliucijas perskaitys kitas komisijos narys.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Prašome gerbiamąjį Rolandą Paulauską tęsti rezoliucijų pristatymą.

ROLANDAS PAULAUSKAS. Rezoliucija dėl vietos savivaldos rinkimų. „Rinkimai į vietos savivaldos tarybas tokie pat svarbūs, o gal net svarbesni, negu rinkimai į Lietuvos

TSR Aukščiausiąją Tarybą. Naujai išrinkti miestų, rajonų ir apylinkių tarybų deputatai turės labai daug teisių ir galimybių pakeisti valdančiosios partijos įvestą tvarką – tikriau sakant, panaikinti betvarkę ir žmonių beteisiškumą.

Sąjūdis yra pasiryžęs skirti didelį dėmesį šiems rinkimams. Reiktų ne tik ieškoti tinkamų kandidatų į deputatus, bet ir mums patiems pasidaryti agitatoriais, patikėtiniais, rinkimų stebėtojais.

Būtina pasiekti, kad ne komunistų partija, anksčiau kontroliavusi gyvenimą nuo viršaus ligi apačios, o patys kaimų ir miestų žmonės spręstų, kaip jiems tvarkytis, kaip ūkininkauti, ką statyti ir kaip dalintis darbo vaisiais.

Kiekviena tauta turi tokią valdžią, kokios ji verta. Tegul daug iškentusi mūsų Tėvynė išsirenka tokius deputatus, kurie bus tikri Lietuvos patriotai, gerbs jos kalbą, kultūrą, sieks jos nepriklausomybės ir gerovės."

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Prašom. Kategoriškų prieštaravimų. (*Balsas salėje*) Aš labai atsiprašau, bet labai sunkiai girdėti, jeigu jūs pasistengtumėte pasakyti tą patį daug garsiau, gal aš galėčiau pakartoti. (*Balsas salėje*) Gerbiamieji, prašom neredaguoti, mes apie tai kalbėjome. Prašau neredaguoti, dirbo kalbininkai ir redaktoriai. Jeigu jūs turite esminių prieštaravimų, tada prašom. Esminių prieštaravimų? Prašom. Prašom žymiai garsiau, o visą konferenciją prašyčiau kaip nors patylėti.

Gerbiamieji, turbūt ne visi girdėjo, aš pakartosiu. Buvo siūloma nukelti rinkimus į vietines tarybas mėnesiui, kad išsiskirtų rinkiminės kompanijos į Aukščiausiąją Tarybą ir į vietines tarybas. Prašau manęs išklausyti. Seimo sesijoje šiandien per pietus taip pat buvo svarstomas šitas klausimas. Pasisakė Seimo deputatai ir už tokią nuomonę, ir už priešingą, už tai, kad laukti neturime kada, reikia grobiamą Lietuvą gelbėti. Nors balsuojant buvo balsuojama ir už štai šitą, dabar pateiktą pasiūlymą, dauguma Seimo balsavo už tai, kad reikia raginti žmones įtempti visas jėgas ir rinkimus suruošti tada, kada jie numatyti, tai yra kovo 24 d., nes kitu atveju gali būti per vėlu. (*Plojimai*) Tačiau pasiūlymas buvo, todėl mes jį turime balsuoti. Pabandykime padaryti taip. Balsuokime ir pažiūrėkime: jeigu bus aiški persvara, tada neskaičiuosime. Jeigu balsų bus apylygiai, turės pasiruošti balsų skaičiavimo komisijos nariai, tada aš juos pristatysiu, kad ir nepilną sąrašą, išsisklaidyti po salę ir suskaičiuoti balsus.

Kad ir kaip būtų, dėl to mėnesio nukėlimo, man regis, rezoliucijos tekstas keistis neturėtų. Arba jeigu mes nubalsuotume už rinkimų nukėlimą, tada tiesiog pridėtume vieną sakinį. Dabar, kadangi mes pradėjome svarstyti rezoliucijos tekstą, prašyčiau balsuoti už tekstą. Kitas balsavimas bus dėl rinkimų datos. Prašom balsuoti, kas už tai, kad konferencija priimtų rezoliuciją dėl vietos savivaldos rinkimų. Kas už? Ačiū. Matau, kad daug. Kas prieš? Vienas. Vieną mačiau tikrai. Kas susilaikė? Matau ne mažiau kaip aštuonis. Ačiū. Balsų dauguma rezoliucija priimta.

Dabar prašau balsuoti dėl datos. Prašom. (*Balsai salėje, negirdėti*) Ačiū. Aš pakartosiu klausimus. Vienas buvo, ar nesvarstytas pasiūlymas Aukščiausiajai Tarybai, kad pratęstų kėlimo terminą iki kovo 1 d. visiems galimiems kandidatams, o ne tik tiems, kurie dalyvauja rinkimų kovoje dėl vietų Aukščiausiojoje Taryboje. Ir antras, ar nebuvo svarstomas klausimas dėl kadencijos sutrumpinimo vietinėse tarybose iki 2,5 metų. Atsakau į abu klausimus – ne. (*Balsai salėje*) Ačiū.

Gal vis dėlto reikėtų paprašyti konferencijos dalyvių baigti spręsti pradėtą klausimą, o tada pereiti prie kito. Todėl aš prašau balsuoti. Kas už tai, ką pasiūlė gerbiamasis kolega, kad rinkimai į vietines tarybas būtų nukelti mėnesiu, tai yra maždaug iki balandžio 24 d.? Pasiūlymas buvo, turime balsuoti. Kas už? (*Balsai salėje. Labai nedaug.*) Tikrai matau, kad labai nedaug.

ALOYZAS SAKALAS . Maždaug dvidešimt balsų.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Kas prieš tokį pasiūlymą? Ačiū, aiški dauguma. Šitas klausimas išspręstas. (*Balsai salėje*)

Dėmesio! Buvo pasiūlymas kreiptis į Aukščiausiąją Tarybą, kad būtų suvienodintos teisės ir kandidatų kėlimo terminas būtų pratęstas iki kovo 1 d. Ar kas nors pasisakytų prieš tokį pasiūlymą? Tada teikiu balsuoti. Kas už tai, kad konferencija priimtų kreipimąsi į Aukščiausiąją Tarybą, prašydama pratęsti kandidatų į vietines tarybas iškėlimo terminą visiems kandidatams iki kovo 1 d. Kas už? Ačiū. Kas prieš? Vienas, du trys... Atsiprašau, buvo daugiau prieš, bet nespėjau suskaičiuoti. Kas susilaikė, prašau pakelti rankas?

ALOYZAS SAKALAS. Maždaug dvidešimt balsų.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Yra susilaikiusių, bet aiškia persvara toks kreipimasis bus priimtas. Aš manau, kad konferencija patikės prezidiumui jį tiksliai suredaguoti ir konferencijos gale pateikti tikslų tekstą. Prašom tęsti. (*Balsai salėje*)

Dėl 2,5 metų, man atrodo, čia yra daug sudėtingesnis dalykas ir jo neapsvarsčius, neparengus motyvuoto projekto, vargu ar gali konferencija priimti. Jeigu jūs parengsite motyvuotą, argumentuotą tekstą ir pasiūlysite... (*Balsai salėje*) Ačiū. Prašom tęsti, gerbiamasis Rolandai.

ROLANDAS PAULAUSKAS. Konferencijos rekomendacija. „Konferencija rekomenduoja rajonų ir miestų Sąjūdžio konferencijoms rinkimų metu vienoje apygardoje remti tik vieną kandidatą.“ (*Plojimai*)

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Ačiū. Pasiūlymas konferencijai priimti tokią rekomendaciją buvo suformuluotas Seimo posėdyje. Ar yra prieštaraujančių? Aš norėčiau paaiškinti, kad konferencija neįsako, neliepia vietos sąjūdininkams būtent taip daryti. Tai yra tik rekomendacija, konferencijos nuomonė, nes vieną kandidatą remti būtų naudingiau ir didesni šansai laimėti, negu tuo atveju, kada remiami keli kandidatai. Tik tiek. Prašau. (*Balsai salėje*) Jūsų klausimas teisėtas, todėl aš ir sakiau, kad tai yra tik rekomendacija. O tokiu atveju, be abejo, vietos sąjūdininkai rinksis geresnį variantą. (*Balsai salėje*) Taip. Dar yra klausimų? Nematau. Prašom. (*Balsas salėje*) Aš atsiprašau, dabar priekyje kalba. (*Balsas salėje*) Aš pagarsinsiu. Gerbiamasis Urba prieštarauja tokiam pasiūlymui, jis sako, kad tai prieštarauja Sąjūdžio įstatams, kur pasakyta – tiesa, aš neprisimenu tokios vietos, – kad visiems sąjūdininkams sudaromos vienodos galimybės. Ar bus dar pasisakymų šia tema?

Prašom balsuoti. Aš supratau, kad Kęstutis Urba prieštarauja tokiai rezoliucijai. Vadinasi, yra du pasiūlymai: priimti tokį kreipimąsi-rekomendaciją vietos sąjūdininkams, o kitas pasiūlymas – nepriimti. Kas už tai, kad būtų priimta rezoliucija, kurią ką tik perskaitė R. Paulauskas? Kas už? Atsiprašau, prašom dar nebalsuoti. Yra norinčių dar kartą išgirsti rezoliuciją. Prašau, Rolandai.

ROLANDAS PAULAUSKAS. Gerai, dar sykį perskaitau. „Konferencija rekomenduoja rajonų ir miestų Sąjūdžio konferencijoms rinkimų metu vienoje apygardoje remti tik vieną kandidatą.“

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Prašom balsuoti, kas už tokią rezoliuciją? Ačiū. Prašom nuleisti rankas. Kas prieš? Dabar jau daugiau prieš. Bet ar iš tų, kurie balsuoja prieš, kas nors nesutinka, kad jūsų mažuma. Nėra prieštaraujančių. (*Plojimai*) Ačiū. Kas susilaikė? Taip pat yra daug. Ne tokia ryškia persvara, kaip kitos rezoliucijos, bet ši taip pat priimta balsų dauguma. Prašom toliau.

ROLANDAS PAULAUSKAS. Kreipimasis į pasaulio lietuvius. „Tūkstantį lietuvių – Lietuvai. Lietuvos sūnūs ir dukros! Atgimstanti Lietuva šaukiasi jūsų pagalbos! Bolševizmas sustabdė mūsų krašto ekonominį, kultūrinį, politinį vystymąsi, vykdė tautos genocidą.

Atkuriant nepriklausomybę, mūsų laukia ne tik ekonominiai sunkumai. Mums teks pertvarkyti švietimą, mediciną, prekybą, pramonę, administraciją – visas gyvenimo sferas.

46–47 p. Sąjūdžio rinkiminė konferencija „Lietuvos kelias“ 1990 m. Fotografas Jonas Juknevičius. LCVA.

Mes stokojame žmonių, mokančių dirbti ir gyventi normalioje visuomenėje ir, matyt, negreit jų turėsime pakankamai.

Todėl kreipiamės į jus, pasaulio lietuviai, prašydami atvažiuoti padėti. Vien savo buvimu, modernesne galvosena, geresne darbo kultūra, tvirtesne morale galite daug prisidėti prie Lietuvos valstybės atkūrimo.

Mums reikia profesorių, mokytojų, gydytojų, inžinierių, sugebančių atsakyti už savo sprendimų pasekmes. Reikia įstatymus gerbiančių policininkų profesionalų, ūkininkų, įvairių amatininkų ir aukštos kvalifikacijos darbininkų.

Atvykite į Lietuvą! Kiekvienas sudarysite salelę tos Lietuvos, kurią jau antri metai mėginame atkurti ir, žinoma, atkursime. Tačiau jūsų padedami tai padarysime kur kas greičiau." (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Ar yra...

ROLANDAS PAULAUSKAS. Prieš balsuojant, vis tik norėčiau pagarsinti pasiūlymą.

EUGENIJUS GENTVILAS. Aš labai atsiprašau dėl vieno dalyko. Ar ten „salelė", ar „dalelė" turėtų būti? Panašu, kad ten kalbama apie salelę.

ROLANDAS PAULAUSKAS. Salelė.

EUGENIJUS GENTVILAS. Tik parašyta „salelė".

ROLANDAS PAULAUSKAS. Čia ir taip, ir taip galėtų būti.

ALOYZAS SAKALAS. Ar turėtumėte kas nors esminių prieštaravimų?

ROLANDAS PAULAUSKAS. Aš turiu pasiūlymą, kuris gali būti esminis. Jį mums pateikė Zita Vanagaitė. Aš trumpai perskaitysiu esmines mintis. Mūsų pareiga, skola ir skausmas – susigrąžinti tebevargstančius imperijos pakraščiuose ištremtuosius Lietuvos piliečius, kurie savo žiniomis trokšta būti naudingi Tėvynei, Lietuvai ne mažiau nei mes. Dabar neleiskime klasifikuoti žmonių pagal tai, kurie mums būtų naudingesni. Suvienykime jėgas tautiečių, gyvenančių ir Rytuose, ir Vakaruose. (*Plojimai*)

Taigi yra siūlymas dar vienos rezoliucijos-kreipimosi į Rytuose gyvenančius lietuvius, arba suvienyti juos į vieną.

ALOYZAS SAKALAS. Yra du pasiūlymai. Vienas – nauja rezoliucija, o antras – įdėti tuos žodžius į tą pačią rezoliuciją. (Šurmulys salėje) Kas būtų už? (*Balsas salėje*) Tai kas būtų už...

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Gerbiamieji, vis dėlto aš labai prašyčiau dar kartą...

ALBERTAS ZALATORIUS. Aš galiu paaiškinti nuo komisijos. Mes šitą klausimą svarstėme, ir sujungti į vieną rezoliuciją – tai bus trigubai daugiau darbo, negu padaryti dvi rezoliucijas. Todėl reikėtų visą tekstą pertvarkyti, kad tai būtų kreipimasis į visus. Čia tekstas kaip rezoliucija, tik jį reikia dar truputį įforminti, patvarkyti ir priimti kitą rezoliuciją.

Dabar dėl tų moralių. Aš jau nugirdau, turima galvoje moralė, tai ne vien tik vyro ir moters santykių moralė. Mes esame kur kas dviveidiškesni žmonės, mažiau tiesūs žmonės negu tie žmonės, kurie kalbėjo visą laiką tiesą. Todėl atsirado tie žodžiai rezoliucijoje. Neįsižeiskime, man atrodo, norėdami kviesti, padarykime šiokį tokį reveransą.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Gerbiamieji, labai prašau dabar visus kalbančius atsisėsti, prašau jus atsisėsti. Žodis suteikimas tam ponui, kuris ką tik buvo atsistojęs. Prašau kalbėti.

Balsas salėje. Aš tik norėčiau pasakyti, kad kvietimas pasaulio lietuvių, kiek mes esame atskira valstybė, taip... (*Kalba ne į mikrofoną, negirdėti*)

ROLANDAS PAULAUSKAS. Matote, šitos rezoliucijos kontekstas vis dėlto kalba apie Vakaruose gyvenančius lietuvius.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Gerbiamieji, man šiek tiek keista, kad jūs, turėdami šitą rezoliuciją nuo pat ryto, ir buvo duotas terminas pasiūlymams, tik dabar ėmėte juos kelti. Be abejo, aš negaliu ir nenoriu uždrausti tai daryti. Vis dėlto norėčiau, kad jūsų pasiūlymai būtų visiškai konstruktyvūs, absoliučiai tiksliai suformuluoti, tik tada juos galima svarstyti. Kitu atveju priekaištų, apibendrinimų ar ko nors kito mes svarstyti negalime,

tik konkrečias formuluotes. Todėl jeigu jūs turite pasiūlymą, kaip tiksliai formuluoti pavadinimą, prašau jį pateikti, mes balsuosime. Bet kol kas jūs turite laiko tam pasiruošti, nes iki šiol mes neišsprendėme klausimo, ar svarstome ir tvirtiname dvi skirtingas rezoliucijas, ar vieną. Gerbiamasis Zalatorius komisijos vardu paprašė, kad būtų tvirtinamos dvi rezoliucijos. Prašau už tai...

ALBERTAS ZALATORIUS. Aš noriu pridėti. Man atrodo, pirmąją rezoliuciją reikia pavadinti taip: „Kreipimasis į išeivijos lietuvius." Laisvas pasaulis, žinote, gal kas nors gyvena kur nors ir Pietų Afrikoje, šimtas žino, koks išeivis. Gal į išeivijos, būtų aišku, kad ne į išvežtuosius.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Gerbiamieji konferencijos dalyviai, vis dėlto aš norėčiau pirmiausia išspręsti tą klausimą, nuo kurio mes pradėjome. Dvi rezoliucijos, tai yra kreipimasis į pasaulio lietuvius, turime galvoje Vakarų ir į tebesančius tremtyje tremtinius. Dvi rezoliucijos. Ir antras variantas, viena rezoliucija viską sujungus. Aš, be abejo, aš matau jūsų ranką ir tuojau suteiksiu jums žodį. Prašom kalbėti būtent šiuo klausimu.

KAZIMIERAS ANTANAVIČIUS. (*Kalba ne į mikrofoną, negirdėti*) Vadinasi, jokių garantijų tiems žmonėms, kad jie... Aš šiurkščiai kalbu, bet teisingai. Taigi po to, kai mes įvardinsime, kad mes tikrai esame... mes galėsime tokį tekstą siūlyti.

ALOYZAS SAKALAS. Kolega siūlo nepriimti rezoliucijos štai dėl tokių motyvų, kadangi mes negalime suteikti jokių garantijų atvykusiems į Lietuvą gyventi esant dabartinėms sąlygoms. Trumpai esmė to pasiūlymo būtų tokia. (*Plojimai*)

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Gerbiamasis Antanavičius, labai prašau tylos, nes kada mes kalbame, kad ir pašnibždom, tai priekį kalbančiojo nesigirdi. Prašom.

KAZIMIERAS ANTANAVIČIUS. (*Kalba ne į mikrofoną, negirdėti*) Dėl balsavimo... Jūs pasakėte du variantus, yra trys variantai... Ir priimti bendrą rezoliuciją.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Dar kartą prašom kalbėti.

KAZIMIERAS ANTANAVIČIUS. (*Kalba ne į mikrofoną, negirdėti*)

Balsas salėje. Priimti vieną rezoliuciją, kuri yra pasiūlyta gerbiamojo Antanavičiaus.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Ir ketvirtas variantas – nepriimti nieko. Ačiū. Aš priimu gerbiamojo K. Antanavičiaus pastabą. Buvo pirmas pasiūlymas autorių priimti tą projektą, kuris jums pateiktas. Priimti dvi rezoliucijas, tai yra tą pataisytą projektą ir tai, ką perskaitė gerbiamasis R. Paulauskas, antrąją rezoliuciją. Trečias variantas priimti bendrą rezoliuciją, iš jų abiejų padarius vieną. Ir ketvirtas variantas nepriimti visai nieko.

Aš manau, kad mes turėtume eiti tokia tvarka. Kadangi balsuoti galima tik dėl dviejų alternatyvinių variantų, tai pabandysime taip ir formuluoti. Priimame kokį nors tekstą dėl kreipimosi į išeiviją, turiu galvoje taip pat ir tremtinius, ar nepriimame nieko. Štai pirmas balsavimas dėl tokių alternatyvų. Kas už tai, kad mums reikalingas tekstas šia tema, kad mes turime ką nors priimti, toliau svarstysime ką. Ačiū, matau, kad nemažai. Kas prieš, tai yra kas už tai, kad mums nereikia nieko priimti šia tema? Irgi nemažai. Prašom vis dėto tuos, kurie balsuoja prieš, apsižiūrėti. Dar prašau palaikyti pakėlus rankas. Prašau dar balsuoti prieš. Tikrai daug, ypač priekyje. Prašau atidžiai žiūrėti, nes aš dabar paprašysiu dar kartą balsuoti, kas už? Tai yra pakartoti patį pirmąjį balsavimą. Ačiū. Prašau pakartoti prieš tai buvusį balsavimą, tai yra kas už? Vis dėlto aiški dauguma. Reiškia, imame svarstyti.

Kas už tai, kad reikia... Dėmesio! Prašom rimties. Kas už tai, kad reikia kreiptis tik į Vakarų pasaulio arba į laisvojo pasaulio, arba į išeivijos lietuvius, na suprantama, apie ką kalbame. Tik į laisvojo pasaulio lietuvius. Alternatyva bus, kad reikia kreiptis ir į tuos, ir į tuos. Kas už tai, kad tik į Vakarų pasaulio lietuvius kreipiamės? Labai nedaug. Kas už tai, kad reikia kreiptis ir į laisvojo pasaulio lietuvius, ir į tremtinius? Dauguma. Reiškia, reikalingi du tekstai, reikalingas kreipimasis į ten ir į ten.

Dabar pasilieka tik tokia alternatyva, ar mes priimame du atskirus kreipimusis, ar juos sujungiame į vieną ir padarome bendrą tekstą. Bendras tekstas, gerbiamojo Zalatoriaus nuomone, turėtų būti labai sunkiai daromas.

Taigi, taigi... Gerbiamieji, prašom balsuoti. Kai kas man priekyje sufleruoja, kad jis iš viso neįmanomas, tačiau balsavimui pasiūlyta, todėl aš turiu siūlyti balsuoti ir jums. Kas už tai, kad būtų rašomi du atskiri tekstai, kas už? Ačiū. Turbūt bus dauguma. Kas už tai, kad būtų daromas vienas tekstas, bendras? Yra nemažai, bet vis dėlto mažuma... Norėčiau perskaityti...

Balsas salėje. ... Aš pasiūlymų laukiu dėl šito teksto. Esminiai pasiūlymai dėl teksto.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Prašom pasakyti, bet jeigu jie tikrai esminiai.

Balsas salėje. Pirmiausia, jeigu jį priimtume, tai mes neturime pamiršti, kad mes Lietuvos nekuriame tuščioje vietoje, o kaip šiandien šioje sesijoje buvo kalbama, atkuriame Lietuvą. Tai esminis dalykas, šito negalima pamiršti.

ROLANDAS PAULAUSKAS. Taip ir parašyta, mes pataisėme – atkuriame.

Balsas salėje.... Mes sukursime Lietuvą, o reikia – atkursime.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Gerbiamieji, labai prašau atidžiai įsiklausyti į tai, kas buvo pataisyta. Ačiū. Prašau. (*Balsai salėje*) Prašau tylos! Deja, gyvenimas rodo, kad kol kas nesugebame. Ar kas nors gali tam prieštarauti? Aš jums galiu pateikti labai daug pavyzdžių, iš kurių matosi, kad mes tikrai nemokame.

Gerbiamieji, kas už tai, kad baigtume diskusijas? Ačiū. Kas už tai, kad tęstume diskusijas? Mažuma. Ačiū, nebegalime. Diskusijos baigtos. Ačiū. Gerbiamieji, kas už tai, kad priimtume... Atsiprašau, ar yra reikalaujančių perskaityti dar kartą, ar nereikia? Manau, kad nereikia. Prašom balsuoti. Kas už tai, kad priimtume šį kreipimąsi? Ačiū. Kas prieš? Mažuma. Kas susilaikė? Maždaug tiek pat, kaip ir prieš. Ačiū.

Gerbiamasis Rolandai Paulauskai, ar mes galėtume priimti galutinį antrosios rezoliucijos tekstą, antrojo kreipimąsi?

ROLANDAS PAULAUSKAS. Manau, mums reikėtų trupučio laiko.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Prašom tada jį pakartoti. Aš manau, kad mes galėtume balsuoti už tokį tekstą kaip už pagrindą, konferencijos pabaigoje pristatyti jums galutinį tekstą ir už jį balsuoti. Prašau dar pakartoti tekstą ir balsuosime kaip už pagrindą.

ROLANDAS PAULAUSKAS. Aš tik pakartosiu ankstesnės rezoliucijos pavadinimą. Vadinsis „Kreipimasis į išeivijos lietuvius“, nes čia kilo diskusijos.

ALBERTAS ZALATORIUS. Čia dar siūlo nubraukti šitą pavadinimą, kuris man irgi trupučiuką keistai skamba. Tą tūkstantį lietuvių lietuviams... Kaip sako, milijoną tonų liaudžiai, man atrodo, nereikia kreipimosi į išeivijos lietuvius.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Gerbiamieji, net nežinau, ką daryti. Turbūt balsuokime nebešnekėdami, kad paliktume komisijai sutvarkyti pavadinimą ir pristatyti galutinį variantą kartu su antrąja rezoliucija. Sutinkat? Sutinkame. Prašom perskaityti antrosios rezoliucijos esmę.

ROLANDAS PAULAUSKAS. „Pirmoji mūsų pareiga, skola ir skausmas susigrąžinti tebevargstančius imperijos pakraščiuose ištremtuosius Lietuvos piliečius, kurie savo žiniomis trokšta būti naudingi Tėvynei Lietuvai ne mažiau nei mes. Jie girdi Tėvynės šauksmą, o kai kurie dar mena nepriklausomą Lietuvą. Dabar neleistina klasifikuoti žmonių pagal tai, kurie mums būtų naudingesni. Suvienykime jėgas tautiečių, gyvenančių ir Rytuose, ir Vakaruose.“

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Ar priimtinas toks tekstas kaip pagrindas? Prašom balsuoti. Kas už tai, kad tokį tekstą priimtume kaip pagrindą? Ačiū. Kas prieš? Yra prieš, bet nedaug. Kas susilaikė? Taip pat neypatingai daug. Ačiū. Rolandai, jūsų visos rezoliucijos?

Gerbiamieji, Sąjūdžio Seimas trumpoje savo sesijoje nusprendė skirti Sąjūdžio suvažiavimą balandžio 20, 21, 22 dienomis. Tai yra preliminari data, bet į ją, matyt, reikėtų

orientuotis. Balandžio 20, 21, 22 dienomis. Ir paskyrė suvažiavimui rengti Suvažiavimo rengimo komitetą, turbūt taip reikėtų pavadinti, tris pirmininkus, kurie yra atsakingi: už suvažiavimo organizavimą – Algirdas Kaušpėdas, už Sąjūdžio naujųjų įstatų parengimą – Gediminas Šerkšnys, už Sąjūdžio naujosios programos parengimą – Česlovas Stankevičius.

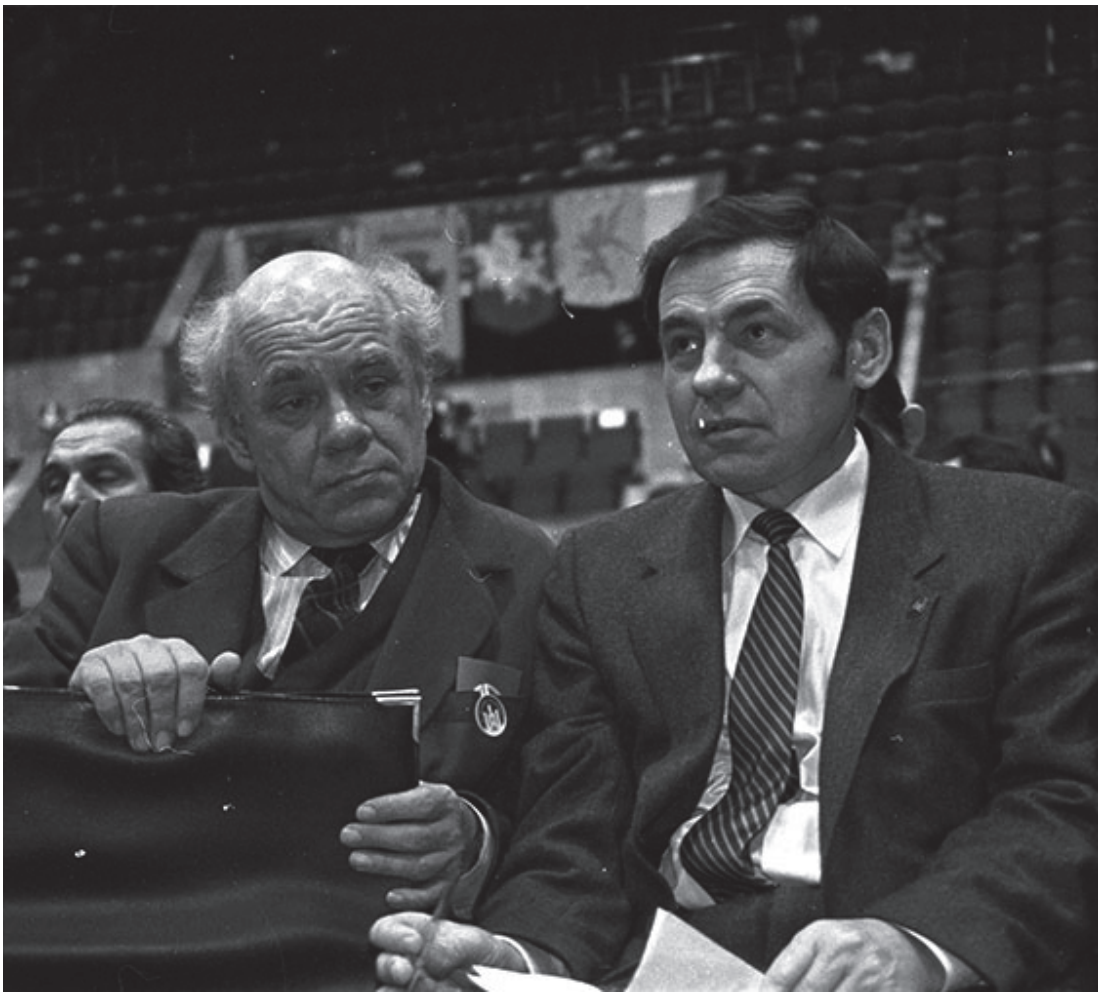
Prašau konferencijos pritarti Seimo sprendimui, pirma, dėl suvažiavimo preliminarios datos, antra – dėl pirmininkų, kurie atsakingi už suvažiavimo parengimą. Prašau jūsų pritarimo dėl suvažiavimo datos. Ačiū. Kas prieš? Yra prieš, bet nedaug. Prašau jūsų pritarimo dėl suvažiavimo parengimo komiteto pirmininkų. Prašau pritarti. Ačiū. Kas nepritaria šiems žmonėms? Vienas, du, trys. Daugiau nematau. Ačiū.

Gerbiamieji mūsų posėdis vyko labai organizuotai, labai tiksliai, mums netgi pavyko sutaupyti pusantros minutės.

Dabar... Prašau dėmesio! Dabar pertrauka. 18.30 val. – Sąjūdžio remiamų kandidatų pristatymas. Prašau žmones, kurie pristatys savo kraštų kandidatus, dabar, tuojau pat, susirinkti 27 kambaryje.

Pertrauka

Tęsinys kitame numeryje

MĄSTYMAI

VYTAUTAS SINICA

GEROVĖS PATRIOTIZMAS

Patriotizmo sąvoka, kaip visi *-izmai*, yra moderno kūdikis, kurio gimimas paprastai siejamas su XVIII a. prancūzų švietėjų, pirmiausia Žano Žako Ruso, darbais. Švietėjai konceptualizavo patriotizmą kaip pilietinę dorybę, tačiau šios sąvokos turinys skirtingu mastu ir formomis buvo skatinamas ir egzistavo kone nuo pirmųjų politinių vienetų atsiradimo.

Patriotizmo sąvoka visada buvo įvairių diskusijų objektas. Nuo pat XIX a. dėl šios sąvokos tuščiai ginčytasi, tuo pačiu mėginant primesti norimą reikšmę. Šio ginčo dalyviai stengėsi apibrėžti, kas yra tikrasis patriotizmas, o kitaip suprastą patriotizmą laikė tiesiog „netikru“ ir tapatino su neigiamas asociacijas keliančiais reiškiniais.

XX a. antrojoje pusėje įsivyravo neomarksistų inicijuotos diskusijos, ar patriotizmas, kad ir kaip suprastas, apskritai yra dorybė, ar yda. 1994 m. Ričardas Rorty (Richard Rorty) viešai pasiūlė nelaikyti patriotizmo dorybe, teigdamas, jog savikritiški galime būti tik atsisakę didžiavimosi savo tautine tapatybe. Patriotinį ugdymą keisti kosmopolitiniu ragino Marta Nusbaum (Martha Nussbaum), kuri rėmėsi ta pačia prielaida apie patriotizmo moralinę vertę[1]. Patriotizmo oponentai abejoja pirmenybės teikimo konkrečiai asmenų grupei (tautiečiams ar bendrapiliečiams) moralumu ir teigia, kad patriotizmo keliami reikalavimai yra nesuderinami su universaliomis bendražmogiškos moralės normomis. Patriotizmo šalininkai šiame ginče atsako, kad atmetus patriotizmą, nėra jokio savo veiksmingumą įrodančio būdo užtikrinti piliečių ištikimybę savo šaliai ir būtiną nuostatą prireikus pasiaukoti dėl jos išlikimo[2]. Paprastai kaip geriausia alternatyva siūlomas Jurgeno Habermaso (Jürgen Habermas) išplėtotas konstitucinis patriotizmas. Net jei ir būtų veiksmingas, jis neduotų pirmenybės vieniems asmenims prieš kitus prigimtiniu pagrindu, tačiau ir tuo atveju reikalavimas nevienodai vertinti skirtingų šalių piliečius išlieka. Ši diskusija, nors aktyviai plėtojama Vakarų šalyse, Lietuvoje kol kas netapo populiari: patriotizmo kaip dorybės sampratą kvestionuoja tik pavieniai akademinės bendruomenės ar tariamos savaiminės vertės įvairovę skatinančių nevyriausybinių organizacijų nariai, į šią diskusiją neįnešę jokių naujų, unikalių argumentų.

Lietuvoje nuo pat nepriklausomos valstybės sukūrimo iki šių dienų nesiliauja ir kitas su patriotizmu susijusias diskusijas užgožia būtent pirmasis ginčas – kas yra tikrasis patriotizmas. Šios sąvokos reikšmė buvo radikaliai pakeista sovietmečiu ir, nors atkūrus nepriklausomybę daugeliu aspektų buvo pasirinkta restitucinė (atkurianti prieškario Lietuvos bruožus) ir imitacinė (kopijuojanti Vakarų šalis), o ne kontinuacinė (adaptuojanti okupacinės santvarkos bruožus) režimo kaitos orientacija[3], tačiau patriotizmo suvokimas vis dažniau ir garsiau Lietuvoje įgyja būtent sovietinę, o ne tarpukario Lietuvos ir apskritai moderniajai politinei minčiai įprastą reikšmę. Šią tendenciją vaizdingai galima pailiustruoti Antano Sniečkaus ir Andriaus Kubiliaus politinio mąstymo pavyzdžiais. Tai du politikai, kurių vienam patriotizmo sampratą monopolizuoti leido einamos pareigos, o kitam būdinga

[1] *Nussbaum M. Patriotism and Cosmopolitism. Boston Review, 1994-10-01. [http://www.bostonreview.net/martha-nussbaum-patriotism-and-cosmopolitanism, žiūrėta 2014-06-02].*

[2] *McIntyre A. Ar patriotizmas yra dorybė? // Šiuolaikinė politinė filosofija: antologija. Vilnius, Pradai, 1998, p. 503–522.*

[3] *Norkus Z. Kokia demokratija? Koks kapitalizmas? Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 333.*

pretenzija patriotizmą monopolizuoti kaip išimtinai Tėvynės Sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų (TS-LKD) partijos vertybę net ir susiduriant su pasipriešinimu politinėje ir pilietinėje visuomenėje. Šiuo tekstu nepretenduojama į išsamią patriotizmo sampratų istorinės kaitos analizę, o tik mėginama atkreipti skaitytojo dėmesį į vieną ryškesnių šiandieninės nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos politinio mąstymo paradoksų.

Klasikinio patriotizmo raida

Patriotinis jausmas kaip meilė ir pareiga savo politinei bendruomenei ir valstybei senovės pasaulyje aiškiausiai išreikštas graikų polyje ir apskritai pirmiausia gimsta mažose, anot Benedikto Andersono (Benedict Anderson), jų įsivaizdavimo nereikalaujančiose bendruomenėse. Ankstyvasis dar neįsivardyto patriotinio įsipareigojimo objektas buvo politiškai savarankiškas miestas-valstybė, tegu ir turintis imperinių pretenzijų, tačiau jusliškai apčiuopiamomis geografinėmis miesto ribomis brėžiantis ir savitu gyvenimo būdu pasižyminčios bendruomenės ribas (Atėnai, Roma, Kartagina ir kiti)[1]. Miestas senovės pasaulio politinėms bendruomenėms buvo pirmoji istorinė tėvynės forma, ankstyvoji *patria*, žadinusi žmonių prieraišumą ir įsipareigojimą jai gerokai anksčiau už plačius teritorinius valstybinius darinius (*territorial states*)[2].

Vėlyvaisiais viduramžiais kartu su prasidėjusia valstybių centralizacija ėmė formuotis ir teritorinis prisirišimas prie tiesiogiai nepatiriamos ir šia prasme „įsivaizduojamos" tėvynės. Tokie modernūs santykiai su *patria* Vakarų krikščionijoje gyvavo Anglijoje, Škotijoje, Prancūzijoje ir kitur. Pasak Koletės Bon (Collette Beaune), „prancūzų tautiškumo jausmas buvo suformuotas itin anksti, todėl prancūzai daug labiau už kitas tautas savo vertę kildino iš savojo tikėjimo ir atitikimo dieviškajai valiai. „Krikščioniškiausios" tautos apibūdinimas be jokių atskirčių vienodai galiojo karaliui, tautai ir teritorijai."[3] Tokioje sąmonėje galima užčiuopti jungties tarp tautos ir teritorinės valstybės formavimąsi. Meilė Prancūzijai buvo neatsiejama nuo pareigos ją ginti. XV a. pabaigoje „Kilmingųjų kodekse" rašoma, jog „kiekvienas turi atsiduoti šalies gynybai, o šlovė karūnuoja mirusius už savo šalį. Niekas nėra per sunku, jei to reikia dėl gimtosios šalies išsaugojimo."[4] Ši nuostata tapo XVIII a. Ž. Ž. Ruso pasiūlytos pilietinės religijos – tėvynės meilės[5] – pagrindu.

Sukūrus modernią Lietuvos valstybę, jos gyventojų sąmonėje ir politinėje mintyje įsitvirtino būtent modernioji patriotizmo samprata – patriotizmas kaip tautos, valstybės ir gimtojo krašto meilė. Stasys Šalkauskis nepalieka galimybės atskirti šių patriotinės meilės sudedamųjų dalių, teigdamas, kad tik šitoks įsipareigojimas tautai, valstybei ir kraštui gali būti vadinamas pilnutiniu patriotizmu[6], o meilę tik kuriam iš šių objektų vadinti patriotizmu reikštų drastiškai ir nepagrįstai plačiai išplėsti šios sąvokos turinį.

Lygiai taip pat, neatsiedami valstybės ir tautos, patriotinio įsipareigojimo objektą suprato ir kiti tarpukario Lietuvos politiniai mąstytojai nepriklausomai nuo jų krikščioniškos, tautininkiškos ar socialdemokratiškos pakraipos. Akivaizdžia ir vėliau lemtingos svarbos įgavusia išimtimi tapo komunistai, pabrėžę ne tautinį, o klasinį solidarumą[7], vėliau iš to kildinę ir atitinkamas suverenumo bei patriotizmo sampratas.

Trilypis patriotinio įsipareigojimo objektas plačiausiai išskleidžiamas Antano Maceinos knygoje „Tautinis auklėjimas". Autoriaus teigia, kad patriotizmas pirmiausia yra prisirišimas prie gimtosios žemės, antra – prie tame krašte gyvenančių ir veikiančių žmonių. Žinant A. Maceinos pažiūras, tai stebėtinai teritorinis, taigi ir labiau pilietinis tautiškumo supratimas, nes būtent tokia nuoroda įvardijama tauta[8].) Trečia, tai valstybinis susipratimas – sąmoningas pritarimas valstybės idėjai[9]. Įsipareigojimas tautai, kraštui ir valstybės idėjai laikomas įgimtu, patriotinis ugdymas gali tik padėti įsisąmoninti patį patriotinį jausmą ir jo objektus – tautą ir tėvynę[10]. Taip suvoktas patriotizmas remiasi prielaida, kad tautos nėra tik laikinos politinės kultūrinės bendruomenės, o turi ontologinę prasmę ir istorinę misiją – savo moralinio tobulumo siekį.

[1] *Armstrong J. A. Nations Before Nationalism. Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1982, p. 93.*
[2] *Braudel F. Capitalism and Material Life, 1400–1800. London, Weidenfeld & Nicholson, 1973, p. 399.*
[3] *Beaune C. The Birth of an Ideology: Myths and Symbols of the Nation in Late Medieval France. Berkeley and Los Angeles, Bernekey University Press, 1991, p. 285.*
[4] *Smith A. D. The Cultural Foundations of Nations. Hierarchy, Covenant, and Republic. Oxford, Blackwell Publishing, 2008, p. 100.*
[5] *Maiz R. The Myth of Civic Patriotism: Nationalism under the veil of the Republic of France // Requejo F. (ed.) Political Liberalism and Plurinational Democracies. Abington, Routledge, 2011, p. 168.*
[6] *Šalkauskis S. Lietuvių tauta ir jos ugdymas // Raštai. IV tomas. Vilnius, Mintis, 1995, p. 305.*
[7] *Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos kova dėl lietuvių tautos laisvės ir nepriklausomybės. Vilnius, Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1947, p. 14.*
[8] *Maceina A. Tautinis auklėjimas // Antanas Maceina. Raštai. VIII tomas. Vilnius, Mintis, 2002, p. 222.*
[9] *Ten pat, p. 221.*
[10] *Ten pat, p. 236.*

Tikras ir netikras patriotizmas Lietuvoje – tautinio idealo meilė

Tarpukario Lietuvoje brandžiausia politine mintimi ir įtaka išsiskyrę krikdemiškos pakraipos mąstytojai patriotizmą suvokė gana vienodai. Tiek „pedagogikos tėvui" S. Šalkauskiui, tiek jo „1936-ųjų generacijos" mokiniams, įskaitant A. Maceiną, patriotizmas reiškė tautos, valstybės ir krašto meilę, tačiau ne pasitenkinant tuo, kokie jie yra, o siekiant tikrovėje realizuoti savaip suvoktą tautinį idealą.

Pasak S. Šalkauskio, tikra meilė (o patriotizmą jis pats vadina tautybės meile) turi būti pagrįsta moralinės didybės pageidavimu mylimam dalykui. Mylima tai, kas sudaro mylimo dalyko idealinį tipą, tautos atveju – tautinį idealą[1]. „Patriotizmas, kuris nežengia toliau tautinės tikrovės, kuris myli ir gėrisi tauta tokia, kokia ji yra, tampa tautiniu egoizmu ir sykiu tautos išsivystymo užtvara."[2] Į idealą orientuotas patriotizmas laikomas išganančiu, o mylintis tautą ir valstybę tokias, kokios jos yra, – žudančiu, tad pirmasis tampa tikru, o antrasis – netikru. Taip apsaugomas pats patriotizmas kaip į dorybę nurodanti sąvoka.

Tiek S. Šalkauskis, tiek A. Maceina kelia patriotizmui reikalavimą siekti „tinkamai suprastos didybės savo tautai". Šiai mąstymo tradicijai būdinga nuostata, jog tautinė tapatybė tėra unikali žmonių kolektyvinio gyvenimo forma, kuri turi būti užpildyta universaliu bendražmogišku vertybiniu turiniu. Žmogus neturi kito ryšio su žmonija kaip tik per kultūrinę formą jam suteikiančią tautą[3]. Tautinė tapatybė kultūriškai tuo visuotinesnė, kuo tobulesnis jos turinys. Reziumuodamas šiuos reikalavimus, S. Šalkauskis teigia, kad „tikras patriotizmas yra tautinės savo individualybės meilė, pagrįsta pageidavimu savo tautai moralinės didybės, kylančios iš visuotinio žmonių dvasios turinio ir besireiškiančios individualinėmis tautybės lytimis"[4].

Toks į ateitį ir veiksmą orientuotas patriotizmo suvokimas galiausiai susiduria su dar viena jį apribojančia sąlyga. Tarpukario Lietuvos politiniame mąstyme dominavo nuostata, kad patriotizmas turi siekti tautos ir valstybės didybės, tačiau ši turinti būti griežtai moralinė, o ne materialinė. Nors tauta, anot A. Maceinos, turi pasiekti minimalias materialines sąlygas, būtinas dvasiniam tobulėjimui, tačiau jei materialinė gerovė tampa tautos egzistencijos tikslu, jam aukojama ir eikvojama energija, kurios nelieka kultūrinei kūrybai ir tobulėjimui[5]. Kultūrinė ir ekonominė pažanga yra supriešinamos istoriškai ir teoriškai ekonominį suklestėjimą matant kaip kultūrinio nuosmukio prielaidą.

S. Šalkauskio aiškinimu, patriotinis tautinis idealas negali būti materialinė gerovė dar ir dėl to, kad materialinės galimybės visada ribotos. Jų plėtra negali kėsintis į kitų lygių ir viena kitą gerbiančių, tačiau ribotų resursų pasaulyje gyvenančių tautų gerovę. Be to, pritardamas Nikolajaus Berdiajevo tezei, esą kultūrinis klestėjimas atvirkščiai proporcingas materialiniam, jis aiškina, kad pastarojo plėtra negalima ir jau vien dėl to, kad užkerta kelią kultūrinei („tikrajai") tautos pažangai. Galiausiai materialinė gerovė ne tik nesprendžia tautos moralinių bėdų, bet ir jas slepia[6]. Šiais normatyviniais argumentais tarpukario Lietuvoje grįstas materialinės gerovės siekio kaip patriotinio veikimo programos atmetimas.

Sovietinė patriotizmo revoliucija

Okupacinis ir totalitarinis komunistų režimas dėl savo prigimties ir pobūdžio neišvengiamai turėjo pasiūlyti kitą patriotizmo sampratą kitoje politinėje tikrovėje. Per okupaciją ir aneksiją drastiškai nukirtęs visus tautinę valstybę legitimuojančius principus, sovietinis imperializmas sau pateisinti negalėjo remtis visuotinai pripažinta tautų apsisprendimo teise, nors visada deklaratyviai tuo gyrėsi ir mėgino tą daryti, teigdamas tautą esant visų pirma proletariatą, kuris kuria tautinę kultūrą, o represyvi tautinė buržuazija ją tik perima ir eksploatuoja.

Komunistų partija savo valdžią visada legitimavo trimis pagrindiniais šaltiniais: pretenzija, kad partija sėkmingai vadovauja komunizmo statyboms, marksizmo-leninizmo

[1] *Šalkauskis S. Lietuvių tauta ir jos ugdymas, p. 306.*
[2] *Maceina A. Tautinis auklėjimas, p. 223.*
[3] *Maceina A. Tautinis auklėjimas, p. 237.*
[4] *Šalkauskis S. Lietuvių tauta ir jos ugdymas, p. 308–310.*
[5] *Maceina A. Tautinis auklėjimas, p. 229.*
[6] *Šalkauskis S. Lietuvių tauta ir jos ugdymas, p. 307–308.*

ideologija ir demokratiniu liaudies mandatu[1]. Fiktyvūs rinkimai ir propagandos priemonėmis skleidžiama tariamos komunizmo statybų sėkmės istorija neišvengiamai veikė dalį sovietinių respublikų visuomenių, tačiau nepriklausomai nuo to, kokios įtikinamos buvo šios priemonės, joms buvo reikalingas naujas valdžios pateisinimo mechanizmas.

Komunizmo statybos ir apskritai partijos ideologija savo esme buvo materialistinė, be to, utopinė – perkelianti išganymo perspektyvą iš anapusinio pasaulio į empirinę tikrovę. Komunizmas žadėjo visuotinę gerovę ir lygybę visame pasaulyje. Tokia ideologija materialinės gerovės kūrimą neišvengiamai pavertė valstybės tikslu. Tautinės valstybės normatyvinis tikslas buvo ją kuriančios tautos kultūrinis moralinis tobulėjimas, o socialistinėje imperijoje tautą pakeitė daugiatautė internacionalinė liaudis, neturinti jokių bendrų kultūrinių moralinių vardiklių, išskyrus valstybės skleidžiamą ir gyventojams privalomą materialistinę ideologiją. Valstybės tikslu ir pateisinimu jos piliečiams turėjo tapti materialinės gerovės sukūrimas.

Kartu su tikslu atitinkamai kito ir patriotizmo keliami reikalavimai bei samprata, nes patriotizmas, kaip trumpai apžvelgta pradžioje, yra neatsiejamas nuo politinės bendrijos valstybingumo formos. Geras patriotas sovietinėje valstybėje taip pat turėjo mylėti ne esamą tikrovę, o iškeltą idealą. Tačiau griežtai priešingai nei nepriklausomoje Lietuvoje šis idealas buvo ne tautinis, o materialinis.

Iškalbingai šį sovietinį patriotizmo supratimą atskleidžia A. Sniečkaus raštai. Savo 1967 m. tekste „Spalio revoliucija ir Lietuva“ LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus miglotai gina komunistinį patriotizmą: „Buržuaziniai nacionalistai teigia, kad komunistai neva nesą savo krašto patriotai. Tačiau visa istorijos raida patvirtina, kad komunistai yra nuoširdūs savo krašto patriotai. Mes mylime savo kalbą, savo kultūrą, didžiuojamės demokratinėmis ir revoliucinėmis praeities tradicijomis. Niekuomet lietuvių nacionalinė kultūra nežengė taip sparčiai pirmyn kaip Tarybų valdžios metais. Apie tai ryškiai kalba liaudies švietimo, aukštojo mokslo, lietuvių literatūros ir meno laimėjimai. Bet kiekvienas supranta, kad tik tvirti ekonominiai ir kultūriniai ryšiai su visomis tarybinėmis respublikomis leidžia toliau vystyti ir turtinti socialistinę lietuvių tautos kultūrą, stiprinti krašto valstybingumą. Mes turime ir toliau ugdyti tarybinį patriotizmą, meilę visai mūsų didžiajai Tėvynei, pasididžiavimą visų tarybinių tautų laimėjimais.“[2]

Išimtinai ilgoje citatoje slypi ištisi patriotizmo sąvokos transformacijos sluoksniai. Kaip ir būdinga sovietinei retorikai, daromi deklaratyvūs reveransai kultūrai, kalbai ir tradicijoms, tačiau atskleidžiama ir visiškai nauja patriotizmo sąvokos reikšmė. Pirmiausia, atsiejami gimtasis kraštas, valstybė ir tauta. Meilė gimtajam kraštui sovietiniam patriotizmui priimtina ir niekur nedingsta – nupolitintas teritoriškumas komunizmui nekėlė grėsmės. Kitaip yra su valstybingumo samprata: kalbama apie „krašto valstybingumą“ ir „meilę visai mūsų didžiajai Tėvynei“. Žinant, kad didžioji Tėvynė reiškė Sovietų Sąjungą, krašto valstybingumas šiame kontekste reiškia, kad LTSR laikoma valstybingumo forma. Žodis *kraštas* tampa reikšmingu – Lietuva mylima kaip platesnio politinio vieneto kraštas, teritorinis-administracinis vienetas, bet nieko daugiau. S. Šalkauskio ir A. Maceinos minima valstybės idėja šiuo atveju išnyksta, taip pat atsiejami gimtasis kraštas kaip teritorija ir Tėvynė kaip politinis vienetas. Jų ribos nebesutampa, nebeįmanoma jų prasmingai vartoti kaip sinonimų, o krašto reikšmė lieka vien emocinė.

Dar akivaizdžiau iš nepriklausomos Lietuvos politiniame mąstyme privalomos buvusios krašto–valstybės–tautos jungties pašalinama tauta. A. Sniečkaus džiaugsmas dėl kalbos ir kultūros pažangos slepia jų abiejų prasmės pakeitimą: kalba tėra instrumentiškai vartojama kaip sovietinio žmogaus indoktrinacijos ir socialistinio meno kūrybos priemonė, minima kultūros pažanga – vis didesnis principo „kultūra turi būti tautinė savo forma ir socialistinė savo turiniu“ įsigalėjimas, pasireiškęs sovietinio meto kūriniuose (Eduardo Mieželaičio

[1] *Gill G. The Collapse of a Single-party System: The Disintegration of the Communist Party in the Soviet Union. Cambridge, Cambridge University Press, 1994, p. 11–12.*

[2] *Sniečkus A. Su Lenino vėliava: straipsniai, kalbos ir pranešimai. Vilnius, Mintis, 1977, p. 389.*

„Žmogus“, Jono Dovydaičio „Po Audros“ ir panašūs darbai, liudiję tautinės kultūros pažangą nurodyta linkme). Minimos demokratinės ir revoliucinės tradicijos atspindi sovietinę demokratijos sampratą, pagal kurią demokratija tegali būti proletariato valdžia, pasiekiama tik per proletariato diktatūrą, kuri būtų teisinga, nes engiama joje būtų ne dauguma, o mažuma[1].

Pats A. Sniečkus, vardydamas kultūros pažangą liudijančius laimėjimus, mini tik kiekybinius rodiklius – mokyklų, bibliotekų, raštingų ir aukštąjį mokslą baigusiųjų žmonių skaičių[2]. Tarpukariu tautos ugdymas reiškė ir bendro tautos kultūros lygio kėlimą, ir išskirtinių gebėjimų turinčių bei žmonijai vertingų kultūrinių laimėjimų galinčių siekti asmenybių ugdymą, o sovietmečio „kiekybinė“ kultūros samprata geriausiu atveju apsiriboja pirmuoju uždaviniu.

Lygiai taip pat „revoliucinė tradicija“ nurodo apskritai dirbtinai konstruojamą istorijos pasakojimą, pagal kurį Lietuvoje tariamai įvykusi proletariato revoliucija, nors savaimingi bandymai 1918–1920 metais buvo nesėkmingi, o „revoliuciją“ galiausiai įvykdė tik okupacinė valdžia. Įsipareigojimas tobulinti tautinę kultūrą tokioje dirbtinai sukonstruotos tradicijos ir ideologijai subordinuotos kalbos bei kultūros perspektyvoje reiškia ne savaip suvokto ir pačios tautos vyraujančias kultūrines nuostatas atitinkančio tautinio idealo paieškas, o tautos kultūros pavergimą okupacinei ideologijai, turėjusiai marginalinį visuomenės palaikymą nepriklausomybės laikotarpiu. Naujasis „tikrasis patriotas“ turi ne tik atsieti krašto ir valstybės idėjas, tačiau ir priimti svetimą socialistinę tautinio idealo sampratą.

Dėl komunistinės utopijos pažado sukurti komunistinį lygybės ir gerovės rojų šiame pasaulyje kultūros klausimai SSRS visada buvo antraeiliai, o pati kultūra suvokiama tik kaip priemonė kurti geresnį tarybinį žmogų ir darbininką. Pagrindinis tarybinio žmogaus uždavinys, o kartu ir jo patriotinio įsipareigojimo dėmuo buvo materialinės gerovės savo didžiajai Tėvynei kūrimas. Tą atspindi praktiškai visų tiek LTSR, tiek SSRS komunistų partijos lyderių kalbose ir atsiminimuose besikartojantis ekonominių laimėjimų – nutiestų kelių, pastatytų gamyklų, būstų, elektrinių, pagamintos technikos, užaugintos žemės ūkio produkcijos ir panašių kiekybiškai išreikštų pasiekimų – vardijimas[3]. Kadangi iš žmonių valios nekylanti, priešingai, jų apsisprendimo teisę imituojanti valdžia negalėjo užtikrinti savo legitimumo moderniai demokratinei valstybei įprastomis priemonėmis, to siekta kuriant vaizdinį, kad partinė valstybė (*party-state*) sėkmingai įgyvendina komunizmo materialinės gerovės pažadus.

Šiam tikslui turėjo būti visuotinai mobilizuoti imperijos respublikų gyventojai. Sovietinis patriotizmas šia prasme atliko dvigubą funkciją: turėjo artinti gerovės pažadą prie realybės motyvuodamas socialistiniam darbui ir įkvėpti tikėjimo, kad artėjama prie šio tikslo ir kad tarybinis patriotas yra šio istorijoje precedento neturinčio proceso dalyvis. Radikaliai pakeitus visuomenės ir valstybės tikslus, baimė, kad materialinės gerovės vaikymasis trukdys moralinio kultūrinio tobulėjimo siekiui, neteko aktualumo. Patriotinis įsipareigojimas savo tautai ir valstybei siekti tautos moralinio tobulumo pakeistas įsipareigojimu tarybinei liaudžiai ir didžiajai tėvynei siekti kuo didesnės materialinės gerovės ir pažangos.

Europatriotai ir pseodopatriotai

Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje, tiek visuomenė, tiek partinė sistema pirmiausia skilo į prokomunistinį ir antikomunistinį blokus. Pirmuosius du nepriklausomybės dešimtmečius ši skirtis buvo svarbiausias rinkiminį elgesį struktūruojantis veiksnys[4]. Sovietmečiui nostalgiją jaučiantys nepriklausomybės „pralaimėtojai“ daugiausia palaikė iš pradžių LDDP (vėliau LSDP), po 2000 m. – ir kitas pseudokairiąsias Darbo ir Naujosios Sąjungos partijas, o antisovietinių pažiūrų nepriklausomybės „laimėtojai“ (iš tiesų dėl po Nepriklausomybės atkūrimo vykusios antisąjūdinės kontrrevoliucijos labai dažnai tapdavę tikraisiais nepriklausomybės „pralaimėtojais“) visada aktyviausiai palaikė Lietuvos Per-

[1] *Leninas V. Tezės ir pranešimas apie buržuazinę demokratiją ir proletariato diktatūrą // Leninas V., Stalinas J. Apie socialistinę valstybę ir tarybinę demokratiją. Vilnius, Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1946, p. 27.*

[2] *Sniečkus A. Su Lenino vėliava: straipsniai, kalbos ir pranešimai, p. 358.*

[3] *Tokie tekstai aptinkami Lenino ir Stalino kalbose, M. Šumausko, A. Brazausko, J. Paleckio ir daugelio kitų veikėjų prisiminimuose ir kalbose.*

[4] *Ramonaitė A. Posovietinės Lietuvos politinė anatomija. Vilnius, Versus aureus, 2007, p. 166.*

sitvarkymo Sąjūdžio įpėdine save įvardijančią Tėvynės Sąjungą, ilgainiui konsolidavusią neliberalias politinio spektro dešinėje esančias partijas.

Nepriklausomybę atkūrusios šalies politikai neišvengiamai turėjo rinktis, kurio istorinio laikotarpio politine sąmone remtis ir kurį politinį žodyną atgaivinti. Nors pats Sąjūdis nedviprasmiškai rėmėsi tarpukario Lietuvos valstybingumo tradicija ir mėgino grąžinti sąvokoms jų ikikomunistinio laikotarpio reikšmes (tai atsispindi abiejuose Sąjūdžio programos projektuose), iš pažiūros paradoksaliai būtent su krikščionimis demokratais susijungusios Tėvynės Sąjungos lyderių, visų pirma pirmininko Andriaus Kubiliaus, retorikoje trečiąjį atkurtos nepriklausomybės dešimtmetį vis stipriau dominuoja sovietmečiu susiformavusi gerovės patriotizmo samprata, paremta materialinės gerovės, o ne kultūrinio moralinio tautos tobulėjimo reikalavimu.

Modernusis gerovės patriotizmas kaip naujausia lietuvių „tikrojo patriotizmo“ sąvokos reikšmė aiškiausiai išskleista programiniame A. Kubiliaus tekste „Apie tikrąjį lietuvišką patriotizmą“. Dar konkrečiau ji išdėstyta į TS-LKD jaunimo 2014 m. rengtas partines Kovo 11-osios eitynes tikruosius patriotus kvietusiame laiške. Abiejuose tekstuose skiriami tikrieji ir pseudopatriotai, nors greta šių sąvokų iš Juozo Girniaus pasiskolinama ir vaizdinga, nors netiksli Vyčio ir Rūpintojėlio patriotų skirtis[1]. Anot A. Kubiliaus, „yra Vyčio patriotizmas ir yra Rūpintojėlio patriotizmas. Vyčio patriotai yra pergalių patriotai, jiems rūpi, kad Lietuva laimėtų ne tik krepšinį, kad ji būtų sėkminga ir globalioje konkurencijoje, kad veržtųsi į Vakarus ir visą pasaulį, galų gale, kad aplenktų bent estus. Rūpintojėlio patriotams nerimą kelia tai, kad globalizacija ir „ėjimas į Vakarus“ gali paplauti lietuviškas šaknis /.../.“[2] Iš esmės Vyčio patriotų pagrindu išplėtojama tikrųjų patriotų samprata, o Rūpintojėlio patriotai gana miglotai susiejami su pseudopatriotizmo atstovais Lietuvoje.

Autorius teigia, kad Rūpintojėlio patriotizmas, ypač dėl Rusijos „minkštųjų galių“ įtakos, gali lengvai tapti pseudopatriotizmu. Kadangi tekste nenurodomi jokie jų skirtumai, šias sąvokas galima laikyti sinonimiškomis. Esą pseudopatriotai naivūs, lengvai pasiduodantys nuostatai, kad Lietuva negali būti sėkminga globalioje konkurencijoje šalis. Jie teikia prioritetą kalbai, papročiams, „tautos ir šeimos vertybėms“, o šių nuostatų raiška dažnai virsta priešiškumo Europos Sąjungai demonstravimu[3]. Pseudopatriotų nuostatas A. Kubilius vadina „tariamai tautinėmis, tačiau iš esmės antieuropietiškomis“. Jis neatmeta tautos kultūrinio tobulėjimo ir moralinio ugdymo prasmės, tačiau ir neįvardija šių tikslų kaip tautos ir valstybės prioritetų.

Tikrasis konservatorių patriotizmas yra vienareikšmiškai susiejamas su gerove ir europietiškumu – svarbiausiu valstybės siekiu ir tikrų patriotų bruožu. Pats A. Kubilius ir vartoja junginį – „tikri europietiški Lietuvos patriotai“[4]. Tikrųjų patriotų tikslai turėtų būti Lietuvos sėkmė globalioje konkurencijoje ir europietiškos gerovės realizavimas. A. Kubilius tai vadina „grįžimu namo“: „Nuo pat pradžių žinojome, kad vakarietišką gerovę pasiekti užtruks ilgiausiai, [tačiau] reikia tikėjimo, kad ir mes pasieksime savo namus – tai yra europietiškos gerovės namus.“[5] Motyvas, kad europietiškos gerovės kūrimas yra Lietuvos grįžimas namo, šiuose tekstuose kartojamas daugelį kartų, teigiama, kad „mūsų kelias namo – ne tik laisvė ir nepriklausomybė, bet ir vakarietiška gerovė“[6]. Šis gerovės siekis iškeliamas aukščiau už visus kitus tautos tikslus, iš jo kildinamas lietuvybės ir tautos išsaugojimas, gąsdinama, kad kitu atveju „Lietuva liks su tautinėmis vertybėmis, bet be lietuvių“, nors tai apskritai neįmanoma, nes tautinė tapatybė neegzistuoja savaime ir gali reikštis tik tautą sudarančiuose individuose.

Tokiais teiginiais nepriklausomybės ir ekonominės gerovės siekiai padaromi ne tik lygiaverčiais. Pati europietiška gerovė postuluojama kaip pagrindinis „tikrųjų europietiškų patriotų“ uždavinys, pati teisė vadintis tikru patriotu tarsi suteikiama tik tiems, kas pripažįsta tokį tikslą svarbiausiu valstybės ir tautos gyvenimo tikslu. Tokia „tikrojo patriotizmo“ programa – materialinės gerovės idealo siekimas – buvo visiškai atmesta tarpukario Lie-

[1] *Netiksli todėl, kad J. Girnius tekste „Lietuviškojo charakterio problema“ teigė, jog Vyčio ir Rūpintojėlio charakterio dėmenys gyvena kiekvieno lietuvio mąstyme, o ne būdingi atskiriems asmenims, kaip juos supriešina, o vėliau kviečia sutaikyti A. Kubilius.*

[2] *Kubilius A. Apie tikrąjį lietuvišką patriotizmą. Vilnius, 2014. [http://www.delfi.lt/news/ringas/politics/a-kubilius-apie-tikraji-lietuviska-patriotizma.d?id=63889844, žiūrėta 2014-06-07].*

[3] *Ten pat.*

[4] *Kubilius A. Tikrų europietiškų Lietuvos patriotų eisena nuo Seimo iki Katedros. Laiškas-kvietimas TS-LKD partijos nariams. Vilnius, 2014 [http://www.llks.lt/Kovo%2011.html, žiūrėta 2014-06-07].*

[5] *Kubilius A. „Apie tikrąjį lietuvišką patriotizmą.*

[6] *Kubilius A. Tikrų europietiškų Lietuvos patriotų eisena nuo Seimo iki Katedros.*

tuvoje, tačiau įtvirtinta sovietiniu laikotarpiu legitimuojant okupacinę komunistų partijos valdžią. Būtent sovietmečio „gerovės patriotizmo“ samprata, kelianti ekonominius tikslus aukščiau už kultūrinius ir nematanti ekonominės pažangos kultūrai keliamos grėsmės, įtvirtinta skaitlingai „antisovietinių“ Lietuvos rinkėjų daliai atstovaujančios TS-LKD iki 2015 m. vadovavusio pirmininko politiniame žodyne. Gerovės patriotizmas kaip tikrojo lietuviškojo patriotizmo turinys, nors nukreiptas nebe į komunizmo, o į europietiškos gerovės kūrimą, nuo sovietinio tikslo skiriasi tik detalėmis. Kad ir kaip suvokiama materialinė gerovė, būtent ji nepriklausomos Lietuvos politinėje dešinėje šiandien keliama kaip svarbiausias tikslas ir patriotinio įsipareigojimo esmė, lygiai kaip tai buvo daroma sovietmečiu komunistų partijos lyderių retorikoje.

Išvados

Lyginant su klasikine patriotizmo samprata, vyravusia ir tarpukario Lietuvos politiniame mąstyme, sovietmečiu patriotizmo sąvoka patyrė keletą esminių transformacijų. Pirma, tautinį solidarumą pakeitė klasinis solidarumas. Antra, istorinę misiją turinčios tautos sampratą pakeitė laikinos ir išnyksiančios tautos vaizdinys. Trečia, materialinės gerovės kaip kliūties kultūriniam tobulėjimui suvokimą išstūmė jos laikymas savaiminiu tikslu. Ketvirta, krašto, tautos ir valstybės, kaip patriotinio įsipareigojimo objektų jungtis, buvo nutraukta, gimtojo krašto sąvoka išpolitinta, atsieta nuo valstybės sąvokos, o jos turinį užpildė didžiosios tėvynės konstruktas. Tauta palikta egzistuoti „tautine forma, tačiau socialistiniu turiniu“, t. y. prarado teisę į unikalią tautinę tapatybę, kurią sudaro su tarybinio žmogaus ugdymu nesuderinamas savitų vertybinių nuostatų ir kultūrinių bruožų derinys. Galiausiai, penkta, klasių vienybės tautoje siekį pakeitė neišvengiamos klasių kovos prielaida.

Žygimantas Pavilionis 2013 m. „Naujajame Židinyje“ stebėjosi, kad Lietuva neieško savo patriotizmo prasmės ir apsiriboja materialinės gerovės kūrimo siekiu, kuris, kaip konstatuoja autorius, yra arba seniai įgyvendintas, jei būtų siekiama kultūriniam gyvenimui būtino minimumo, arba niekada ir negali būti išpildytas, nes neturi pabaigos[1]. Tačiau diagnozavus, kad patriotizmo prasmė Lietuvoje neįsisąmoninama ir gyvenama materialinės gerovės siekiu, tenka konstatuoti, kad tas gerovės siekis užpildo ne patriotizmo nesuvokimo paliekamą valstybės tikslo vakuumą, o patį patriotizmo turinį.

Tarpukariu nepriklausomoje Lietuvoje vyravo nuostata, kad patriotizmas yra įsipareigojimas tautai ir valstybei siekti moralinio tautos tobulumo (tautinio idealo), sovietmetis Lietuvoje sukūrė tautos ir valstybės jungtį nutraukiantį „gerovės patriotizmą“, o atkurtoje nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje patriotizmo sąvoką ir Sąjūdžio paveldą monopolizuoti siekianti TS-LKD partija vis ryškiau laikosi būtent sovietiškosios patriotizmo sampratos. Tai vis aiškiau matyti ir naujojo partijos pirmininko Gabrieliaus Landsbergio materialistinėje retorikoje. Šiandieninėje Lietuvoje vis stipriau atmetamas tarpukario nepriklausomos Lietuvos patriotizmo suvokimas ir pakeičiamas tokia patriotizmo samprata, pagal kurią tautos materialinės gerovės siekis yra pagrindinė patrioto užduotis. Kartu iš patriotizmo sąvokos „išplaunamas“ įsipareigojimo tautai ir valstybei aspektas, o kuriama materialinė gerovė siejama su nauja didžiąja tėvyne – Europa, į kurią simboliškai ir ekonomiškai sugrįžti esą buvo nacionalistinio Sąjūdžio tikslas. Šiais konkrečiais aspektais – materialinės gerovės iškėlimu aukščiau už kultūrą ir tautinės valstybės pakeitimu viršnacionaline didžiąja tėvyne – toks Lietuvos politinėje retorikoje vis stipresnes pozicijas įgyjantis patriotizmo suvokimas yra absoliučiai sovietinis ir radikaliai priešingas ankstesnėje Lietuvos valstybingumo tradicijoje vyravusiai patriotizmo sampratai. Stebint viešąsias diskusijas Lietuvoje, neįmanoma nesistebėti, koks paradoksaliai panašus aktyviausių Rusijos ideologų ir sovietmečio kritikų politinis mąstymas.

Autorius: politologas, patriotinio jaunimo sambūrio „Pro Patria“ pirmininkas.

[1] *Pavilionis Ž. Patriotizmo pagrindai – popiežiškasis mokymas ir Lietuvos politinė tapatybė. Vilnius, 2013.[http://www.15min.lt/naujiena/ziniosgyvai/istorija/patriotizmo-pagrindai-popieziskasis-mokymas-ir-lietuvos-politine-tapatybe-582-325539,žiūrėta 2014-06-08].*

PAMINĖJIMAI

NEĮVEIKTAS: TARP VALDŽIOS IR ŽODYNO

JUOZAS BALČIKONIS

IR „LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS“

Apie dvidešimties tomų „Lietuvių kalbos žodyną“ (LKŽ) pasakyta ir parašyta jau daug. Jis – didžiausias, jo apimtis – 22 tūkstančiai puslapių, jame pateikiami žodžiai nuo Martyno Mažvydo iki mūsų laikų, pusė milijono straipsnių, parengtų remiantis 4,5 mln. leksinių vienetų kartoteka... Tai vienas didžiausių leksikografijos darbų pasaulyje, turintis kalbos mokslui pasaulinės reikšmės. Jis pradėtas rengti dar didžio kalbininko Kazimiero Būgos 1902 metais, o baigtas 2002-aisiais (paskutinis tomas). 2005 metais pasirodė elektroninė žodyno versija. Suskaičiuotume šimtus entuziastų rėmėjų, žodžių rinkėjų, redaktorių, prisidėjusių prie šio žodyno rengimo, – nuo pavienių asmenų iki Lietuvių kalbos instituto, tačiau šalia Kazimiero Būgos, kaip vieno reikšmingiausių, padėjusio pamatus žodyno rengimui ir redagavimui, minime Juozą Balčikonį (1885–1969), pasky-

J. Balčikonis – paskirtasis žodyno redaktorius.

Iliustracijas straipsniui pateikė A. Pupkis.

rusį žodynui bene ketvirtį amžiaus savo gyvenimo. Sovietinės valdžios metai – ilgiausias ir produktyviausias profesoriaus Balčikonio veiklos laikotarpis. Atrodytų, sunku būtų susieti mokslinį žodyno rengimą su kokia nors ideologija, tačiau sovietinė valdžia budriai stebėjo ir kalbininkų darbą. Juozas Balčikonis, būdamas žodyno redaktoriumi, išlaikė nepriklausomą požiūrį, savarankišką mąstyseną. Pabrėždami išskirtinius mokslininko bruožus, apie šią neeilinę asmenybę šnekamės su kalbininku, monografijos apie J. Balčikonį autorium Aldonu Pupkiu[1].

Aldonas Pupkis. Galima teigti, kad nepriklausoma laikysena, nenuolankus, tvirtas charakteris Juozui Balčikoniui buvo būdingi nuo seno, tos būdo ypatybės buvo akivaizdžios dar prieškario metais. Man rodos, tai gana ryšku ir priimant sprendimą tapti didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ redaktorium.

Spaudoje ne kartą rašyta, kaip Balčikonis juo tapo. Į redaktoriaus vietą su Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekano Vinco Krėvės parama pretendavo, į ją energingai stengėsi patekti jaunas kalbininkas Pranas Skardžius. Bet to darbo imtis valdžios žmonių buvo kalbinamas Balčikonis. Prieš sutikdamas jis ilgai svarstė, į tą vietą visai nesiveržė. Čia daug ką sako prašymo švietimo ministrui skirti jį žodyno redaktorium tekstas. Jame rašoma: „Remdamasis Tamstos pasikalbėjimu su manim prašyčiau Pono Ministerio paskirti mane lietuvių kalbos žodyno redaktorium.“ Atkreiptinas dėmesys į nebūdingą prašymo pagrindą: prašytojas remiasi ne kokiais savo argumentais, o ministro pasikalbėjimu su juo, vadinasi, galima daryti išvadą, kad Balčikonis tikrai buvo prikalbintas ministro imtis tų pareigų (taip teigiama ir amžininkų atsiminimuose). Antra vertus, visai nežinom to pasikalbėjimo turinio. Iš tolesnės Balčikonio veiklos ir tam tikrų jo nuostatų galima spėti, kad būsimasis redaktorius tada galėjo išsiderėti žodyno redakcijos darbe elgtis savarankiškai, nebūti varžomas nei dalykiškai, nei finansiškai. Tai patvirtina vėlesnio žodyno redakcijos darbo analizė, paremta gausiais archyviniais dokumentais.

***Linas V. Medelis**. Visai suprantama, kad mokslininkui tam tikra laisvė ir sąlygos dirbti savarankiškai turi nepaprastai didelę reikšmę. Tačiau ir Balčikonis turėjo sau valdžią, kam nors buvo pavaldus. Kam buvo atskaitinga Balčikonio vadovaujama žodyno redakcija?*

Tiesiogiai Švietimo ministerijai, ir tai Balčikonį visiškai tenkino. Žodyno rengimo darbe jis nebuvo diktatorius, daug tardavosi su redakcijos bendradarbiais, nors jie nebuvo kaip reikiant pasirengę leksikografijos darbui, bet nuoširdžiai jam atsidavę. Vėliau konsultuodavosi su neseniai iš studijų Vokietijoje grįžusiais jaunaisiais kalbininkais Pranu Skardžium ir Antanu Saliu, yra važiavęs į Vokietiją tartis su žymiuoju baltistu Jurgiu Geruliu. Nesutampant nuomonėms Balčikonis spręsdavo vienas, ir jo žodis būdavo galutinis.

Padėtis pradėjo keistis 1939 m. kovo 1 d. oficialiai įkūrus Lituanistikos institutą. Tai buvo apskritai pirmoji savarankiška mokslo tiriamoji įstaiga Lietuvoje, sukurta neturint nei reikiamos mokslinės bazės, nei tinkamai parengtų mokslininkų. Tad nieko nuostabaus, kad prie naujojo instituto buvo prijungta iki tol buvusi savarankiška „Lietuvių kalbos žodyno“ redakcija, ji įėjo į Lietuvių kalbos skyrių (vadovas Antanas Salys). Be jo, dar buvo įsteigti Lietuvių tautosakos ir Lietuvos istorijos skyriai. Institutas priklausė Švietimo ministerijai, buvo jai atskaitingas. Nuo tol Balčikonis žodyno rengimo reikalus turėjo derinti su instituto ir jo skyriaus vadovais.

Dar prieš sukuriant Lituanistikos institutą spaudoje Skardžius buvo kritikavęs tam tikrus didžiojo žodyno rengimo principus. Pačiame institute tarp jo ir Balčikonio irgi būta tam tikros trinties, bet iki didesnių konfliktų neprieita. Tačiau priešprieša ėmė augti karo metais, ir institute 1942 m. viduryje buvo sudaryta vadinamoji Mokslinė pagalbinė komisija, kurios uždavinys buvo teikti rekomendacijas „Lietuvių kalbos žodyno“ redakcijai.

[1] *Pupkis A. Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“: monografija. Vilnius, Lietuvių kalbos institutas, 2013, 478 p.*

Balčikonis atsižvelgdavo į racionalius redakcinius komisijos pasiūlymus, bet kada ji pareikalavo pertvarkyti jau kone pusės išspausdinto žodyno II tomo rašybą pagal Skardžiaus ir Salio naujus rašybos principus, Balčikonis kategoriškai stojo prieš. Jo nuomone, ne karo metais reikia reformuoti rašybą, o sulaukus laiko, kada visa tauta susirinks į krūvą dirbti ramaus kultūros darbo. Neradus bendros nuomonės Balčikonis metė darbą Lietuvių kalbos institute ir išvažiavo į tėviškę, kaip pats rašė, rinkti žodžių. 1944 m. Balčikonis spaudoje rašė: „Buvau nuomonės, kad rašybos kaitaliojimas karo metais apskritai yra nesąmonė. Daug kur kalbėjau, kad karo metu beveik vertėtų žodyną leisti net su korektūros klaidomis; korektūros klaidas vėliau galima būtų ištaisyti, o jei žūtų lapeliai su žodžiais, tai už jokius pinigus jų neatgautum.“[1]

Noriu pabrėžti, kad šitas Balčikonio pasitraukimas iš Lietuvių kalbos instituto buvo jo išbandytas būdas protestuoti prieš visokias neteisybes ir melą. Šitaip jis viešu pareiškimu spaudoje 1926 m. pasitraukė iš darbo VDU Humanitarinių mokslų fakultete, protestuodamas dėl Jablonskio nuomonės nepaisymo fakultetui leidžiant Fausto Kiršos atliktą „Vitolio raudos“ vertimą. Šitokiu būdu savo nepritarimą jis yra reiškęs ir sovietinės okupacijos metais.

Tačiau po karo, vėl grįžus sovietinei valdžiai, Balčikonis buvo keliamas į vis naujas atsakingas pareigas. Sugebėjo prisitaikyti?

Viena, atkuriamoms mokslo ir studijų įstaigoms nebuvo didelio mokslininkų pasirinkimo, antra, į Balčikonį žiūrėta kaip į gana lojalų sovietinei valdžiai asmenį.

Kaip žinoma, karo veiksmams atsiritus iki Lietuvos, daug žymių ir ne tokių žinomų mokslininkų, rašytojų, menininkų pasitraukė į Vakarus. Kai kuriose srityse išvis mažai liko žmonių, galinčių toliau varyti senuosius darbus ir imtis naujų. Ypač prasta padėtis buvo kalbos mokslo baruose. Iš nedidelės profesionalių kalbininkų bendruomenės į Vakarus pasitraukė Salys, Skardžius, Petras Jonikas, mokytojas Petras Būtėnas, galėjęs imtis institucinės veiklos, o Lietuvoje buvo likęs vienas Balčikonis. Tiesa, Vilniuje dar gyveno lenkų kalbininkas Janas Otrembskis, Lietuvių kalbos institute visą karo metą negaudama atlyginimo dirbo Bronė Vosylytė, bet tai buvo ne tie žmonės, kurie būtų galėję imtis organizacinio atkuriamojo kalbos mokslo darbo. Antra vertus, karo metais Balčikonis nebuvo išsišokęs kokiais antisovietiniais pareiškimas, vos į sostinę įžengus rusų kariuomenei jis veikiai grįžo į Vilnių rūpintis žodyno reikalais, tad juo pasitikėta kaip saviškiu ir stengtasi tuo remtis.

Kaip žinoma iš archyvinių dokumentų, Balčikonis į Vilnių grįžo 1944 m. rugpjūčio mėn. Nėra abejonių, kad jam labiausiai rūpėjo didžiojo žodyno reikalai. Institute nuo liepos 16 d. oficialiai dirbo švietimo komisaro Juozo Žiugždos paskirtos jaunesniosios redaktorės Bronė Vosylytė ir Elena Samaniūtė (būsimoji Otrembskienė). Bet jos neturėjo nei reikalingų darbo vietų (Vosylytė vargo sargo namelyje), nei žodyno kartotekos, kuri karui artėjant prie Lietuvos instituto direktoriaus Salio pastangomis buvo išgabenta ir kažkur paslėpta. Taigi paskirtosioms darbuotojoms teliko rinkti žodžius iš visokių prieinamų šaltinių, o apie kokį leksikografijos darbą kurį laiką negalėjo būti nė jokios kalbos.

1944 m. rugsėjo 1 d. Švietimo liaudies komisariatas Balčikonį paskyrė Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto profesorium, o nuo gruodžio 12 d. – ir Lietuvių kalbos katedros vedėju. 1945 m. Balčikoniui buvo suteiktas nusipelniusio mokslo veikėjo garbės vardas, tų metų gegužės 1 d. jis pradėjo eiti Lietuvių kalbos instituto direktoriaus pareigas, o nuo 22 d. tapo instituto vyriausiuoju moksliniu bendradarbiu. Tų metų pabaigoje atsikūrusi Mokslų akademija pasiūlė jį rinkti tikruoju nariu, ir 1946 m. sausio 16 d. jis buvo patvirtintas Lietuvos mokslų akademijos akademiku. 1947 m. buvo apdovanotas Darbo raudonosios vėliavos ordinu, o 1948 m. jam suteiktas profesoriaus vardas. Greitai teko dar vienos pareigos – buvo išrinktas (tiksliau – paskirtas) Vilniaus miesto tarybos deputatu.

[1] *Balčikonis J. Rinktiniai raštai. T. I. Vilnius, Mokslas, 1978, p. 188.*

Yra daugybė pavyzdžių, kai sovietinė valdžia daug investuodavo, kad sukurtų lojalaus ir patikimo mokslo organizatoriaus, „tarybinio mokslininko“ įvaizdį, kuriuo būtų galima remtis kalbant apie nuolatinį valdžios rūpinimąsi „tarybine inteligentija“, o šiuo atveju – lietuvių kalbos ir kultūros plėtra. Tokiu rūpesčiu buvo pamalonintas ir Balčikonis?

Dėl to Balčikonis buvo priverstas padaryti ir tais laikais būtiną tūpsnį „tautų vadui“: 1946 m. sausio 28 d. (atkreiptinas dėmesys – praėjus vos 12 dienų, kai buvo patvirtintas akademiku) „Tiesos“ laikraštyje buvo išspausdintas jo straipsnelis „Dėkui Stalinui“.

Jo teksto analizė rodo, jog jis negalėjo būti rašytas paties Balčikonio, – tai ne profesoriaus kalba, ne jo stilius. Tekste yra atvejų, kuriuos Balčikonis taisydavo kitų kalboje. Kas nori, gali atidžiau pasižiūrėti į straipsnio nuorašo, esančio jo namų archyve, faksimilę. Kieno ranka nurašytas tekstas nuo „Tiesos“ laikraščio, nepavyko nustatyti.

Kokiomis aplinkybėmis Balčikonis tapo valdžios kritikos taikiniu? Kas turėjo nutikti, kad staiga iš lojalaus mokslininko jis tapo kone ideologiniu priešu?

Tai susiję su „Lietuvių kalbos žodyno“ II tomo išleidimu 1947 m. II pusėje (greičiausiai pabaigoje). Iki tol Balčikonis valdžiai įtikdavo. Straipsniuose, Mokslų akademijos susirinkimuose ir kitur rašydamas ar kalbėdamas jis kukliai iškeldavo valdžios sudarytas geras sąlygas lietuvių kalbos mokslui ir to, matyt, pakakdavo. Viešai nebuvo prisiminta ir tai, kad žodyno I tomo spausdinimas 1941 m. dėl „ideologinių klaidų“ buvo sustabdytas sovietinės cenzūros (išspaudintas tik užėjus vokiečiams).

Nereikia užmiršti, kad žodyno II tomas, kurio tekstas buvo rašytas dar prieškariu ir karo metais, bet redaguotas per karą ir jau pokariu, kaip ir visi to meto leidiniai, turėjo pereiti sovietinės cenzūros sietą. Glavlito* darbuotojai, gavę žodyno tekstą, nurodė daug taisytinų dalykų: rašybos (pavyzdžiui, *Dievo* rašymas didžiąja raide), klerikalinių bei „buržuazinių“ žodžių, sakinių vartojimo (reiškiančių religines realijas ar vaizduojančių buržuazinę tikrovę, pvz., *Dievas*, *dievotas*, *dievobaimingas*, *dievdirbys*, dailiai apdorojo *šventorių* ir kt.). Kadangi cenzorių skaitytas jau žodyno maketas, teko perspausdinti ištisus lankus. Bet spaustuvės darbininkai darbą pasilengvino ir dalyje egzempliorių surišo senuosius lankus su neištaisytomis klaidomis. Kaip tai atsitiko, vaizdžiai yra papasakojusi žodyno darbuotoja Antanė Kučinskaitė[1]. Iš tiesų, valdžia, pamačiusi, koks žodynas išėjo, pradžioje turbūt net nesusigaudė, ką reikia daryti. Spaudoje, matyt, buvo sustabdyta bet kokia informacija apie žodyno II tomo pasirodymą, Mokslų akademijoje pradėtas svarstyti Lietuvių kalbos instituto darbas, o komunistų partijos centro komitetas 1948 m. pradžioje gavo dvi neigiamas žodyno recenzijas. Tada sinchroniškai visais frontais ir prasidėjo Balčikonio puolimas, tiesa, pradžioje kritikuotas ne tiek jis tiesiogiai, kiek „ideologinės“ žodyno klaidos ir jį parengusio Lietuvių kalbos instituto darbas.

Pirmasis svarstymas surengtas 1948 m. sausio 12–14 d. vykusioje Mokslų akademijos visuotinio susirinkimo sesijoje. Akademijos prezidento Juozo Matulio pranešime nagrinėti ideologijos klausimai ir jame, be kita ko, teigta, kad nei spaudoje, nei akademijos sesijose negirdėti Balčikonio balso. „Absoliutiniu ideologinių klausimų vengimu pasižymėjo Lietuvių kalbos institutas su jo direktorium, tikruoju Mokslų Akademijos nariu drg. Balčikoniu priešakyje.“[2] Pats Balčikonis sesijoje kalbėjo savikritiškai (jau buvo spėjęs perprasti tą metodą), pripažino savo ir instituto klaidas: „Mes suprantam tą didžią tiesą, kad mokslas negali būti neutralus, apolitiškas ir kad visų mūsų darbų pamatu turi būti marksizmo leninizmo mokslas. Tačiau mes dar nesugebame pasiekti, kad taip būtų.“[3] Vis dėlto kritika ir toliau liejosi. Akademikas Dzidas Budrys apolitiškumu laikė net senąją Lietuvių kalbos instituto iškabą (nepakeistą „tarybine“), Juozas Žiugžda burnojo, kad instituto darbuose (t. y. žodyne) remiamasi, kaip jis sakė, tautos išdaviko ir kolonizuotojo, Hitlerio agento ir šnipo Jurgio Gerulio darbais ir kitais menkaverčiais reakcionieriškais šaltiniais.

* *GLAVLIT – visą ir bet kokią spaustuvių produkciją tikrinanti ir prižiūrinti sovietinė cenzūra su aukščiausia valdžia Maskvoje, veikusi 1922–1991 m.; rus.: Главное управление по делам литературы и издательств. – Red.*

[1] *Pasakoja Antanė Kučinskaitė: iš „Lietuvių kalbos žodyno“ istorijos // Gimtoji kalba, 2000, Nr. 7/9, p. 35–38.*

[2] *Lietuvos mokslų akademijos archyvas (toliau LMAA), f. 1, ap. 2, b. 57, l. 25.*

[3] *Ten pat, l. 55.*

Šioje akademijos sesijoje tiesiogiai apie žodyną dar nekalbėta. Apie jį konkrečiai rašyta dviejose komunistų partijos centro komitetui patekusiose recenzijose. Kas buvo tų recenzijų autoriai? Vienas – pedagogas, vadovėlių autorius, sovietinis veikėjas, tuometinis Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo sekretorius Stasys Pupeikis (1905–1972). Ar jis tą recenziją rašė savo iniciatyva siekdamas karjeros, ar kieno paprašytas ar paskatintas, nėra žinoma. Ji pavadinta „Lietuvių kalbos žodyno sulaukus"; nei parašymo data, nei adresatas nenurodyti. Kita rezenzija – Genriko Zimano (1910–1985), žymaus sovietinio ideologo, tuometinio „Tiesos" laikraščio redaktoriaus. Joje nurodytas adresatas „Drg. A. Sniečkui" ir data 1948 02 22. Abi recenzijos surastos Lietuvos ypatingojo archyvo Sniečkaus fonde[1] ir pirmą kartą plačiau pakomentuotos knygoje „Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas" (p. 225–231).

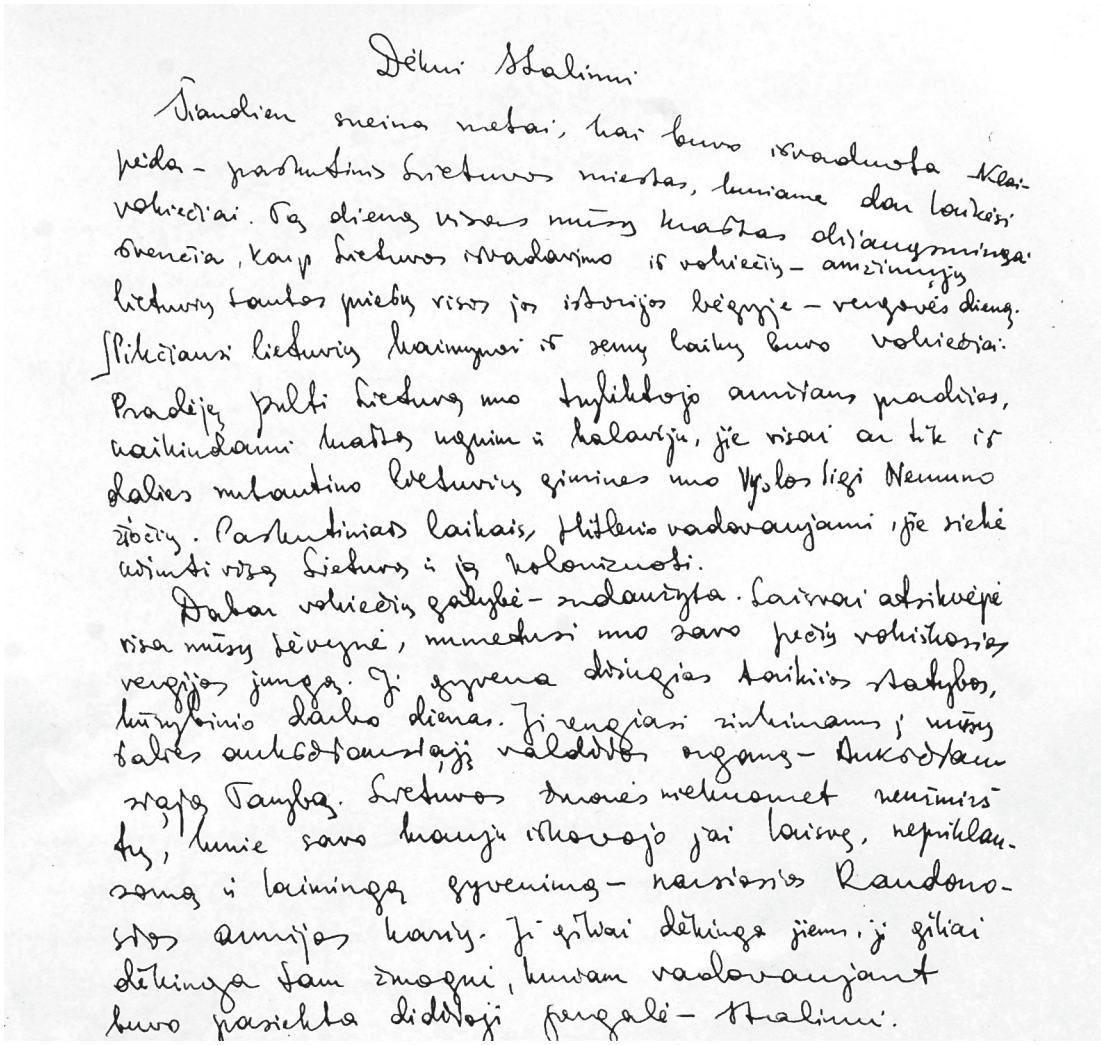
Šie du rašiniai, tiesą sakant, nėra tikra to žodžio prasme recenzijos. Tai tiesiog skundžiamieji raštai siekiant pakreipti žodyno rengimą kita linkme ir propaguoti sovietinę ideologiją. Jose nieko nepasakyta apie žodyno rengimo istoriją (Pupeikio tik teigiama, kad žodyną pradėjęs rengti Kazimieras Būga, o po jo mirties darbas buvęs ilgai atidėtas). Visai ištrinamas tarpukario žodyno rengimo laikotarpis: „Tik prie tarybinės santvarkos, kada Lietuvos mokslininkams suteiktos didelės galimybės jų kūrybiniam moksliniam darbui, tarybinei vyriausybei ir komunistų partijai padedant, kalbininko K. Būgos nebaigtas darbas prof. J. Balčikonio su jauno Lietuvių Kalbos instituto bendradarbiais tęsiamas toliau."[2] Zimano rašinyje išvis nepaminėtas žodyno rengimo kontekstas, tik nurodomas pats II tomo išleidimo faktas.

Abiejuose raštuose kritikuojama religinė ir buržuazinio laikotarpio frazeologija. (Pupeikio teigimu, šaltiniais imta „visas knibždėlynas kunigų" – Mažvydas, Valančius, Tumas, Jakštas, Sabaliauskas, Aleknavičius, Skvireckas ir kt., o žodynas tapęs „antitarybiniu veikalu".) Abiejuose prikišama, kad nėra tarybinio gyvenimo šaltinių ir autorių Liudo Giros, Salomėjos Nėries, Petro Cvirkos, Vytauto Montvilos, Antano Venclovos, Kosto Korsako, Jono Šimkaus, Juozo Baltušio, Vacio Reimerio sakinių, o Zimano – ir šiuolaikinės politinės kalbos pavyzdžių. Reikėję išrinkti sakinių iš partijos istorijos ar įstatų, iš Stalino raštų. Tai padėtų vystyti politinę terminologiją, kuri dabar esanti dar labai atsilikusi. Pats autorius pripažįsta, kad politiniai kūriniai, išversti į lietuvių kalbą, dažnai tampa nepopuliarūs, sunkiai prieinami, ir nemaža žmonių, kurie tik bent kiek moka rusiškai, stengiasi skaityti rusiškai, o ne lietuviškai[3]. Ir kitoje vietoje pripažįstama, kad tuometinė viešoji kalba kelia visuotinę žmonių pajuoką ir pasityčiojimą. Taigi ar didysis akademinis žodynas turėjo ne tik ugdyti naująją „tarybinę kalbą", bet ir dar iš neišugdytos duoti žodyne pavyzdžių?

Išvados šiuose raštuose daromos nevienodos. Pupeikis įsitikinęs, kad Lietuvių kalbos institutas, „Lenino–Stalino partijos vadovaujamas", pats pasimokysiantis iš klaidų ir toliau duosiantis „Tarybų Lietuvai savus tarybinius Lietuvių kalbos žodyno tomus". Zimanas mano, kad vien geros valios nepakaksią. Jo nuomone, „žodyno trūkumai yra susiję ne su atsitiktiniu neapdairumu, neapsižiūrėjimu, bet su ydingu metodu, neteisinga pažiūra į žodyno uždavinius bei tikslus"[4]. Todėl autorius nelaikytų tikslinga visus trūkumus kelti spaudoje, bet to reikalo nereikėtų ir užmiršti. Jis siūlo žodyną apsvarstyti plačioje kalbininkų diskusijoje, kurią galėtų surengti partijos centro komiteto propagandos skyrius, Mokslų akademija arba Lietuvių kalbos institutas. Pasitarimą galėtų organizuoti ir „Tiesos" redakcija.

Valdžia nusprendė, kad kalbėti apie žodyną tikslingiausia Mokslų akademijoje. Taigi ten ir prasidėjo svarstymai: prezidiume, jo biure, visuomenininių mokslų skyriuje, visuotiniuose susirinkimuose. Kiek buvo tokių svarstymų, dabar jau sunku ir suskaičiuoti, bet juose visuose daugiausia buvo diriamas kailis vyriausiajam redaktoriui Balčikoniui. Čia aktyviausiai reiškėsi Juozas Žiugžda, Juozas Matulis, Kostas Korsakas, paskui prisidėjo

[1] *Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA), f. 16895, ap. 2.*
[2] *Ten pat, f. 16895, ap. 2, b. 336, l. 1.*
[3] *Ten pat, f. 16895, ap. 2, b. 336, l. 8.*
[4] *Ten pat.*

Dėkui Stalinui

Šiandien sueina metai, kai buvo išvaduota Klaipėda – paskutinis Lietuvos miestas, kuriame dar laikėsi vokiečiai. Tą dieną visas mūsų kraštas džiaugsmingai švenčia, kaip Lietuvos išvadavimo iš vokiečių – amžinųjų lietuvių tautos priešų visos jos istorijos bėgyje – vergovės dieną.

Pikčiausi lietuvių kaimynai iš senų laikų buvo vokiečiai. Pradėję pulti Lietuvą nuo tryliktojo amžiaus pradžios, naikindami kraštą ugnimi ir kalaviju, jie visai ar tik iš dalies nutautino lietuvių gimines nuo Vyslos ligi Nemuno žiočių. Paskutiniais laikais, Hitlerio vadovaujami, jie siekė užimti visą Lietuvą ir ją kolonizuoti.

Dabar vokiečių galybė – sudaužyta. Laisvai atsikvėpė visa mūsų tėvynė, numetusi nuo savo pečių vokiškosios vergijos jungą. Ji gyvena džiugias taikios statybos, kūrybinio darbo dienas. Ji rengiasi rinkimams į mūsų šalies aukščiausiąjį valdžios organą - Aukščiausiąją Tarybą. Lietuvos žmonės niekuomet neužmirš tų, kurie savo krauju iškovojo jai laisvę, nepriklausomą ir laimingą gyvenimą – narsiosios Raudonosios armijos karių. Ji giliai dėkinga jiems, ji giliai dėkinga tam žmogui, kuriam vadovaujant buvo pasiekta didžioji pergalė – Stalinui.

Laiško Stalinui autorystė kelia abejonių, nes rašysena, sakinio konstrukcija J. Balčikoniui nebūdinga.

Dėkui Stalinui

Šiandien sueina metai, kai buvo išvaduota Klaipėda – paskutinis Lietuvos miestas, kuriame dar laikėsi vokiečiai. Tą dieną visas mūsų kraštas džiaugsmingai švenčia, kaip Lietuvos išvadavimo iš vokiečių – amžinųjų lietuvių tautos priešų visos jos istorijos bėgyje – vergovės dieną.

Pikčiausi lietuvių kaimynai iš senų laikų buvo vokiečiai. Pradėję pulti Lietuvą nuo tryliktojo amžiaus pradžios, naikindami kraštą ugnimi ir kalaviju, jie visai ar tik iš dalies nutautino lietuvių gimines nuo Vyslos ligi Nemuno žiočių. Paskutiniais laikais, Hitlerio vadovaujami, jie siekė užimti visą Lietuvą ir ją kolonizuoti.

Dabar vokiečių galybė – sudaužyta. Laisvai atsikvėpė visa mūsų tėvynė, numetusi nuo savo pečių vokiškosios vergijos jungą. Ji gyvena džiugias taikios statybos , kūrybinio darbo dienas. Ji rengiasi rinkimams į mūsų šalies aukščiausiąjį valdžios organą - Aukščiausiąją Tarybą. Lietuvos žmonės niekuomet neužmirš tų, kurie savo krauju iškovojo jai laisvę, nepriklausomą ir laimingą gyvenimą – narsiosios Raudonosios armijos karių. Ji giliai dėkinga jiems, ji giliai dėkinga tam žmogui, kuriam vadovaujant buvo pasiekta didžioji pergalė – Stalinui.

Prof. J. Balčikonis

Nusipelnęs mokslo veikėjas

„Tiesa“, 1946, sausio 28.

[1] *Sniečkus A. Lietuvos KP(b) Centro komiteto ataskaita // Tiesa, 1948 m. vasario 18 d.*

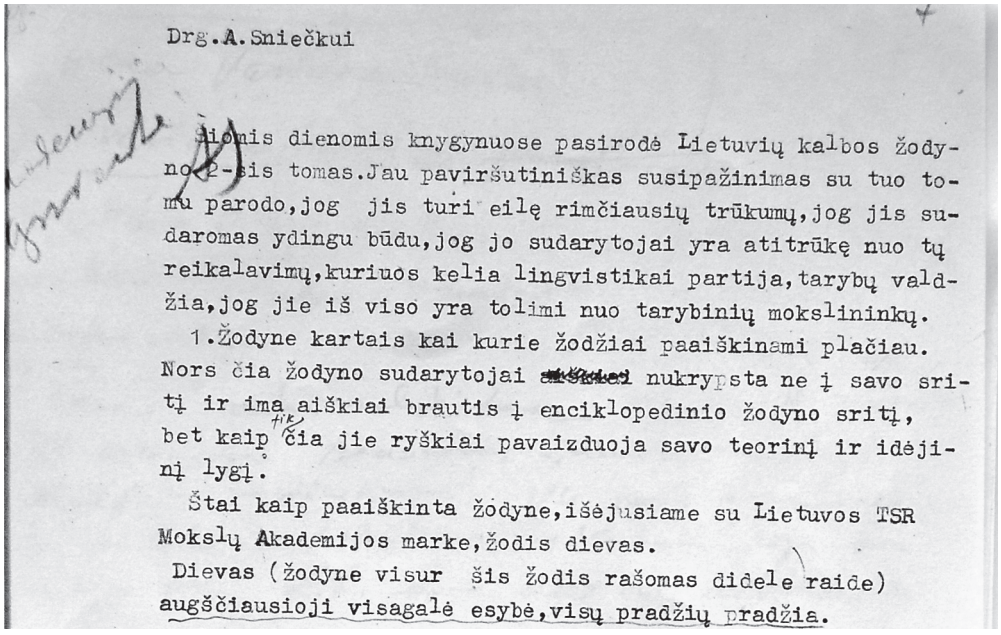
ir vienintelis kalbininkas Jonas Kabelka. Žodyno rengėjai buvo kaltinami apolitiškumu, vergavimu buržuazinei ir klerikalinei ideologijai, nacionalizmui ir kitoms senojo gyvenimo ydoms. Svarstymuose suformuluota išvada, kad žodyną reikia pašalinti iš vartosenos. Tad Mokslų akademija partijos centro komitetui nusiuntė raštą, kuriame kritiškai įvertino išleistą žodyno II tomą ir ir pasiūlė jį išmesti iš apyvartos.

Žodynas itin kritiškai įvertintas ir komunistų partijos VI suvažiavime 1949 m. vasario mėn. Pats Antanas Sniečkus pranešime pažėrė kritikos dėl žodyne esančios „reakcinės klerikalinės frazeologijos ir tokios žodyninės medžiagos, kuri lietuvių kalboje pasirodė priverstinėje lenkiškųjų-lietuviškųjų feodalų ir bažnyčios įtakoje“[1]. Reiklauta imtis visų priemonių, kad iš lietuvių kalbos tiriamojo darbo būtų pašalinti visi trūkumai ir visos buržuazinės nacionalistinės įtakos. Be to, redaktorius kritikuotas, kad nevykdo instituto planų, per lėtai dirba, neparengė jaunų leksikografų, nepasitiki savo bendradarbių kompetencija ir kt.

Tai buvo signalas paleisti visą sudėtingą sovietinės galios mechanizmą. Žodyno rengėjams ir toliau metodiškai kaltos į galvą nevisavertiškumo mintys, nuolat primintos jau daug kartų kartotos žodyno „klaidos“ ir kitos nuodėmės, imtasi kitokių „auklėjimo“ būdų. Tokių ar panašių „klaidų“ surasta rengiamame „Bendrinės lietuvių kalbos žodyno“ (kelis kartus perdirbtas 1954 m. išleistas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ vardu) autorių darbe ir redaguojamame didžiojo žodyno III tomo tekste. Iš amžininkų atsiminimų žinoma, kad prie to tomo rašytojų buvo pasodinta prižiūrėtojų, turinčių sekti, kad į tekstą nepatektų „reakcingų“ žodžių ir sakinių. Leksikografai buvo verčiami studijuoti marksizmo-leninizmo kursuose, patys rengti vadinamojo *politšvietimo* seminarus, kelti tuos klausimus gamybiniuose susirinkimuose.

Vėliau, siekiant pertvarkyti didžiojo žodyno rengimo principus, prasidėjo mokslinių konferencijų bumas, kur vis svarstyti įvairūs leksikografijos teorijos ir motodikos klausimai. Visame tame darbe arbitro vaidmuo teko rusų kalbininkui leningradiečiui Borisui Larinui, mokėjusiam lietuvių kalbą ir dar prieš karą paskelbusiam lituanistikos darbų. 1949 m. birželio 12 d. Larinas buvo išrinktas tikruoju Lietuvos Mokslų akademijos nariu (paradoksas – Balčikonio teikimu), o po poros mėnesių pakviestas dirbti Lietuvių kalbos institute. Institute etatiniu darbuotoju paskirtas tik 1951 m. lapkričio 11 d., tačiau ir iki tol daug prisidėjo prie lietuvių leksikografijos darbo pertvarkymo. Pertvarkymo kryptis buvo aiški: remiantis rusų leksikografijos patirtimi pakeisti vakarietiškąją lietuvių žodynų rengimo tradiciją rusiškąja ir priderinti ją prie sovietinės ideologijos reikalavimų (tai matyti iš rusų mokslinėje spaudoje 1957 m. paskelbtos Larino studijos apie lietuvių leksikografijos istoriją). Be kita ko, buvo siūlyta pagrindines lietuvių kalbos žodžių reikšmes, be lietuviškų apibrėžčių, didžiajame žodyne aiškinti ir rusiškai, bet šio pasiūlymo mūsų kalbininkų pastangomis buvo meistriškai išvengta. Larinui vadovaujant buvo parengta nauja didžiojo žodyno rašymo instrukcija, perdirbtas didžiojo žodyno III tomo ir bendrinės kalbos žodyno tekstas, į juos prigrūsta sovietinių tekstų pavyzdžių, padaryta kitų pervarkymų. Apskritai Larino vaidmuo lietuvių kalbotyros istorijoje vertintinas, kaip dabar įprasta sakyti, nevienareikšmiškai. Viena vertus, pagal pakeistas didžiojo žodyno sudarymo taisykles parengti III ir IV tomai buvo lietuvių leksikografijos dekadanso pavyzdys, labai nukentėjo „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ tekstas. Antra vertus, Larinas rūpinosi lietuvių leksikografų kvalifikacija, jo dėka atsirado šios srities mokslų kandidatų (dabar būtų daktarų), jis nemaža prisidėjo prie jaunesnių kalbininkų ugdymo. Bet prisimintina ir tai, kad užsienio lietuvių spaudoje Larinui pridėtas *lietuvių kalbotyros politruko* vardas irgi daug ką sako. Šiaip ar taip Larino veikla Lietuvoje dar nusipelno išsamių studijų ir tikėkimės ateityje jų sulaukti.

Taigi žodyno redakcija ir Balčikonis buvo kaltinti visomis galimomis nuodėmėmis. Esate minėję, kad Balčikonis ir toje aplinkoje elgėsi nestandartiškai. Tai buvo labai pavojinga, nes ir už mažesnes nuodėmes žmonės atsidurdavo toli Šiaurėje.

Drg.A.Sniečkui

Šiomis dienomis knygynuose pasirodė Lietuvių kalbos žodyno 2-sis tomas.Jau paviršutiniškas susipažinimas su tuo tomu parodo,jog jis turi eilę rimčiausių trūkumų,jog jis sudaromas ydingu būdu,jog jo sudarytojai yra atitrūkę nuo tų reikalavimų,kuriuos kelia lingvistikai partija,tarybų valdžia,jog jie iš viso yra tolimi nuo tarybinių mokslininkų.

1.Žodyne kartais kai kurie žodžiai paaiškinami plačiau. Nors čia žodyno sudarytojai nukrypsta ne į savo sritį ir ima aiškiai brautis į enciklopedinio žodyno sritį, bet kaip čia jie ryškiai pavaizduoja savo teorinį ir idėjinį lygį.

Štai kaip paaiškinta žodyne,išėjusiame su Lietuvos TSR Mokslų Akademijos marke,žodis dievas.

Dievas (žodyne visur šis žodis rašomas didele raide) augščiausioji visagalė esybė,visų pradžių pradžia.

G. Zimano laiško A. Sniečkui faksimilės pirmas puslapis. (Pabraukimai, klaidos laiške taisytos pieštuku. Gal Zimano klaidas taisė pats Sniečkus? – Red.)

Drg. A. Sniečkui

Šiomis dienomis knygynuose pasirodė Lietuvių kalbos žodyno 2-asis tomas. Jau paviršutiniškas susipažinimas su tuo tomu parodo, jog jis turi eilę rimčiausių trūkumų, jog jis sudaromas ydingu būdu, jog jo sudarytojai yra atitrūkę nuo tų reikalavimų, kuriuos kelia lingvistikai partija, tarybų valdžia, jog jie iš viso yra tolimi nuo tarybinių mokslininkų.

1. Žodyne kartais kai kurie žodžiai paaiškinami plačiau. Nors čia žodyno sudarytojai nukrypsta ne į savo sritį ir ima aiškiai brautis į enciklopedinio žodyno sritį, bet kaip tik čia jie ryškiai pavaizduoja savo teorinį ir idėjinį lygį.

Štai kaip paaiškinta žodyne, išėjusiame su Lietuvos TSR Mokslų Akademijos marke, žodis dievas.

Dievas (žodyne visur šis žodis rašomas didele raide) augščiausioji visagalybė, esybė, visų pradžių pradžia.

Pasirodo, yra yra ir žodis dievas maža raide. Šis žodis paaiškinamas šitaip

Dievas, įsivaizduota galingesnė už žmogų esybė, stabas. Tokių nesąmonių yra šiame žodyne gana apstu, galima sakyti, bev ik visur, kur susiduriame enciklopediniu žodžių paaiškinimu, kuris, kaip jau minėta, sudaro visiškai ne šio žodyno paskirtį.

O štai kaip paaiškinamas žodis draugas

Draugas, socialistinių partijų narys, kreipimosi žodis (vartojamas tarybiniuose kraštuose).

Beje, čia pat prie to žodžio (draugo) yra dar įdėtas paaiškinimas, jog draugas reiškia ir išmatų krūvą. Šitas paaiškinimas, nors autoriai ir remiasi Žemaitės autoritetu yra visų pirma labai neįtikimas, geriausiu atveju ši draugo prasmė yra labai reta. Tačiau, kad jis ir būtų dažnesnis, šitos jo prasmės mūsų laikais buvo galima ir neminėti, ir tos prasmės įdėjimas aiškiai turi blogą prieskonį.

2. Ypatingai ydinga yra žodyno frazeologija. Auitoriai ir sudarytojai rūpestingai išrankioja žodžius iš visų pranašų, biblijos, nepraleisdami nei vieno šventojo, apie kurį tik yra rašyta lietuvių kalba. Galimas daiktas, kad iš senovinių raštų tikrai reikia išrankioti visus žodžius. Tačiau, gerai, ar blogai, dabartiniu metu yra kuriama ir šiuolaikinė lietuvių kalba ypač besivystanti dabar tarybiniais laikais, kada plinta ir vystosi lietuvių kalba politinė /.../.

Profesorius visur pripažindavo savo kaltę, padejuodavo dėl kitų instituto bėdų (kvalifikuotų darbuotojų stokos ir kt.), bet nuosekliai dirbo savo darbą ir, sakytum, kietakaktiškai laikėsi savo principų. Jo leksikografijos darbo alfa ir omega buvo lietuvių kalbos faktų autentiškumas, t. y. kad kalbos mokslas ir praktika žodyne rastų tik patikrintus, neiškraipytus, autentiškus lietuvių kalbos duomenis. Kaip to siekė pats Balčikonis, rodo vienas pavyzdys, pateiktas jo kalboje, pasakytoje Mokslų akademijos visuotinio susirinkimo sesijoje 1950 m. lapkričio mėn. Redaktorius sakė, kad „žodyno redagavimas reikalauja didelio atsargumo“. Antai bendradarbiai peržiūri lapelius ir surašo į žodyno rankraštį. Tą darbą peržiūri kitas bendradarbis ir surašo pastabas, o paskui tikrina redaktorius. Praktika parodė, kad ir redaktorius kartais turi tikrinti lapelius, juos lyginti vienus su kitais, todėl darbas neretai užtrunka dėl kirčiavimo, frazeologijos. Duodamas žodžio *gogis* pavyzdys. Tikrinant kartotekoj pasirodė, kad vienąkart žodis užrašytas su riestiniu kirčio ženklu, kitąkart su dešininiu, neaišku, ar šaknyje *o* ar *uo*, nes užrašyta nelabai nusimanančių žmonių. Tekę tikrinti tarmėse – klausti per pažįstamus. Pasirodė, kad autentiškas žodis yra *gúogis*. Tai štai kur nueina dalis laiko[1]. Tačiau tame posėdyje Balčikoniui buvo atsakyta, kad tas žodis nėra labai svarbus lietuvių kalbai, tokius atvejus reikėtų palikti ateičiai ir dabar jiems negaišti laiko.

Šiuo kartu reikia pasakyti, kad Balčikonis nesiteisino dėl vadinamosios religinės klerikalinės ir nacionalistinės leksikos, jo tikslas buvo žodyne pateikti visus kartotekoje esančius žodžius neatsižvelgiant į jų ideologines konotacijas. Kalbamoji leksika sudarė tik mažą dalį viso žodyno teksto ir turėjo tarnauti žodžių istorijai atskleisti. Daug svarbiau Balčikoniui buvo kiek galima tiksliau perteikti lietuvių kalbos tapatybę, plačiau pateikti gyvosios kalbos – tarmių žodyną ir tai jam puikiai sekėsi. Kaip tik šis faktas nutylėtas minėtose Pupeikio ir Zimano recenzijose. Kitų šalių kalbininkai lenkas Janas Otrembskis ir latvis Janis Endzelynas recenzijose kaip tik iškėlė lietuviškosios leksikos platumą, jos mokslinę ir meninę vertę. 1948 m. Lenkijoje paskelbtoje žodyno recenzijoje žodyną Otrembskis vadina monumentaliu, nurodo jo svarbą istorinei fonetikai, etimologijai, akcentologijai ir kitoms kalbos mokslo sritims. Endzelyno recenzija buvo išspausdinta tik 1980 m., joje irgi iškeliama gausi lietuvių kalbos frazeologija, pačios lietuvių kalbos žodingumas. Tačiau Balčikonis nesistengė remtis tų kalbininkų nuomonėmis, slėptis už jų, gintis jų argumentais. Apskritai nėra žinių, ar kas nors mėgino atsižvelgti į itin teigiamą Otrembskio nuomonę, ar tą recenziją išvis kas nors Lietuvoje, be žodynininkų, buvo skaitęs.

Vis dėlto Balčikonis buvo atleistas iš Lietuvių kalbos instituto direktoriaus ir žodyno redaktoriaus pareigų. Vadinasi, nuodėmių susikaupė pakankamai?

Taip, bet atleidžiama buvo du kartus. Pirmasis kartas literatūroje iki šiol nebuvo plačiau minimas.

1950 m. kovo 25 d. Mokslų akademijos prezidiume buvo svarstoma 1949 m. Lietuvių kalbos instituto darbo ataskaita. Darbas buvo įvertintas nepatenkinamai dėl nevykdomų planų ir kitų trūkumų, tad nurodyta ištirti instituto veiklą ir pateikti išsamias rekomendacijas. Sudaryta komisija surašė ataskaitą, ją prezidiumas apsvarstė rugsėjo 27 d. ir nutarė nuo 1950 m. lapkričio 1 d. iš Lietuvių kalbos instituto pareigų Balčikonį atleisti ir į jo vietą laikinai paskirti Kazį Ulvydą. Balčikonis pasiprašė atleidžiamas ir iš didžiojo žodyno redaktoriaus pareigų. Bet neilgai trukus jis buvo ne tik paliktas žodyno redaktorium, bet ir grąžintas į direktoriaus pareigas. Šio virsmo dokumentų nepavyko aptikti, kalbama, kad čia galėjo būti paties Antano Sniečkaus nurodymas.

Tuometinis Lietuvos komunistų vadovas Antanas Sniečkus 1915–1918 m. mokėsi Martyno Yčo gimnazijoj Voroneže. Bolševikuojantį moksleivį žandarai atsivijo į bendrabutį, bet ten jį paslėpė bendrabučio vadovas Balčikonis, ir Sniečkus išvengė kalėjimo. To jis, matyt, nepamiršo visą gyvenimą. Kalbėta, kad Balčikoniui dėl žodyno buvusi sukurpta politinė

[1] *LMAA, f. 1, ap. 2, b. 112, l. 136–137.*

byla, bet Sniečkus ją numarinęs. Pridurtina, kad partijos pirmasis sekretorius Balčikonio prašymu apie 1967 m. už valstybinę kainą be eilės jam paskyrė automobilį „Volga“, kad kalbininkas galėtų važinėti tarmių tirti.

Gal ir tai turint galvoje Balčikonis antrą kartą buvo atleistas ne tiesmukai, o su tam tikromis variacijomis. Mat Maskvos nurodymu buvo nuspręsta sujungti Lietuvių kalbos ir Lietuvių literatūros institutus į vieną įstaigą, tad ir buvo atleisti abiejų institutų direktoriai, o naujosios institucijos vadovu paskirtas buvęs Lietuvių literatūros instituto direktorius Kostas Korsakas. Balčikonis iš direktoriaus pareigų buvo atleistas 1952 m. spalio 1 d., o savo 1953 m. rugpjūčio 3 d. pareiškimu pasitraukė ir iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto. Savo nepriklausomą laikyseną jis parodė ir tame pareiškime teigdamas, kad nesutinka su naujai (Larinui vadovaujant) parengta naująja žodyno instrukcija, dėl kurios darbas esantis ne tik gaišinamas, bet ir gadinama žodyno kokybė, todėl jis nematantis reikalo būti to žodyno redakcijoje.

Pasakojama, kad kiek galėdamas Balčikonis pagelbėdavo ištremtiesiems, šeimoms, ne vieną žmogų yra užsistojęs nuo sovietų nemalonės...

Tiesą sakant, šiuo klausimu neturiu daug dokumentų, galiu remtis daugiausia anais laikais sklandžiusiomis kalbomis ir artimųjų atsiminimais. Žinau tik tiek, kad profesorius į Sibirą yra siuntęs pinigų savo buvusiam studentui, pedagogui Juozapui Žilvičiui, savo brolio šeimai. Kai kas tremtyje gaudavo jo siųstų laikraščių, žurnalų ir knygų.

Balčikonis visokiais būdais stengėsi padėti į sovietų nemalonę pakliuvusiems žmonėms. Prieš kelerius metus „Gimtosios kalbos“ žurnale paskelbiau straipsnį[1], kuriame nurodyti keli atvejai, kai kalbininkas stengėsi padėti į bėdą patekusiems asmenims. 1955 m. Balčikonis stengėsi išsukti nuo kariuomenės studentą lituanistą Romą Laurinavičių, Gervėčių tarmės atstovą. 1948 m. jis kreipėsi į Mokslų akademijos prezidentą su prašymu peržiūrėti politinio kalinio žodynininko Juozo Jurkaus bylą ir grąžinti jį dirbti prie „Lietuvių kalbos žodyno“. Balčikonis rašė raštus Mokslų akademijai stengdamasis apsaugoti nuo represijų Jono Jablonskio dukterį Juliją Petkevičienę, o Ministrų Tarybai – dėl brolio Jono šeimos grąžinimo iš tremties.

Ne visi Balčikonio prašymai tiems žmonėms padėjo, bet jie rodo aiškią profesoriaus orientaciją ir tvirtas vertybines nuostatas. Kada 1960 m. dėl jo kalbos taisymų kritikos spaudoje jis nusprendė pasitraukti iš Vilniaus universiteto, kažkam prasitarė, esą nė iš vienos valdžios pinigų neprašęs, neprašysiantis ir iš bolševikų. Greitai ši sentencija plačiai pasklido studentų bendruomenėje ir nors Balčikoniui vėliau buvo paskirta „sovietinė“ personalinė pensija, tie žodžiai ir savotiška, mitologizuota profesoriaus aureolė ilgai šildė ir tebešildo visų jam pažįstamų ir artimesnių žmonių širdis.

Autorius: kalbininkas, pedagogas, humanitarinių mokslų daktaras; 1965–1972 m. Vilniaus universiteto eksperimentinės fonetikos laboratorijos vedėjas, apie 40 metų jame dėstė įvairius dabartinės lietuvių kalbos kursus. Visuomenei dar žinomas kaip daugelio knygų ir straipsnių iš kalbos kultūros ir lietuvių kalbotyros istorijos autorius, televizijos bei radijo laidų vedėjas lietuvių kalbos klausimais, žurnalų „Mūsų kalba“ ir „Gimtoji kalba“ redaktorius.

[1] *Pupkis A. Juozas Balčikonis – pasmerktųjų gynėjas // Gimtoji kalba, 2012, Nr. 10, p. 28–30.*

LAISVA KAIP VĖJAS: SĄJŪDŽIO SPAUDOS PLATINIMAS PRIEŠ 25 METUS

ARŪNAS GRUMADAS

BRANDA SU SĄJŪDŽIO SPAUDA

Kontekstas

Kalbėti apie Sąjūdžio spaudą ir jos platinimą reikia pradėti nuo spaudos vaidmens – tikrai laisvos spaudos XX a. devintojo ir dešimtojo dešimtmečių Lietuvoje. Tai svarbu, nes dabar gyvename visiškai kitokioje aplinkoje, kur pasitelkus socialinius tinklus sukeliamos revoliucijos net konservatyviose musulmoniškose šalyse.

Sąjūdžio laikai, jeigu juos lygintume su dabartiniu komunikacijos ir informacijos amžiumi, prilygtų balanos gadynei: tik valdiška, „teisingai“ apdorota, cenzūruota informacija, keli turiniu ir ideologine pakraipa kaip du vandens lašai panašūs laikraščiai, tik dvi – Maskvos ir Vilniaus (neklystančios valdžios ir jos nuolankių tarnų) – televizijos. „Šmeižikiškos“ užsienio radijo stotys, balsai, iš kurių galėjai daugiau sužinoti apie tarybinio gyvenimo užkulisius ir vadinamojo laisvojo pasaulio gyvenimą, buvo slopinami visais užsienio radijo stočių dažniais. (Lietuvoje ir Vilniuje buvo prikaišiota antenų, transliavusių tik ūžesį, kad niekas nieko negirdėtų.)

Praėjo tik ketvirtis amžiaus, bet šiais laikais praktiškai neįmanoma blokuoti informacijos srautų, laisvai prieinami viso pasaulio informacijos šaltiniai, žinią gali bet kas ir bet kada pasiųsti bet kam ir iš bet kur. Visagalis internetas, palydovinė televizija... Mobilųjį telefoną turi kone kiekvienas darželinukas.

Nenuostabu, kad okupacijos sąlygomis brendusių žmonių galvose „žinių laikmenos“ buvo skylėtos. Pamenu, nustebau, kad daugelis nežinojo Lietuvos vėliavos spalvų išsidėstymo tvarkos. Matyt, ne visiems, kaip man, močiutė įkalė į galvą, kad „geltona, žalia ir raudona – tai mūsų tautinė vėliava“.

Tiesos žodis ir žinios be propagandos, kaip ir lietuviškos knygos balanos gadynės laikais, buvo paklausūs ir laukiami. Šiuo požiūriu laisvos spaudos kūrėjus (ne tik žurnalistus, bet ir visų grandžių spaudos darbininkus, spaustuvininkus ir platintojus) dėl jų darbų poveikio žmonių sąmonei lyginčiau su knygnešiais ir ano meto leidėjais. Sąjūdžio laikais už tokią veikla vargu ar buvo galima tikėtis tremties, katorgos ar kalėjimo. Kita vertus, spaudos gaminimas ir sklaida retam, skirtingai negu knygnešystė, buvo pragyvenimo šaltinis. Vis dėlto abiem atvejais, vertinant ne formų skirtingumą, o poveikį laisvės ir nepriklausomumo suvokimui, šis darbas buvo vienodai didelis.

Sąjūdžio struktūros Vilniuje

Likimas lėmė aktyviai dalyvauti Atgimimo įvykiuose. Priklausiau akademinei bendruomenei, dirbau Mokslų akademijos institute, o ten konformistų (prisitaikėlių) ir lojalių valdžiai žmonių buvo nedaug. Ne veltui Sąjūdžio pirmtakų gretose buvo gausu Mokslų akademijos institutų darbuotojų. Aukštųjų mokyklų darbuotojų (dėstytojų) iš pradžių buvo gerokai mažiau, nes jaunosios kartos auklėjimas buvo griežtai prižiūrimas „brandaus socializmo“ sargų, kurie baudė (metė lauk su „vilko bilietu“) už menkiausią nukrypimą nuo vienintelio teisingo komunistų partijos nubrėžto kurso.

Tapau Mokslų akademijos institutų koordinatoriumi. Būti koordinatoriumi reiškė būti ryšininku, kad būtų galima itin operatyviai paskleisti informaciją ir prireikus suburti žmones akcijai. Koordinatorių struktūra veikė kaip pogrindyje, t. y. informacija buvo perduodama daugeliu kanalų, kiekviename jų – per ribotą skaičių abonentų: Sąjūdžio iniciatyvinė grupė – koordinatoriai – koordinaciniai padaliniai – Sąjūdžio rėmimo grupės – Sąjūdžio dalyviai ir, atvirkščiai, Sąjūdžio dalyviai – Sąjūdžio iniciatyvinė grupė.

1988 m. rugsėjį (po trijų mėnesių nuo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės sudarymo, po dviejų masinių mitingų ir daugelio mažesnio masto masinių akcijų) Iniciatyvinės grupės veikla ir organizuotas jos rėmimas taip išsiplėtė, kad mėnesio viduryje, siekiant Iniciatyvinę grupę atpalaiduoti nuo visų vietinių Vilniaus darbų (išskyrus Sąjūdžio politikos formavimą), buvo išrinkta Sąjūdžio Vilniaus taryba.

Į Tarybą išrinko ir mane, buvau paskirtas vadovauti organizacinei komisijai. Tapau atsakingas už Sąjūdžio struktūras Vilniuje, jų plėtrą bei renginius, komunikaciją ir kita. Koordinatoriai sudarė koordinacinį centrą, kuriame jie atstovavo dideliems susivienijimams: pedagogų, medicinos darbuotojų sąjūdžiams, Mokslų akademijos institutams, aukštosioms mokykloms, žinybiniams institutams, kultūros įstaigoms, žurnalistams, valdyboms, trestams ir dideliam gamybinių kolektyvų susivienijimui „Labora“.

Kiekvienas susivienijimas telkė giminingus kolektyvus (mokyklas, ligonines, gamyklas ir kt.), kurie savo ruožtu turėjo ne vieną rėmimo grupę. Sąjūdžio rėmimo grupių Vilniuje

LTV darbuotojai Danutė Jokubėnienė ir Linas Paugis prie Sporto rūmų Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo metu. Fotografas A. Žižiūnas. 1988 m. LCVA.

buvome užregistravę (ir išdavę atitinkamų pažymėjimų) daugiau kaip tūkstantį, nors jų skaičius buvo kintantis ir tiesiogiai priklausė nuo Iniciatyvinės grupės santykių su Lietuvos komunistų partijos vadovybe. Prieš Sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą ir iš karto po jo kone kiekvienas komunistų partijos sekretorius ar įstaigos (gamyklos) direktorius jautė pareigą steigti savo Sąjūdžio rėmimo grupę ir net jai vadovauti, bet santykiams atvėsus ar tapus įtemptiems, ypač 1988 m. pabaigoje ir 1989 m. pradžioje, tokios grupės dingdavo kaip rudens lapai papūtus vėjui.

Struktūra, nors ir veikiama nacionalinio bruožo konformizmo, veikė ir netgi – gerai. Greitos akcijos, mitingai, informacijos ir literatūros sklaida, pagaliau Baltijos kelias, kuriame vilniečiai 30 kilometrų ruože sustojo ne į gyvąją grandinę, o į plačią pynę iš daugelio lygiagrečių grandinių, tolygiai padengdami visą miestui skirtą atkarpą.

Sąjūdžio spauda

Bet koks sąjūdis negali būti veiksmingas be informacijos sklaidos. Tik išrinkus Iniciatyvinę grupę, tiksliau po 10 dienų, pasirodė pirmasis „Sąjūdžio žinių“ numeris – gana primityvus, rašomąja mašinėle spausdintas ir po to padaugintas vadinamojo „samizdato“ biuletenis.

„Sąjūdžio žinios“ buvo paklausios, todėl deficitinės, nes jas dauginti buvo sudėtinga. „Brandaus socializmo“ saugumo doktrina draudė turėti KGB nekontroliuojamų spausdinimo ar dauginimo aparatų, todėl leidyba ir tiražavimas buvo draudžiami ir galėjo baigtis belange, ką patvirtina „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ leidėjų patirtis. Gelbėjo masinis Sąjūdžio palaikymas ir proporcingai „kuklus“ jėgos struktūrų entuziazmas veikti.

Sąjūdžio spauda buvo platinama chaotiškai, nes ją spausdino, daugino visi, kas tik galėjo ir sugebėjo. Pastovesnė jos platinimo vieta Vilniuje buvo Sąjūdžio rėmimo grupių įgaliotinių ir apskritai aktyvių žmonių susirinkimai – kartą per savaitę palankių organizacijų (ir drąsių vadovų) aktų salėse: miestų komunalinio ūkio projektavimo institutuose ir Mokslų akademijos Fizikos institute. Vėliau, po Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo, koordinacinis centras susirinkimus rengdavo Kolūkių statybos projektavimo institute, turėjusiame erdvią ir talpią salę (visada pilną ne tik sėdinčių, bet ir stovinčių dalyvių).

Susirinkimuose dalyvaudavo Iniciatyvinės grupės, o vėliau ir Sąjūdžio Seimo tarybos nariai, buvo keičiamasi operatyvia informacija, diskutuojama ir, žinoma, platinamos „Sąjūdžio žinios“, informaciniai biuleteniai, o vėliau – ir kiti leidiniai. Į koordinacinius susirinkimus ir kitas spaudos platinimo vietas leidiniai keliavo iš Petro Vaitiekūno kabineto (vienas didesnių „didmeninių“ ir, svarbiausia, pirminių šaltinių) Mokslų akademijos Fizikos institute.

1988 metais viskas vyko labai greitai, Sąjūdis žaibiškai kilo, jo autoritetas didėjo ir po trijų mėnesių, rugsėjo 16 dieną, Romualdo Ozolo pastangomis pasirodė pirmasis spaustuvėje spausdintas „Atgimimo“ numeris. Tų pačių metų pabaigoje ir 1989 m. pradžioje pasirodė ir spaustuvėse spausdinti „Kauno aido“, „Mažosios Lietuvos“, „Krivūlės“ (Šiauliai), „Laisvo žodžio“ (Panevėžys), „Alytaus sąjūdžio“ numeriai.

Spaudos kioskai Sąjūdžio spaudos neplatino. Namudinėmis priemonėmis spausdintų leidinių beveik niekas nedaugino, nes dėl didelio formato laikraščiai tam buvo nepatogūs. „Atgimimo“ leidėjai įkūrė platinimo centrą. Iš pradžių jis glaudėsi A. Mickevičiaus bibliotekos techninėje patalpoje, po to keliavo į Pylimo, iš ten – į Gerosios Vilties gatvę.

Platintoju buvo Vitalius Zaikauskas, kurį draugiškai vadinome Zuikiu. Ne tik dėl pavardės, bet ir dėl to, kad jis stebėtinai greitai basas karstėsi po kalnus laikraščių pakuočių.

Į Zuikio valdas patekti galėjo ne kiekvienas. Siekiant išvengti grūsties (spauda buvo labai geidžiama), į didmeninį sandėlį galėdavo atvykti tik įgalioti asmenys iš visos Lietu-

vos. Vilniuje toks buvau aš ir dar keli žmonės, perveždavę spaudą arčiau platinimo vietų. Iš pradžių gaudavome tik „Atgimimą“, bet nuo 1989 metų asortimentas išsiplėtė ir Zuikio mainų bazėje gaudavome labai įvairios, iš skirtingų Lietuvos vietų atvežtos literatūros. Gaudavome ne tik literatūros, bet ir darbo, nes dažnokai reikėjo talkinti iškraunant (iš spaustuvės gautus), o kartais ir pakraunant (į provinciją siunčiamus) spaudos leidinius.

Laikraščių pakuotes veždavausi į laboratoriją Mokslų akademijos Chemijos institute, kur spaudą atsiimdavo koordinatoriai. Aš savo ruožtu turėjau privilegiją susipažinti su visa Atgimimo spauda, tai darydavau net naktimis.

Didmeninis platinimas buvo ne vienintelis Sąjūdžio spaudos platinimo būdas, nes mūsų institutas buvo didelis ir „vietiniai klientai“ taip pat domėjosi šia spauda. Tam turėjau atskirą pakuotę (prireikus – ir daugiau) „Atgimimo“ ir, žinoma, kitų Lietuvos laikraščių, nes daugumą vilniečių buvo kilę ne iš Vilniaus, todėl domėjosi ir gimtųjų vietų bei savo krašto spauda.

Tiekdavau spaudą ir Vilniaus arkivyskupijai. Du arkivyskupijos paskirti atstovai – šviesios atminties monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas ir kunigas Medardas Čeponis – buvo Vilniaus Sąjūdžio tarybos nariai, taigi ryšiai su arkivyskupija buvo tiesioginiai.

Ketvirtoji spaudos platinimo vieta buvo koordinaciniai susirinkimai. Panešti nuo mašinos iki Kolūkių statybos projektavimo instituto galėjau 4 pakuotes (200 vnt.) „Atgimimo“ ir kitos spaudos likučių.

Sąjūdžio laikraščiai neatsirasdavo iš niekur, jie turėjo ir savo kainą. Niekada negavau teigiamo balanso (smulkius nuostolius nurašydavau kaip auką Nepriklausomybei), bet nedidelis nuostolis (palyginti su išplatintu leidinių kiekiu) susidarydavo ne dėl Sąjūdžio žmonių nesąžiningumo: nesu matęs, kad kas nors įsigytų spaudos dovanai ar į skolą. Atplėšus pakuotę dažnai paaiškėdavo, kad trūksta vieno ar dviejų, o kartais – ir daugiau leidinio egzempliorių. Tikriausiai nuostolių atsirasdavo dėl leidinių pakavimo spaustuvėje ar kieno nors noro pakeliui į Zuikio sandėlį apsirūpinti vienu kitu egzemplioriumi.

Poveikis

Ką gi davė Sąjūdžio spauda? Kalbėsiu apie save. Buvau labai gerai informuotas, dalyvavau visuose Iniciatyvinės grupės, po to ir Sąjūdžio Seimo tarybos posėdžiuose. Dar kartą geru žodžiu paminėsiu močiutę, kuri per mokinių vasaros atostogas šviesdavo mane prieškario ir pokario Lietuvos istorijos klausimais (tėvai inteligentiškai apie tai tylėjo, nors mano švietimui kaime ir neprieštaravo). Be to, kaip fizikas, šiek tiek pareguliavęs radijo aparatą, galėjau be trukdžių klausytis „balsų“ ir daryti išvadas lygindamas tai, kas mane supo ir kas buvo oficialiai sakoma, su tuo, kas vyko iš tiesų.

Atsakymas vienas – gavau labai daug. Susiformavo Tėvynės Lietuvos vizija, ypač kontekstas ir motyvacija matyti ją nepriklausomą. Prisimenu šviesios atminties Vytauto Ledo straipsnius „Alytaus sąjūdyje“ apie NKVD kariuomenės Dzūkijoje sudegintus kaimus (Klepočiai ir kt.) ir iššudytus jų gyventojus (man tai nebuvo žinoma), straipsnius apie penktojo dešimtmečio tremtinių vaikų kančias prie Laptevų jūros už poliarinio rato, Lietuvos karininkų likimus ir kita.

Mane tai formavo. Tikriausiai formavo ir kitus pokario kartos žmones, nes kitaip neįmanoma paaiškinti fenomeno – per akcijas surinktų parašų skaičiaus, Baltijos kelio, referendumų dėl okupacinės kariuomenės išvedimo, dėl Lietuvos Konstitucijos, dėl Lietuvos nepriklausomybės, įvykusių per 20 mėnesių nuo Atgimimo pradžios, rezultatų.

Autorius: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Vilniaus tarybos organizacinės komisijos pirmininkas, Sąjūdžio Vilniaus koordinacinio centro koordinatorius, Baltijos kelio koordinatorius, dabar – Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos skyriaus vedėjas.

VITALIUS ZAIKAUSKAS

„ATGIMIMAS“ IR DŽIAUGSMINGI „AŠARŲ LAIPTAI“

Vos prasidėjus Sąjūdžiui, keletas mano senų gerų draugų nuo pat pirmųjų jo dienų su savo begaliniais užsidegimais, su savo viltimis ir lūkesčiais įsisuko į jo veiklą. Su didžiuliu pavydu žiūrėjau į juos, sukau galvą, kaip čia ir man bent kuo nors prisidėti.

Ilgai laukti (o tomis dienomis laikas ne ėjo, švilpte švilpė) neteko. Po vieno Lietuvai svarbus įvykio, sekė kitas – dar svarbesnis. Virė mano kraujas, niežėjo delnai. Bet likimas man pasiuntė seną gerą draugą Arūną Kurą, kurį pažinojau dar nuo universiteto laikų. Tai jis man ir sako: „Darbe telefoną turi?“ „Turiu.“ „Nori darbo?“ „Savaime aišku!“

Kad Arūnas Sąjūdyje jau veikė – žinojau.

Taip gavau užduotį – registruoti labai sparčiai besikuriančias Sąjūdžio rėmimo grupes. Sąjūdžio štabe, Gedimino 1, Angonita Rupšytė jau buvo pradėjusi jas registruoti, tačiau prie tūkstančio ir taip dirbamų darbų, dar ir šitas, jai, vargšei, jau buvo nebepakeliamas. Artimiausiame „Sąjūdžio žinių“ numeryje buvo paskelbtas mano telefono numeris. Na ir užgriuvo!

Tai buvo labai sunkūs mėnesiai, ir nors už lango žydėjo vasara, net minties nebuvo apie kokias, bent minimaliausias, atostogėles.

Atėjo rugsėjis. Pamenu, buvo labai šilta labai ankstyvo rudens pavakarė. Ėjau Trakų gatve. Vėl sutikau nuliūdusį Arūną Kurą. Eina susimąstęs koja už kojos... Pasirodo, rytoj turi išeiti pirmasis „Atgimimo“ numeris. Tomis valandomis, mudviem bešnekant, jis jau buvo spausdinamas. O spaustuvė buvo Senamiestyje, labai juokingu pavadinimu – Motiejaus Šumausko. Mašiną tiražui iš spaustuvės išvežti Arūnas jau užsakęs, tačiau nebuvo kur laikraštį vežti. Štai dėl ko jis zujo po Vilnių niekaip nerasdamas, kur tiražą padėti.

O aš iškart sumečiau išeitį.

Dirbau A. Mickevičiaus viešojoje bibliotekoje, pačiame Vilniaus centre, Senamiestyje, Trakų 10. Šis adresas jau buvo labai plačiai išgarsintas per visą Lietuvą. Į čia iš visos Lietuvos skambindavo mano darbo telefonu ir pranešinėdavo apie labai sparčiai besikuriančias vis naujas ir naujas Lietuvos Sąjūdžio rėmimo grupes. Gerai, kad latviai gamino labai pakančius telefono aparatus, pritaikytus prie didžiulių apkrovų – vos spėdavau kilnoti ragelį. Kai kurie, taip ir nesugebėję prisiskambinti, mesdavo savo darbus ir nepaisydami atstumų, dumdavo į Vilnių užregistruoti savo grupelę, nes ir valdžiai reikėjo parodyti, kad Sąjūdį palaiko. Tai buvo labai svarbu, nes valdininkai, tokie visokie šumauskai, vis kūrė sau patogaus gyvenimo iliuzijas tikėdamiesi, kad žmonėms greitai viskas nusibos, viskas aprims, ir jie galės vėl ramiai gyventi.

Pasitaręs su šviesios atminties bibliotekos direktore Liuda Pagiriene, gavau jos sutikimą. Ji neprieštaravo, kad viena patalpėlė, sandėliukas po laiptais, būtų paaukotas jau spaustuvėje begimstančiam „Atgimimui“.

Dar tą patį vakarą (o buvo besibaigianti darbo savaitė, penktadienio pavakarė), kai saulė jau buvo prie laidos, privažiavo „gruzovikas“ ir sustojo prie Trakų gatvės 10-to namo. Jo kėbule prikrauti iki pat bortų, net niekuo nepridengti, matėsi šimtų šimtai „Atgimimo“ ryšulių. Štai taip, visai atvirai ir važiavo per Vilnių komunistų siaubų siaubas, pirmasis po beveik penkiasdešimties metų „antisovietinis spaudinys“ – Sąjūdžio laikraštis. Gatvelė buvo siaurutė, todėl sunkvežimis ją beveik užtvėrė. Pravažiuojantys automobiliai nervingai pypsėjo. Būtų žinoję, kokią „šventenybę“ mes čia iškrauname, tikriausiai būtų elgęsi kitaip.

O mudu su Arūnu, nepaisydami suirzusių vairuotojų šūksnių, nešėme ir nešėme laikraščio ryšulius į bibliotekos sandėliuką.

Vieną numerį parsinešiau namo – skaičiau iki paryčių.

Išaušo saulėtas šeštadienis. Prie sandėliuko privažiavo pilkšvas žiguliukas. Prikrovėm kiek tilpo „Atgimimo“ ir vingiuotais Aukštaitijos keliais nurūkom į Ignalinos AE, taip vadintą A. Sniečkaus atominės elektrinės „apkabinimą“ – tai buvo viena pirmųjų protesto akcijų, reikalaujant jos uždarymo.

Ten apsistojom palei kažkokį karklynėlį lankoje ir atidarėm savo „kioskelį“ – taip visai Lietuvai pirmąkart buvo pristatytas Lietuvos Sąjūdžio savaitraštis „Atgimimas“, pirmasis nepriklausomas laikraštis, leidžiamas ne valdžios, be jos cenzūros ar bet kokio įsikišimo. Pirmasis tikrai laisvas leidinys po daugiau nei keturiasdešimt okupacijos metų.

Norinčių įsigyti leidinį susidarė milžiniška eilė – vos spėjom suktis. Į protesto akciją buvo suvažiavę iš visos Lietuvos, visi norėjo ne vien patys kuo greičiau paskaityti, bet ir parvežti saviškiams, į savo miestus, miestelius, kaimus.

Nėra net ko pasakoti, kaip tuomet nusiplūkėm, tačiau buvome be galo laimingi, tapom „dienos didvyriais“.

O jau sugrįžus į Vilnių, nuo pirmadienio ryto laikraštis buvo platinamas iš to mano sandėliuko. Apie tai taip pat buvo paskelbta „Sąjūdžio žiniose“, nors žmonės ir patys tai greitai vienas per kitą sužinodavo. Eilės galas nutįso iki pat gatvės. Bibliotekos darbas buvo tiesiog paralyžiuotas. Žmonės stumdėsi, kad tik gautų „Atgimimą“. Mano punkto adresas (Trakų 10) kaip mat pasklido po visą Lietuvą.

Bibliotekos apgultis, spūstis prie mano sandėliuko durų sparčiai didėjo. Darėsi pekla. Reikėjo kažką daryti.

Mikliai paskelbėme, kad laikraštį gali gauti ne kiekvienas, remiantis Sąjūdį, bet paskirtas arba išrinktas atstovas.

Tada įtampos kiek sumažėjo. Galėjau lengviau atsidusti.

„Atgimimo“ darbuotojai Vytautas Žemaitis ir Linas Medelis su „savaitraščio vaikais“: vyksta pirmas spaudos platintojų mokymas (1989 m. spalis). Jie pardavinėjo laikraštį gatvėse, žmonių būriavimosi vietose. Tarsi prieškario Kauno berniūkščiai jie ir užsidirbdavo ne tik saldainiams. Vėliau tokiu platinimo būdu (įsijungiant ir suaugusiems) naudojosi „Lietuvos rytas“, „Vilniaus laikraštis“, „Pirmadienis“, „Respublika“, „Lietuvos aidas“ ir kiti laikraščiai.

Tai štai šitaip pradėjom „Atgimimo“ platinimą.

Praėjo savaitė, kita. Kas savaitę – vis naujas numeris. Laikraščių kaupėsi. Jau nebuvo kur ir apsisukti tame mažučiame sandėliuke. Jeigu kas dar nebuvo skaitęs pirmųjų numerių, o norėjo juos įsigyti, prašydavo. Tačiau norint pasiekti ankstesnius numerius, reikėdavo nusiauti batus ir ropoti basam per rietuves ir iš ten ištraukti, tiksliau – atkasti reikalingą.

Netrukus savo sąjūdietiškus laikraščius ėmė leisti kiti miestai, miesteliai, įstaigos. Vos ne kasdien atsirasdavo po naują pavadinimą, po naują leidinį.

Neprisimenu, kas pamėtėjo mintį, kad atvažiuodami pas mane, tarkim, iš Klaipėdos ar Raseinių, atvežtų ir savo leidinių, paliktų juos pas mane. Juk visiems buvo labai smalsu žinoti, kas dedasi kitur. Čia galėjo apsikeisti.

Taigi mano sandėliukas vis pildėsi ir pildėsi... Laikraščių krūvos viršaus jau nebepasiekdavau. Kažkas, pamatęs mano sugebėjimus vikriai karstytis, pagailėjo ir atitįsė rankų darbo medines gal dviejų metrų aukščio kopėčias.

Spaudinių daugėjo. Ėmiau nerimauti, kuo gi čia viskas baigsis...

Ne kartą apie tai verkiau Romualdui Ozolui, Linui Medeliui, Audronei Urbonaitei – savo tiesioginiams viršininkams. Tačiau jie taip pat buvo be galo užsiėmę savo darbais, savo reikalais, savo kūrybomis, todėl mano rūpesčiai atrodė juokingi, nereikšmingi. Mat mes, kaip dabar sako Angonita Rupšytė, buvom tik Sąjūdžio juodabarbiai.

Galų gale ėmiau jausti savo bejėgiškumą – buvau paliktas vienui vienas su savo problemomis. Situacija bet kurią dieną galėjo tapti nebevaldoma.

Kartą visgi išdrįsau kartu su Audrone nukeliauti pas R. Ozolą į jo darbovietę – „Minties“ leidyklą, kuri tada buvo ant Tauro kalno, kitapus gatvės prieš dabartinę Vokietijos ambasadą.

R. Ozolą suradom sėdintį kažkodėl leidyklos pusrūsyje. Gal ten buvo jo darbo kabinetas? Neprisimenu.

Labai mandagiai, kaip kokia pelytė iš po šluotos, išsakiau jam savo bėdą. Tačiau man pasirodė, kad klausydamasis manęs, jis galvojo visai apie ką kitą. Todėl iš to pokalbio nieko doro neišėjo. Į savo sandėliuką sugrįžau liūdnas, nusivylęs ir vienišas.

Ir štai į mano sandėliuką ateina Arūnas Grumadas ir sako: „Su visais savo „turtais“ gali keltis į didesnes patalpas Pylimo gatvėje.“

Štai šitaip. Iš tiesų patalpos Trakų ir Pylimo gatvių sankryžoje buvo nepalyginti erdvesnės, tačiau jos buvo trečiame aukšte! Trečiame!

„Atgimimo“ tiražas nesulaikomai ir nevaržomai vis augo ir augo. O tai reiškė, kad iš ant šaligatvio sustojusio „gruzoviko“ vis daugiau ryšulių reikėjo užnešti savo kojomis. Pagaliau tiražas išaugo iki šimto tūkstančių, o iš spaustuvės atvežtame pake buvo po 50 egzempliorių. Tai reiškė, kad į trečią senovinio namo plačiais laiptais aukštą reikėjo užnešti 200 ryšulių. O suktis reikėjo greičiau nei greitai: sunkvežimis ir čia, kaip ir Trakų gatvėje, užtverdavo gatvę, susinervinę didesnių mašinų, troleibusų ir autobusų vairuotojai nuolat irzliai pypindavo.

Bet žmogus pripranta prie visko. Vėliau tiražas iš spaustuvės buvo vežamas pirmadieniais, todėl jau sekmadienį išpildavo šaltas prakaitas vien nuo minties, kas manęs laukia rytoj. Gerai, jeigu kas pasitaikydavo į talką. Įsivaizduokit, atvažiuoja koks sąjūdietis iš kokių Lazdijų ar Ignalinos paimti laikraščio, o aš prašau, kad jis per trumpą laiką nuo šaligatvio į trečią aukštą sulakstytų bent 30 kartų ir užneštų nors mažutę tiražo dalelytę.

Tačiau tikrai nebuvo ant ko pykti. Nueidavau į redakciją, kuri buvo vos už kelių namų gretimame kvartale (Pylimo 8) ir matydavau, kaip mano viršininkai taip pat dirbo beprotiškai daug ir labai sunkiai.

Ėjo savaitės. Plėtėsi redakcija, ateidavo naujų žurnalistų, įtampos vis mažėjo, o aš suradau sau nuolatinių pagalbininkų: Aldona Atkočiūnaitė, Alfonsas Vinclovas.

Laikraščių vis daugėjo ir daugėjo. Vis atveždavo naujų leidinių iš regionų. Bijojau, kad vieną dieną mūsų sandėlys dėl pernelyg didelio svorio iš trečio aukšto nenugarmėtų į antrą, nes namo grindys buvo gerokai papuvusios, linguodavo.

Mano darbas (fizine prasme) taip pat palengvėjo, tačiau vis prisidėdavo naujų rūpesčių. Pavyzdžiui, kas trečiadienį reikėjo nešti keliolika ryšulių į Gedimino 1, kur vakarais vykdavo Sąjūdžio Seimo tarybos posėdžiai. Buvau apklausęs visus Tarybos narius, kas ir po kiek kiekvieno tiražo egzempliorių norėjo gauti. Pamenu, kad laikraščių daugiausia gaudavo Vytautas Landsbergis ir Kazimieras Uoka – mat jie dažniausiai susitikinėdavo su įvairiais žmonėmis, važinėjo po visą Lietuvą, platino Sąjūdžio idėjas, o K. Uoka bandė prikelti Rusijos ir Baltarusijos, Ukrainos „darbininkų klases“ ir laikraščius jiems veždavo dideliais kiekiais. Mažiausiai – vos po kelis egzempliorius imdavo Justinas Marcinkevičius ir Vaclovas Aliulis.

Kai kurie Sąjūdžio Seimo tarybos nariai buvo išrinkti į TSRS liaudies deputatus – ne kartą traukiniu vežiau „Atgimimą“ jiems į Maskvą. Pradėjus eiti laikraščio rusiškam variantui („Vozroždenije“) ir „Soglasije“, jų paklausa didėjo su kiekviena diena.

Sąjūdiečiai jau seniau buvo užmezgę ryšius su Latvijos ir Estijos liaudies frontais, kiek vėliau jie patys ėmė važinėti į Lenkiją, Čekoslovakiją, Vengriją – visur veždavosi „Atgimimo“ numerių, o iš ten parveždavo adresų, kur turėjome siųsti laikraščius paštu. Nemažai siuntėme ir lietuvių bendruomenėms kitose šalyse, išeivijai. Dideliuose rudo popieriaus vokuose „Atgimimas“ paštu keliavo į JAV, Kanadą, Angliją, Australiją, beveik visas Europos šalis, kur tik gyveno lietuvių, į daugybę Rusijos miestų, Sibirą, Kazachiją, Moldovą, Ukrainą, Gruziją, Armėniją, ambasadas...

Beje, siųsdavome ne vien „Atgimimą“. Buvo ir tokių Sąjūdžio draugų užsienyje, kurie maldaute maldaudavo ir kitų miestų leidinių – klaipėdiečių „Mažosios Lietuvos“ , „Kauno aido“ ir, savaime suprantama, kol dar ėjo, kol dar nebuvo nutraukta leidyba, siųsdavome „Sąjūdžio žinias“. Dabar sakau tik iš atminties, tačiau mūsų sandėlyje sąjūdietiškos spaudos buvo ne vienas kitas, o dešimtys pavadinimų. Nuo regioninių, atskirų didžiųjų gamyklų ar universitetų, atskirų profesijų iki religinių bendruomenių... Mat elektrikai norėdavo žinoti, ką Sąjūdžio labui veikia geležinkeliečiai, pedagogus domino, kaip suėmę už pakarpos savo viršininkus į „naująjį gyvenimą“ stumia kitų profesijų darbuotojai, aukštaičius domino, kas vyksta Dzūkijoje, žemaičiai stebėjo suvalkiečius ir pan. Spauda cirkuliavo didžiuliais tempais, kiekiais, turint galvoje ne vien egzempliorių skaičius, tačiau ir leidinių, spaudinių pavadinimus.

Taigi „Atgimimas“ tapo ne tik žinomas, bet ir labai laukiamas visame pasaulyje. Neprisimenu, ar siųsdavom į Antarktidą ir Afriką, bet Čilę ir Argentiną tai tikrai pasiekdavo.

Vis dažniau aplankydavo įvairiausių šalių žurnalistai. Lig šiol saugau vizitinių kortelių japonų ar arabų rašmenimis. Reikėdavo rasti laiko ir jiems – bet kuriuo paros laiku palydėti iki Sąjūdžio būstinės, iki Aukščiausiosios Tarybos, iki kurio nors Sąjūdžio Seimo tarybos nario namų ar darbovietės. Jie pakeliui klausinėdavo, kas Lietuvoje darosi, todėl reikėdavo ir pačiam būti įvykių centre – landžiodavau visur: tai piketas prie Eltos, tai prokuratūros ir mūsų spaustuvės užėmimas, tai Gorbačiovas atvažiavo...

Bet buvo dar viena – ir ne tokia jau menka – bėda. Tai „Atgimimo“ vagystės iš spaustuvės. Nors buvome vienintelė vieta visoje Lietuvoje, kur buvo galima įsigyti savaitraštį, dažnai mums geri žmonės pranešdavo, kad tai vienur, tai kitur prekiaujama mūsų laikraščiu. Iš pradžių buvom naivūs: nors žinodavom, kurią valandą laikraštis būdavo baigiamas spausdinti, kaip ir kokiais keliais jis atvykdavo iki Pylimo gatvės, nekvaršinom sau galvos. Vėliau jau ėmėme budėti prie spausdinimo mašinų, patys prikraudavom į automobilio kėbulą ir patys užsinešdavome į trečią aukštą. Kažkas tuos laiptus buvo praminęs „ašarų laiptais“.

Pasitaikydavo ir kuriozų – buvo pardavinėjamos laikraščių kserokopijos. Pajuodusios, labai prastos kokybės, išsiliejusiais vaizdais ir raidėmis, ant labai prasto popieriaus. Kažkas ir tokiu būdu „sukosi“.

Kiek vėliau, artėjant 1989 metų žiemai, viskas ėmė nusistovėti, įgavo savo ritmą, vis dažniau atsirasdavo priežasčių nueiti į „Atgimimo“ redakciją. Taip po truputį, lengvais grakščiais žingsneliais, nepastebimai tryniausi, tryniausi, kol pagaliau įsitryniau į žurnalistus.

Esu dėkingas likimui, kad tiek daug teko pačiam patirti, džiaugiuosi bent šitaip prisidėjęs prie laisvo žodžio sklaidos.

Autorius: baigė Vilniaus valstybinio universiteto Istorijos fakultetą, savaitraštyje „Atgimimas“ dirbo nuo pirmojo (1989 m.) iki šimtojo numerio, vėliau – įvairiuose leidiniuose, radijuje. Nuo 1998 iki 2014 metų LNK ir LRT televizijose – redaktorius, vyr. redaktorius, reporteris, laidų autorius ir vedėjas, dabar – dienraščio „Draugas“ (Čikaga) bendradarbis.

IRENA VASINAUSKAITĖ

TIESIOG TAIP BUVO...

Šiauliuose Sąjūdžio iniciatyvinė grupė buvo įsteigta 1988 m. birželio 26 d., o jos lyderiu išrinktas jaunas architektas Virgilijus Kačinskas, prieš savaitę subūręs kolegas iš miesto projektavimo institutų į pirmąją Sąjūdžio rėmimo grupę „Tautos – tautai“ vardu.

Iki tol aš, kaip ir kiti šiauliečiai, iš Vilniaus individualiai, kiek įgalėdavome, veždavome laisvo žodžio pavyzdžius namo ir dalijomės, o kas sugebėdavo, dar ir daugindavo, tarkime, „Sąjūdžio žinias“, kad kuo plačiau pasklistų informacija, jog Lietuvos šviesuomenė kyla ir kitus kviečia nesnausti.

Į Šiaulius dažnai atvykdavo Romualdas Ozolas. Jis susitikinėdavo su darbo kolektyvais, o televizorių gamykloje, kur dirbo jo bičiulis Algimantas Puklevičius, dar sugebėdavo patekti ir į vietinę radijo studiją. Daugiatūkstantinės įmonės darbuotojai girdėdavo drąsius

Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo metu prie Sporto rūmų platinama Sąjūdžio spauda. Fotografė I. Mikužienė. 1988 m. LCVA.

R. Ozolo tuometinės situacijos apibūdinimus, o jo kalbų įrašai sklido mieste iš rankų į rankas. Todėl nemažai daliai šiauliečių pirmajame Šiaulių Sąjūdžio mitinge, įvykusiame 1988 m. liepos 22 d., kalbėjęs R. Ozolas jau buvo gerai žinomas Atgimimo dienų lyderis.

Pirmuosius „Atgimimo“ numerius, nelegalius leidinius bei pradėjusią atsirasti Sąjūdžio atributiką į Šiaulius kiek didesniu tiražu „Žuvėdros“ (rus. „Čaika“) traukiniu parveždavo iniciatyvinės grupės lyderis V. Kačinskas. Šiandien šis Nepriklausomybės Akto signataras tokį Sąjūdžio spaudos platinimą juokais vadina ūkiškai – „rankiniu būdu“.

KRIVŪLĖ
LPS ŠIAULIŲ TARYBOS LEIDINYS
L.SEPETYS APIE PARTIJĄ,SĄJŪDĮ IR ...L.SEPETĮ
RYŽTO,IŠTVERMĖS!
Sąjūdžio Šiaulių tarybos laikraštis „Krivūlė“.

Tuometinėje V. Kačinsko darbovietėje, Komunalinio ūkio projektavimo instituto Šiaulių skyriuje, spontaniškai įsikūrė ir pirmasis „Atgimimo“ bei kitų Sąjūdžio leidinių platinimo punktas. Iš ten irgi „rankiniu būdu“ nešėme laikraščių pakus ir dalijome vykstantiems į kaimus ar aplinkinius miestelius, kad kuo daugiau skaitytojų perskaitytų pirmąjį alternatyviosios spaudos leidinį.

Tais pačiais metais Regina ir Virgilijus Kačinskai išleido ir pirmuosius kopijuojamus Šiaulių Sąjūdžio laikraščius „Krivūlė“ (išėjo trys numeriai). 1989 m. vasario 1–15 dienomis pasirodė jau spaustuvėje išleistas LPS Šiaulių tarybos leidinys „Krivūlė“ (redaktorius – Vladas Mikalauskas). Tų pačių metų pabaigoje kas dvi savaites leistą „Krivūlę“ pakeitė savaitraštis „Savaitės krivūlė“ (redaktorė – Irena Vasinauskaitė).

Nuo 1989 m. pavasario Šiauliuose ėmė veikti pirmasis Sąjūdžio spaudos platinimo kioskas. Palaikiame, vėjo perpučiamame miesto centrinio parko statinyje, vadinamojoje šachmatinėje, spaudos platintojas, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Tarybos narys Petras Petrauskas ir du jo sūnūs faktiškai ištisą parą kaupė, t. y. priimdavo atvežamus arba patys iš kitų miestų bei miestelių atsiveždavo ten leidžiamus laikraščius, informacinius lapelius, pasiimdavo autobusų stotyje iš Vilniaus atgabentas „Atgimimo“ ir kt. leidinių siuntas.

Taigi kai Šiauliuose atsirado mažne kiaurą parą veikianti Sąjūdžio spaudos platinimo vieta, tapo lengviau skleisti ir pačią informaciją. Godulys jai buvo toks didelis, kad platintojų Petrauskų šeima dirbo be atokvėpio, bet ne dejavo, o džiaugėsi, kad dirba tokį svarbų darbą.

Nutikdavo ir kurioziškių situacijų. Kartą su V. Kačinsku, eidami pro tuometinį komunistų partijos komiteto pastatą, pamatėme iš Sąjūdžio spaudos kiosko bepareinantį Šiaulių komunistų vadą Vaclovą Volkovą. Jis nešėsi visą glėbį spaudos (vėliau iš Petro Petrausko sužinojome, kad V. Volkovas į kioską ateidavo kasdien ir pirkdavo visas naujienas iš Lietuvos bei kitų valstybių liaudies frontų ar judėjimų) ir skaitė žingsniuodamas šaligatviu. Mus pamatęs pasisveikino ir sumurmėjo: „Na, nieko nesuprantu...“ Tapo aišku, kaip sunku susivokti tiems, kas buvo tuometinės epochos nomenklatūra. Mes nė nesvarstėme – aišku, neaišku, – tai buvo tiesiog gyvenimo būdas, laimė, kad sulaukėme tų dienų, apie kurias svajojo ir kurių nebeišvydo seneliai ar tėvai.

Šiaulių Sąjūdžio spaudos platinimo kiosko patalpos tiko tik šiltajam metų laikui, todėl architektas V. Kačinskas suprojektavo patalpas po Povilo Višinskio bibliotekos laiptais, Lazario Soloveičiko vadovaujama statybos brigada naująjį kioską pastatė, o statybos darbus finansavo Žydų kultūros centro Šiaulių skyrius. Nuo to laiko Saulės miesto sąjūdininkai turėjo spaudos platinimo punktą gana patogioje vietoje ir – bene vieninteliai Lietuvoje – nekilnojamąjį turtą. Dabar po P. Višinskio bibliotekos laiptais liko tik atminimo lenta, žyminti neaiškiomis aplinkybėmis nugriauto kiosko vietą.

Vertėtų prisiminti, ir kaip Šiaulių sąjūdžio žmonės vežė laikraščius į Maskvą. Porą kartų „Soglasije“ ir „Vozroždenije“ leidinius į Rusiją gabeno ir Algimantas Končius. Antroji siunta buvo rusiškai kalbančių asmenų padegta dar Vilniaus geležinkelio stotyje. Ją gesindamas A. Končius smarkiai apdegė rankas. Kelionė į Maskvą buvo atidėta, o Vilniuje gyvenantys mūsų šeimos draugai (A. Končius – I. Vasinauskaitės vyras) sąjūdininkai stengėsi šią nelaimę nuo manęs nuslėpti, nes aš tuo metu laukiausi. Tačiau informacija apie

šį incidentą mane pasiekė per... Lietuvos radiją. O Atgimimo spaudos siuntą apsaugojęs A. Končius, nusipirkęs nuotraukų apkarpymo žirkles, tuo metu stengėsi išgelbėti tiražą. Apsvilę „Vozroždenije“ ir „Soglasije“ numeriai Maskvą pasiekė ir buvo platinami metro stotyse, o pardavėjas vis aiškino, kodėl jo rankos aprištos ir laikraščių kraštai parudavę... Ne visa siunta buvo išplatinta, todėl apdegęs Atgimimo žinios į Rusiją vežėjas patyrė dar ir 3 000 rublių nuostolį – griežtoji Liubovė Čiornaja („Atgimimo“ bendrovės leidinių rusų kalba redaktorė) jokių išlygų nepripažino.

Baigdama šią apžvalgą privalau priminti ir tai, kad Šiaulių „Titnago“ spaustuvėje buvo spausdinami ir kitų valstybių leidiniai. Cituoju tuometinio spaustuvės direktoriaus Bernardo Šimkaus prisiminimus, išspausdintus knygoje „Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais“ (sudarytoja – Irena Vasinauskaitė):

„1989–1991 metais TSRS pradėjo smarkiai šlubuoti „perestroikos“ mechanizmas. Gelbėdama jį ir save, valdžia stengėsi užspausti, nutildyti pažangiąją spaudą, jos leidėjus ir platintojus. Jie buvo priversti ieškoti galimybių savo laikraščius, žurnalus, brošiūras spausdinti Lietuvoje.

Politinė padėtis buvo sudėtinga ir pavojinga, todėl baugu imtis spausdinti leidinius, kuriuose atvirai pasisakoma prieš valdantįjį Tarybų Sąjungos režimą, nuoširdžiai pritariama demokratiniam judėjimui Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje ir kitose šios irstančios imperijos respublikose. Vis dėlto rizikuojant atspausdinta per 2 milijonus egzempliorių įvairių leidinių, kurie buvo platinami Maskvoje, S. Peterburge, Sverdlovske, Grozne ir daugelyje kitų miestų. Laikraščių pavadinimai buvo gana iškalbingi: „Laisvasis žodis“, „Laisvasis Kuzbasas“, „Laisvė“, „Rusijos rytas“, „Garbė ir sąžinė“, „Ekspres kronika“ – iš viso net 22 pavadinimai.

Po 1991 m. rugpjūčio pučo pačioje Rusijoje atsirado spaustuvių, kurios daugindavo tuos leidinius, todėl palaipsniui spausdinamų „Titnage“ laikraščių skaičius mažėjo.“

Tai tiek. Nuo tų emociškai audringų bei fiziškai be galo sunkių dienų praėjo 27 metai. Gręžiodamiesi atgal Sąjūdžio pirmeiviai rašo prisiminimus, jei tik juos pačius kas nors prisimena ir paprašo jais pasidalyti, arba pasakoja anūkams, kokie laimingi buvo jie jaunystės metais. Nostalgiškai, galbūt kiek pagražindami ar susireikšmindami. Pakalbina ir mane – tai valdžia pasidomi, kur koks „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ platintojas ar sąjūdininkas gyvena, kas kur palaidotas (kai nori vainiką kokia proga nunešti), nepamiršta ir žurnalistai.

Visai neseniai paskambino bendražygis Algirdas Urbanavičius, buvęs vienas Šiaulių Sąjūdžio tarybos vadovų, ir primygtinai paprašė atsiųsti, jei tik turiu, nuotrauką iš Baltijos kelio: esą jo dukra netikinti, kad ir jis šioje akcijoje dalyvavęs... Nusiunčiau ir pasidžiaugiau – panašu, kad mano, kaip Šiaulių Sąjūdžio tarybos atsakingosios sekretorės, kadencija iki šiol nesibaigė...

Esu dėkinga likimui, giminei, šeimai, žodžiu, tai aplinkai, kuri mane auklėjo kaip istorinę atmintį turinčią Lietuvos pilietę ir, ko gero, jau genuose užkodavo, kad Sąjūdis – tai gyvenimo būdas, tokia dvasinė būsena, kurios neįmanoma uždaryti, areštuoti ar kitaip savyje nuslopinti.

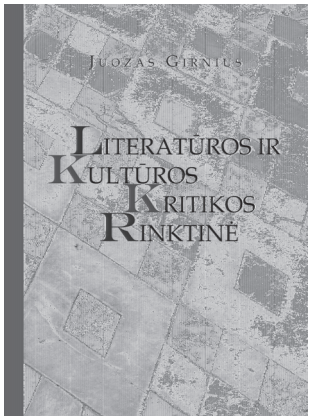
Autorė: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Šiaulių tarybos atsakingoji sekretorė, Aukščiausiosios Tarybos–Atkuriamojo Seimo deputato padėjėja, redagavo Sąjūdžio savaitraštį „Savaitės krivūlė“, leidinio „Aušros alėja“ reporterė. Sudarė ir išleido prisiminimų bei dokumentikos knygą „Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais“. Publicistė, tiesos.lt portalo bendraautorė.

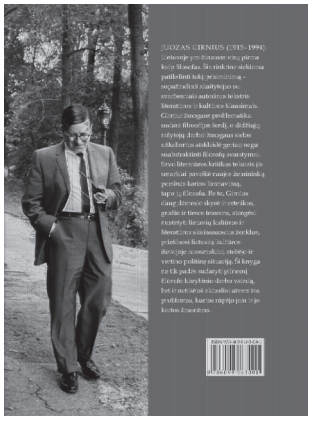
PRISTATYMAI

VALENTINAS SVENTICKAS

RINKTINĖS, TIKRAI RINKTINĖS MINTYS

JUOZAS GIRNIUS. LITERATŪROS IR KULTŪROS KRITIKOS RINKTINĖ. NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI. VILNIUS. 2014. 432 P.

Juozas Girnius (1915–1994) yra vienas didžiųjų lietuvių mąstytojų. Vėluojama tai suprasti dėl to, kad visus svarbiausius savo filosofijos, estetikos, literatūros tyrinėjimo darbus jis parašė ir paskelbė nebe Lietuvoje (nuo 1949 m. gyveno Bostone). Tai dramatiška: raštai, galėję paveikti tautos mąstymą ir savivoką, sovietmečiu buvo nuo jos atkirsti.

Filosofiniai J. Girniaus veikalai Lietuvai jau grąžinti. Jie sutelkti į keturių tomų „Raštus“, juos 1991–2001 m. išleido „Minties“ leidykla. Dabar gerą darbą padarė „Naujasis Židinys-Aidai“ – išleido čia trumpai apibūdinamą didelę knygą, kurią sudaro štai kaip pavadinti skyriai: „Estetika“, „Literatūrologija“, „Kultūros tautiškumas“, „Publicistika“. Pagaliau Lietuvoje išleista tai, kas J. Girniui rūpėjo nė kiek ne mažiau, negu filosofija – meno, literatūros, jos tautiškumo, originalumo, idėjiškumo klausimai, mintys apie Lietuvos kelią. Kreipiant žvilgsnį į leidėją dera priminti, kad J. Girnius, greta kitų kultūros darbų, 1966–1980 m. redagavo išeivijos kultūros žurnalą „Aidai“. Bent pusė straipsnių, spausdinamų knygoje, buvo paskelbti „Aiduose“. Knygą, dorai ir korektiškai atlikdamas sūnaus pareigą, profesionaliai sudarė ir įvadą parašė Kęstutis K. Girnius, jos parengėja nurodyta Giedrė Olsevičiūtė. Neapsieisiu be replikos: knygynuose šios knygos neaptikau, matyt, jiems atrodė, kad tai *neinanti prekė*.

Tačiau knyga ši *eina* pati. Eina kaip energingas, savo kelionės tikslą ir prasmę suvokiantis, visą aplinką puikiai matantis, nenuklystantis žmogus. Straipsniai, rašyti 1942–1972 m., ateina į mūsų laiką, žavėdami gebėjimu nebanaliai kalbėti apie pamatines meno ir gyvenimo tiesas ir įtikindami, kad privalu apie jas nepavargstant kalbėti. Visa, ką J. Girnius rašo apie kūrybos tautiškumo padirbinius, apie įsivyravusias redakcijas į kolektyvinį pareiškimą dėl gresiančio kultūros nuosmukio, apie grafomaniją, apie meno ir kritikos santykius – visa jo parašyta reaguojant į lietuvių išeivijoje susiklosčiusias padėtis. Tačiau: žiūrint į tą patį laiką tėvynėje Lietuvoje, o ir dabartinį laiką – kiek netikėtų analogijų ir kiek aktualumo!

Publicistikos straipsniuose J. Girnius reikšmingai prabyla tautos nueito kelio karštaisiais klausimais. Tokiais, kaip Lietuvos partizanų kova, sovietinės „liberalizacijos“ gudrybės, išeiviškojo antikomunizmo riktai. Iš 1966 m. straipsnio apie tai: „Tėvynėje pasilikusieji yra ne raupsuotieji, o nelaimingi. /.../ Galime jų dalią užjausti, o ne juos pačius teisti.

J. Girnius turėjo Dievo dovaną racionaliai, argumentuotai dėstyti savo mintis. Dažniausiai plačiai. Tačiau jo bylonės prismaigstytos įstabių aforistiškų posakių. Pavyzdžiui: „Patriotizmas visų pirma turi būti gyvenamas, o ne skelbiamas“; „*Už ką* visada yra svarbiau, negu *prieš ką*“; „Svarbu ne kitaip o gerai“.